

2022

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapet's årsbok

Red. Susanne Haugen, Robert Eckeryd & Helena Haage

Oknytt

Årsbok 2022, årg. 43

Johan Nordlander-sällskapet

Redaktör: Susanne Haugen

Biträdande redaktörer: Robert Eckeryd och Helena Haage

Redaktionskommitté: Carina Strömberg (ordf.), Anna-Lill Drugge, Ulf Lundström, Jan Samuelsson och Mats Rolén.

Manuskript till *Oknytt*, samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda sänds till adressen: Susanne Haugen, Laxögern 62, 907 88 TÄFTEÅ eller susanne.haugen@umu.se

Adressändringar och bokbeställningar sänds till:
Carina Strömberg, Frösövägen 55, 832 44 FRÖSÖN eller
carina.stromberg@vilhelmina.ac

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften 200 kronor till sällskapets Plusgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 2 000 kronor. Medlemmarna erhåller bl.a. tidskriften *Oknytt* som utkommer två gånger per år.

Omslagsbilden: Brev ur Karin Sjödins arkiv. Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek, handskrift nr 58A. Foto: Göran Larsson.

Tryckt av Original Tryckeri, Umeå 2022.

ISSN 0349-1706

Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 2022.

Innehåll

JOHAN BRÄNNSTRÖM	
Det kommer en knekt på vägen.....	1
JOSEFIN DEVINE	
Mellan <i>Glen</i> och <i>Salomsbodarna</i>	11
LEIF GRUNDBERG	
Norrländska folklynnen och stereotyper	22
ULF LUNDSTRÖM	
<i>Klöxnet</i> och <i>Städjan</i>	49
ROBERT ECKERYD & ÅKE SANDSTRÖM	
”Finnpojken” tragiska död på Sävarheden	62
KJELL DANELL	
Äggherren och hans runsten i Muoniovaara.....	97
LARS-ERIK EDLUND	
Johan Anders Linders levnadsminnen från 1800- talet och deras spegling av Fredrica Linders skrivande.....	103
GÖRAN LARSSON	
Min allra käraste lilla Mamma!.....	140
MINNESORD.....	150
RECENSIONER	159
PRISMOTIVERINGAR TILL KULTURPRIS 2020 OCH 2021	182
LAPPMARKENS BERÄTTARE. VILHELMINA-BIENNALENS ÅTTONDE SYMPOSIUM 26–27 SEPTEMBER 2022	186

JOHAN BRÄNNSTRÖM

Det kommer en knekt på vägen

Något om 1600-talets soldat- utskrivningar i Fanbyn, Stöde

Senhösten 1629 samlades knektnämnden på Johan Thomassons hemman i Övergården.¹ Johan kunde själv "inte utstå tjänsten"² eller undvika utskrivningen. Han lejde den unge Eric Persson till knekt för sin gård. Som betalning överlät Johan sitt hemman om 16 skattemål till knekten. I transaktionen ingick "både löst och fast, i väto och torro, närby och fjärran, där intet undantagande."³ Eric fick sannolikt resa till Tyskland och det Trettioåriga kriget.

Under större delen av 1600-talet löste krigsmaktens sitt behov av soldater genom soldatutskrivningar. En utskrivningskommission meddelade i förväg sockenprästerna om

¹ Algot Hellbom, *Bönder och Gårdar i Medelpad. Del 2*, Stockholm, 1977, s. 415. Nuvarande fastighetsbeteckning är Fanbyn 4:46, Stöde, "Backgården". Hemmanen Fanbyn 3, 4, 5 och 6 kallas ibland *Övergården* eller *Västerfanbyn* i äldre källor.

² Medelpadsarkiv, Erik August Granberg, folkskollärare, Stöde. Upp-teckningar rörande Stöde, 4. 1: 1.

³ *Ibid.*

vad som skulle ske. I kyrkan kungjordes sedan att utskrivning skulle äga rum. En rotemästare tillsattes med ansvar att föreslå vilka av sockenborna som var lämpliga att skriva ut som soldater. Svåra straff väntade de som försökte hålla sig undan. För att en bonde skulle slippa att själv gå ut i krig, eller tvingas skicka en son, kunde han leja någon i stället. En legoknekt kunde då godkännas av militären.⁴

Lejningsförfarandet var vanligt förekommande. I en undersökning från Österbotten uppgick legoknektarna till 57 % av alla nyutskrivna 1673.⁵ Det var inte vem som helst som kunde lejas som knekt. Enligt de instruktioner som kronan utgav skulle den presumtive knektens hemort vara känd, kroppen fullvuxen och anseendet gott. Kronan såg helst att andra än bönderna skrevs ut, hellre en bondson, dräng eller annan utomstående person. Om bönderna själva skulle ut och kriga, äventyrades deras gårdar och skatterna kunde utebli.⁶

Det förekom till och med att bönder kunde ta emot en pojke, föräldralös eller från en fattig familj, för att ha honom tillgänglig för kommande utskrivningar. Fram till dess fick pojken tjäna dräng eller gå som vallhjon. På så vis skulle bonden slippa att själv bli utskriven eller tvingas skicka iväg en egen son.⁷

⁴ Lars Ericson, "Kronans knektar. Soldatutskrivningarna under 1600-talet" i *Populär Historia* nr 2. 1993, s. 19–22.

⁵ Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*, Åbo 1992, s. 221.

⁶ *Ibid*, s. 130 f.

⁷ *Ibid*, s. 219–222.

I princip skulle hela legan utbetalas vid ett tillfälle, men vanligen skedde det genom delbetalningar. Betalningen gick till knektens anhöriga, så länge soldaten var i tjänst eller om han avlidit. Storleken på legorna varierade, men blev större när lejning blev vanligare. Det var inga struntsummor det handlade om. Legan kunde i kontanter motsvara ett helt bondehemman.⁸ Villstrand beskriver de österbottniska böndernas tjärbränning som räddningen och det som gav bönderna möjlighet att överleva stormaktstiden. Tjärän omsattes i kontanter, kontanterna användes för att leja knektar.⁹

I Stöde fanns ingen självklar marknadsvara att avyttra för att skaffa sig kontanta medel. Komminister Magnus Nordenström skrev 1769 i sin sockenbeskrivning att "(Stöde) Sokne boer intet hafwa tillfälle att samla stora rikedomar, ej eller synas de så begärliga däruppå".¹⁰ Varken gruvor eller fabriker fanns inom socknen. Kontanta inkomster kunde i viss utsträckning fås genom skjutsningar och forslor. För övrigt var man till största del självhushållande.¹¹

Kanske innebar avsaknaden av kontanter, att stödebönderna i större utsträckning än de österbottniska, var tvungna att erbjuda sina gårdar som lega?

Att det heller inte var möjligt för alla att leja bort utskrivningsbördan till någon utomstående, ser vi i ett exempel från Stöde. Eric Svensson Trana i Nedansjö skrevs ut som knekt för föräldragården 1642. Han skulle då genom krigstjänsten

⁸ Villstrand 1992, s. 224.

⁹ Ibid, s. 228.

¹⁰ Magnus N. Nordenström, *Utkast till beskrivning öfver Stöde socken. Vid Medelpads södra ådal belägen*, Umeå 1990, s. 75.

¹¹ Ibid.

bli ensam ägare av gården, ifall hans syskon inte kunde lösa ut honom med kontanter.¹²

Att legorna var höga kan förstås mot bakgrund av att så få återvände. Bara i Bygdeå socken i Västerbotten dog 215 av 255 utskrivna knektar under perioden 1620–1640. De flesta avled på kontinenten. Orsaken var först och främst de graserande sjukdomarna. Enligt Lindegren var bygdeknektarna sällan direkt inblandade i striderna utan fick ägna sig åt garnisonstjänstgöring.¹³ Att chansen att överleva var liten kände stödeborna säkerligen till.

Knektlegorna var i regel så höga att en obesutten familj tryggade sin ekonomiska situation för flera år fram i tiden.¹⁴ Om legan inte till och med innebar ett hemman och då i praktiken försörjning för sig och sina efterkommande i evärdliga tider.

26 år efter att Johan Thomasson överlät sin gård till knekten Eric Persson, tvingades en annan fanbybonde göra det samma.

Erik Eriksson på skattehemmanet Fanbyn No 10 gjorde upp ett avtal med Sjul Jönsson. Om Sjul inställde sig som knekt i Eriks ställe så skulle Sjul få köpa gården. Erik skulle få en stuga att bo i och årligen en tunna korn. Den 5/8 1655 städslades Sjul som knekt för Eriks hemman. Han var sedan i knekttjänst fram till den 26/1 1666. Han var alltså städslad i över tio år. Troligtvis stred Sjul vid Karl X Gustavs första och andra danska krig.

¹² Nordenström, Umeå 1990, s. 73.

¹³ Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*, Uppsala, 1980, s. 162–169.

¹⁴ Villstrand 1992, s. 287.

1669 skrev Lars Matsson i Fanbyn till Västernorrländska kommissionen. Han hade gift sig med en brorsdotter till Erik Eriksson. Nu ville Lars häva det avtal Erik Eriksson och Sjul Jönsson ingått. Han anförde flera punkter.

Lars menade att Erik endast ägt 1/3 av hemmanet och de övriga 2/3 hade ägts av Eriks hustru och syster. De sistnämnda hade i avtalet inte rätt till någonting utan skulle "skiutas till hwars mans stugudörr"¹⁵, som Lars Matsson uttryckte det. I och med att Erik inte ägde hela det hemman han hade sålt, borde avtalet vara ogiltigt enligt Lars Matsson.

Han ansåg också att knekten hade fått tillträde för fort och dessutom fått första årets skörd av korn och hö. Något Sjul vägrade skriva kvitto på. Erik Eriksson hade fått sin stuga och årliga tunna korn, men Lars och hans hustru fick ingenting. Lars anmärkte också på att när hemmanet första gången uppbjöds till försäljning meddelades lagfart samma dag. Lars ville nu återfå hemmanet till sig och sin hustru.

En guvernör¹⁶ hade anlåtats för att bistå Lars strävan att återfå hemmanet. Sjul gick med på det, mot en ersättning av 400 daler. När två år passerat och Sjul fortfarande inte fått betalt, drog han Lars inför domstol vid ett flertal tillfällen.

¹⁵ Medelpadsarkiv, Arvid Enqvist. Avskrifter, 4. 1: 1. Avskrift av Västernorrländska kommissionens dokumentbok pro Anno 1669 (1670). I skrivelsen framkommer också att Stöde socken bestod av 56 hemman, där varje bonde var skyldig att erlægga 204 ½ daler kopparmynt som krigsutlagor

¹⁶ *Svenskt biografiskt lexikon* (art. av Hans Gillingstam), Sparre, släkt, urn:sbl:6160, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=6160> hämtad 2021-08-31. Titeln *guvernör* avser här en myndighetschef, behandlandes militära frågor. Under perioden 1662–1677 var Carl Sparre guvernör över Västernorrland.

Lars beklagade sig över en eldsvåda som drabbat honom och bränt upp allt hans hö och korn. Han hade ingen möjlighet att betala. Dessutom begärde Sjul nu, utöver den tidigare skulden, ytterligare 700 daler kopparmynt. Lars bad därför att den västernorrländska kommissionen skulle hjälpa honom att få hemmanet tillbaka.

Den 18/2 1669 författades en skrivelse av tolvmännen i Stöde. Sjul Jönsson hade begärt vittnesbörd om hur länge han tjänat som knekt och hur mycket besvär han utstått vid danska fejden. Tolvmännen vittnade till Sjuls fördel och satte Stödes sockensigill på dokumentet.¹⁷

Sjul Jönsson blev kvar på hemmanet. Det övertogs omkring 1679 av sonen Jöns Sjulsson.¹⁸ Gården kallas än i dag *Sjurs* eller *Lindströms* efter senare tiders innehavare. I dag är fastighetsbeteckningen Fanbyn 7:93. Det sägs att gårdens åker som vetter mot ån, är den tidigaste i bygden, som är mogen för sådd om våren.¹⁹

Att Erik Eriksson riskerade hemmanet och sina efterkommandes säkerhet indikerar vilken skräck bönderna kände för utskrivningarna. Men att en soldat kunde komma gåendes på vägen, efter drabbningar i fjärran land, det hade Erik sett tidigare.

Måns Pärsson i Fanbyn²⁰ lejde 1642 Esbjörn Pärsson som knekt för sitt hemman. Esbjörn återvände efter att ha krigat i Tyskland. Vintern 1650 gjorde Måns och Esbjörn upp om

¹⁷ Medelpadsarkiv, Arvid Enqvist. Avskrifter, 4. 1: 1.

¹⁸ Hellbom 1977, s. 416.

¹⁹ Lars Ericsson, *Storberget och Lillberget*, Bollnäs 2002.

²⁰ Bosatt på Fanbyn 5:4, Stöde, "Pär Månsch-gården".

sluträkningen. I detta fall rörde det sig om pengar och kläder. Måns hade inte behövt sätta sitt hemman på spel.

Räkningen återges nedan:

1650 den 4 februari så gjorde Måns Pärsson och hans soldat räkning sig emellan. Så haver soldaten uppburit efter-skrivna penningar som härefter följer.

1642 Den 9 maj så haver Esbjörn uppburit 97 daler.

1642 Den 8 juni när han drog på tåg så uppbar han 8 Riksdaler kopparmynt 3 daler, 6 öre. Nog betalte Måns hans tid i Tyskland, 4 Riksdaler. Nog haver Måns Persson sänt honom till Tyskland, 9 Riksdaler

På förene dato så gav Måns Persson sin soldat Esbjörn Pärsson 2 Riksdaler Han på den legopenning han haver till förene fått därmed haver han sin fulla legopenning.

Sedan han kom hem från Tyskland så haver Måns givit Esbjörn efterm: kläder. En kastrock för 3 Riksdaler, en skinnklädning och skor skinn, penningar för stövlar, kasso – 5 daler, skor – 3 par, stickstrumpor – 1 par, vad-malsstrumpa 1 par, lammullsstrumpor

här ovanför är inräknat alla skrivelser som dem emellan haver varit till före

Ut Supra

Detta vittnar undertecknade åt både nämnden och soldaten sanning om allt föreskrivits står under våra namn och bomärken

Lars Nilsson (Bomärke), Erik Slompar (Bomärke), Jöns Ingemarsson (Bomärke)

1650 Den 19 maj så gjorde Måns Pärsson och Esbjörn räkenkap. Så haver Esbjörn Pärsson bekommit en hatt för 9 ½ dal R.BNC

Skor för 4 dal R.BNC

Vittnesmän

Erik Ersson, Erik Slompar, Jöns Ingemarsson²¹

En soldat som aldrig återvände hem var Joan Larsson Åman. Han gick 1677 ut som knekt för samma Måns Pärsson som tidigare lejt Esbjörn. Knektkontraktet var skrivet så att legopenningar och kläder skulle utbetalas till Joan, och om han "nu på min togh (tåg) och resa något dödeligit vidkommer"²², så skulle pengarna betalas ut till de efterlevande. Huvudlönen var 300 daler kopparmynt och två riksdaler. I oktober 1680 var Joan Larsson Åman död. Hans hustru mottog då 17 daler kopparmynt. Senare fick makarna Åmans barn dela på den resterande knektlegan.²³

Dessa exempel ger förstås ingen samlad bild av hur knektlejan såg ut i Fanbyn. Hur stor del av de utskrivna som lejde knektar och hur legorna såg ut, måste en större

²¹ Landsarkivet i Härnösand (SVAR), Folkskolläraren E. A. Granbergs, Stöde, samling, Handlingar från Medelpad, SE/HLA/3010017/II/4. (1629–1919). Bild 11–12. Stavningen moderniserad.

²¹ Medelpadsarkiv, Erik August Granberg, folkskollärare, Stöde. Upp-teckningar rörande Stöde, 4. 1: 1.

²² Ibid.

²³ Ibid.

undersökning redogöra för. Kanske var det vanligare att knektarna i Medelpad bekom bördshemman än vad fallet var i Österbotten och på andra platser där kontanta medel var vanligare. De slutsatser som kan dras är att fenomenet förekommit också inom Stöde socken och att legornas form varierat. Lejandet av knektar öppnade också upp för en social mobilitet, där en dräng kunde bli hemmansägare och en bonde bli satt på undantag.

Åtminstone en knekt kom hem till en egen gård, en annan till ny hatt, rock och stövlar, en tredje återvändande aldrig.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Landsarkivet i Härnösand (SVAR)

Folkskolläraren E. A. Granbergs, Stöde, samling, Handlingar från Medelpad, SE/HLA/3010017/II/4 (1629–1919)

Medelpadsarkiv

Erik August Granberg, folkskollärare, Stöde. Uppteckningar rörande Stöde, 4. 1: 1.

Arvid Enqvist. Avskrifter. 4. 1: 1.

Litteratur

Ericson, Lars, "Kronans knektar. Soldatutskrivningarna under 1600-talet" i *Populär Historia* nr 2, 1993, s. 19-22.

Ericsson, Lars, *Storberget och Lillberget*, Bollnäs 2002.

Hellbom, Algot, *Bönder och Gårdar i Medelpad. Del 2*, Stockholm, 1977.

Lindegren, Jan, *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*, Uppsala 1980.

Nordenström, Magnus N., *Utkast till beskrivning öfwer Stöde socken. Vid Medelpads södra ådal belägen*, Umeå 1990.

Svenskt biografiskt lexikon (art. av Hans Gillingstam), Sparre, släkt, urn:sbl:6160, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=6160> hämtad 2021-08-31.

Villstrand, Nils Erik, *Anpassning eller protest lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*, Åbo 1992.

JOSEFIN DEVINE

Mellan *Glen* och *Salomsbodarna*

Ortnamnsstudier i Storsjöbygden

Ortnamn kan framstå som både märkliga och roliga, ibland uppenbart beskrivande men lika ofta, vid en första anblick, helt oförståeliga. De bär dock värdefull information – om man vet att tolka dem. Ortnamn är naturligtvis praktiska platsmarkörer som underlättar vår kommunikation, men de utgör också ett språkligt källmaterial, ibland av mycket hög ålder. De kan vara bildade till ord för redskap som brukats, djur som jagats eller kanske innehålla ett forntida gudanamn. Ortnamnen berättar således om enskilda platsers historia, men ur ett större perspektiv kan ortnamnens olika tidsskikt också visa hur områden undan för undan tagits i anspråk. Utan att överdriva kan vi därför kalla ortnamnen för ett ovärderligt kulturarv.

Centralt placerat mellan de nuvarande norska och svenska kusterna och med Mälardalen inom ett rimligt avstånd har den äldre tidens Jämtland lätt kunnat interagera med flera viktiga områden för utbyte av varor och kultur.¹

¹ Jfr Olof Holm (red.), *Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645*, Stockholm 2011, s. 213 ff.

Jämtland utgör därför en intressant utgångspunkt för språkliga studier. Socknarna Hackås och Oviken vid Storsjöns södra del utgör tillsammans ett mångfacetterat område där ortnamnen kan berätta en hel del – här finns både jordbruksbygd från folkvandringstid samt utmark och fjälltrakter. De äldsta namnen finns i högre grad i Hackås; fornfynd såsom gravhögar och övrigt arkeologiskt källmaterial korrelerar med de namntyper som kan hittas. Det är svårare att belägga en utbredd, förhistorisk fast bebyggelse i Oviken; de många stereotypa, yngre namnen indikerar att en kraftig kolonisation eller bebyggelseexpansion snarare skett kring medeltidens början.²

Sockennamnet *Hackås* (*de Haknas* 1315–1319) är ett av många namn i området som innehåller elementet *-ås* (i de yngre bebyggelsenamnen främst i bestämd form). Namnet är förmodligen ett äldre bygdenamn.³ Bestämningsleden bör vara bildad till det feminina appellativet *haka* i betydelsen 'utsprång'. Notera att det äldsta belägget *Haknas* förmodligen är en felskrivning av *Hakuas*.⁴ Det namngivande ut-

² Josefin Devine, *Bygden, byarna och buan. Studier av bebyggelsenamnen i Hackås och Ovikens socknar, med ett särskilt avsnitt om fåbodnamnen*, Umeå 2021, s. 13 f.

³ Carl Lindberg, "De jämtländska sockennamnens ursprung – by-, gränd- eller bygdenamn" i *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 1937, s. 64 f.

⁴ Stefan Brink, *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*, Uppsala 1990, s. 386.

språnget är dock inte klart identifierat, även om flera forskare föreslagit att det är ett näs i Håkusjön som avses.⁵ Namnet *Oviken* (*afwich* 1315–1319, *de Owik* 1315–1319) är troligen också ett tidigare bygdenamn; det bör ursprungligen ha övertagits från ett naturnamn som burits av viken, numera benämnd *Myrviken*. Även för *Ovikens* räkning anses ett av de äldsta beläggen, *afwich*, vara ett misstag.⁶ Belägget återfinns i samma källa som belägget för *Hackås*, nämnt ovan. Två förslag till en härledning av bestämningsleden är antingen ett fornsvenskt **odh* 'vadställe'⁷ eller ett dialektord *od* 'liten fisk, fiskyngel'⁸. Karl-Hampus Dahlstedt sätter detta *od*, och flera liknande dialektala ord, i samband med en ursprunglig betydelse syftande på fortplantning och potens.⁹ Man kan tänka sig hur ett sådant ord använts i ett viknamn för att peka ut platsen som ett bra fiskeställe. För en forntida invånare måste information om lovande fiskevatten varit ovärderlig, och för detta viknamn framstår fiskepotentialen som en rimligare namngivningsgrund än ett vadställe.

⁵ Jöran Sahlgren, "Nordisk hedendom. Kritiska anmärkningar" i *Namn och bygd* 51/1963, s. 163 f.; Carl Lindberg, "Ullvi och Hov. En studie över bygdens utveckling i Hackås socken" i *Jämten* 27/1933, s. 34; Lindberg 1937, s. 35, 64 f.

⁶ Brink 1990, s. 388.

⁷ Lindberg 1937, s. 38.

⁸ Bertil Flemström, *Jämtländska ortnamn*, Östersund 1972, s. 164; Devine 2021, s. 72 ff.

⁹ Karl-Hampus Dahlstedt, *Det svenska Vilhelminamålet. Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess granndialekter*. 1A, Uppsala 1950, s. 58 f.

Ett par exempel på bynamn ur det äldre skiktet i området är de som är bildade till huvudleden *-hem*. Man kan ungefärligt datera namntypen i Jämtland till den äldre järnåldern, och huvudleden bör i ortnamn närmast bära en betydelse 'hemvist'. Både *Salom* i Hackås och *Vattjom* i Oviken hör till denna typ; i namnet *Salom* ingår elementet *sal* i bestämningsleden¹⁰ medan namnet *Vattjom* förmodligen innehåller adjektivet *hvatr* 'rask, rörlig'¹¹. Frågan är vad adjektivet beskriver. Det har i samband med flera ortnamn tolkats som syftande på god växt¹², men kan även syfta på intelligande vatten, som i namnet *Hoting*.¹³ Informanter har uppgett att vattnet intill *Vattjom* stundtals kan gå i höga vågor, och att isläggingen i sundet kan motverkas av det öppna vattnet längre norrut. I det här fallet är alltså en syftning på vatten en mycket rimlig tolkning.

Några av de mest svårtolkade namnen i socknarna återgår på naturnamn, till exempel namnet *Glen*, ursprungligen namn på nuvarande Glensjön i Oviksfjällen. Uppteckningar redovisar ett uttal med diftong.¹⁴ Ett förslag är att sätta namnet i samband med dialektorden *glenig* 'halkig', *glei* 'gled', eller *gle* 'grund, sandgrund', *gleinbotten* 'grund lerbotten i sjö,

¹⁰ Se t.ex. Stefan Brink, "Iakttagelser rörande namnen på *-hem* i Sverige" i Stefan Brink et al., (red.), *Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen den 13. desember 1991*, Oslo 1991, s. 75 ff.

¹¹ Flemström 1972, s. 233 f.

¹² David Palm, "Medelpadska ortnamn. En herre for från Sundsvall till Ånge" i *Ålsta. Medelpads folkhögskolas elevförbunds årsskrift* 7, 1931 s. 34 f.; NG 6, Kristiania 1907, s. 310.

¹³ Torsten Bucht i SOVn 3, Uppsala 1967, s. 48.

¹⁴ DOR.

där man slinter om man stiger på den'¹⁵. Det är dock svårt att identifiera någon specifik plats i sjön som saklig grund för namnet.

Bild 1. Bottnens beskaffenhet skulle kunna vara anledningen till namnet *Glen*. Foto: Josefin Devine.

Namnet *Vinälven* i Hackås är ett annat exempel på ett svårtolkat namn; det äldsta belägget *huinnel* (1469) antyder att huvudleden *-älven* har tillkommit senare genom omtolkning. Att något vattendrag inte finns i närheten spelar förstås in.

¹⁵ Devine 2021 s. 92 f.

En hypotes är att namnet är besläktat med fornvästnordiskans *hvína* 'vina, susa'; en därtill konstruerad avledning **hvínil* skulle kunna syfta på ett blåsigt läge i terrängen, en tolkning som är klart lättare att sakligt motivera.¹⁶

I många fall är det svårt att avgöra huruvida det ingår ett appellativ eller ett personnamn/binamn i bestämningsleden. I Hackås och Oviken gäller detta till exempel ortnamnen *Billsta*, *Gillsta*, *Kårgårde*, *Gåxåsen*, *Hanabacken*, *Kusböle*, *Kämpdalen*, *Orrgården* och *Önsta*. Uppenbara personnamn utgör dock bestämningslederna i ortnamnen *Fastgården* (*Faste*), *Helgebacken* (*Helge*), *Joxåsen* (*Jakob*) och *Rogsta* (*Roald*). En tidigare tolkning av bynamnet *Skottgården* som innehållande binamnet *Skate*¹⁷ finns det fog för att ifrågasätta. Bestämningsleden skulle med fördel hellre kunna ses som fornsvenskans *skati*, dialektalt *skate*, i betydelsen 'udde, ände', 'längst bort' eller dylikt; i denna kontext skulle det syfta på att gården varit en del av ett större komplex och att den legat i utkanten. Flera paralleller finns till detta bruk.¹⁸

En framträdande grupp namn ur ett yngre skikt är de flertaliga namnen i Oviken sammansatta med *-åsen*. Många av dessa är förmodligen inte gamla naturnamn utan primära bildningar syftande på bebyggelse, tillkomna under den medeltida bebyggelseexpansion som nämndes ovan.¹⁹ Även namnen bildade med *-gården* bör härröra från samma tid –

¹⁶ Devine 2021, s. 67 ff.

¹⁷ Flemström 1972, s. 188 ff.

¹⁸ Devine 2021, s. 115 f.

¹⁹ *Ibid*, s. 29 ff.

dessa bynamn syftade möjligen inledningsvis på enskilda gårdar inom en annan by och har sedan brutits ut.²⁰

I Jämtland finns dessutom ett rikt underlag för studier av fäbodnamn – fäbodväsendet har här spelat en stor roll för bönderna och spår av detta kan ses i skog och mark. Den skriftliga dokumentationen över tid framstår som sporadisk, och man bör vara försiktig med att basera slutsatser kring fäbodarnas ålder eller utbredning på enbart dessa källor. Det värdefulla källmaterial som trots allt finns är till exempel en del äldre sockenkartor över utmarksområden, vilka är tillgängliga hos Lantmäteriet, och redovisningar över avradsland, bevarade hos Riksarkivet. Vid Institutet för språk och folkminnen finns dessutom detaljerade uppteckningar över fäbodnamn och deras uttal.²¹

En morfologisk och semantisk studie över fäbodnamnen i Hackås och Oviken visar flera väntade mönster. Namnen är oftast sammansatta med *-bodarna* eller *-vallen*; bestämmelsesleden pekar många gånger ut fäbodvallens ägar- eller brukarförhållanden, såsom *Salomsbodarna*, eller ett läge, som *Gräftåvallen*. Dessa mönster återkommer i fäbodnamn från andra områden i Sverige.²² Något värt att beskriva är de olika typerna av variation som förekommer i namnmaterialet. Det tydligaste draget är att huvudleden över tid kan variera mellan just *-bodarna* och *-vallen*. I samtal med informanter från socknen har oftast en form ansetts vara den korrekta, men

²⁰ Olof Holm, *Självägarområdenas egenart. Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordäggande 900–1500*, Stockholm 2012, s. 13 ff.

²¹ DOR.

²² Devine 2021, s. 129 ff.

historiska belägg visar att så inte alltid varit fallet. En annan sorts variation är konkurrens mellan två helt skilda namn. De samtida namnen *Mustabodarna* och *Näsebodvallen* från Hackås socken syftar på samma fäbodställe, men påträffas i olika källor. Förmodligen har de använts i olika namnbrukarkretsar. Det tredje exemplet på variation är av stilistisk art; namnen *Paulsbodarna*, *Pullbodarna*, *Pullvallen* och *Pullen* bör avse samma fäbod. *Paulsbodarna* bör här vara en korrigerad högstilsform medan *Pullen* är en lågstilsform. De olika typerna av variation, i samband med ett blygsamt källmaterial, bidrar till att fäbodnamn kan uppfattas ha låg kontinuitet i området. Närmare studier av namnen kan dock ge en annan bild.²³ Ett stort kunskapsstapp föreligger under de senaste decennierna när fäbodväsendet inte längre varit aktivt på samma sätt – många av de äldre fäbodnamnen är inte längre allmänt kända i dag.²⁴

En del av det material som används för studier av ortnamn är insamlat av enskilda entusiaster under lång tid. Större samlingar finns från många av den gamla skolans nordister eller etnologer, såsom Herman Geijer, Erik Ternér, Valter Jansson med flera. Det dåvarande Svenska ortnamnsarkivet (vars material numera är en del av samlingarna vid Institutet för språk och folkminnen) skickade även ut studenter till sina hemsocknar för att, mot betalning, anteckna ortnamnen och deras uttal. Drygt två miljoner lappar med uppteckningar finns nu i Institutet för språk och folkminnens arkiv i Uppsala.

²³ Devine 2021, s. 165.

²⁴ *Ibid*, s. 137.

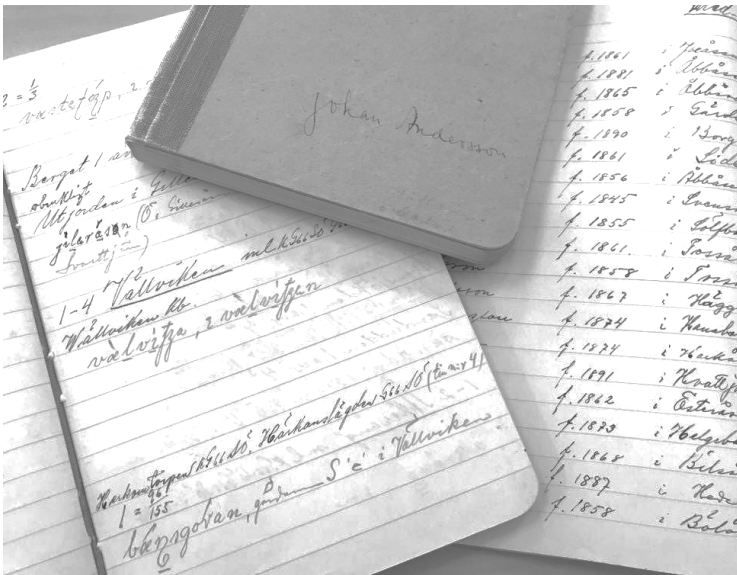

Bild 2. Johan Aldbergs anteckningsböcker, bevarade i OAU. Foto: Josefin Devine.

Bland materialet från Oviken påträffas t.ex. en gedigen samling namn från Johan Aldberg (f. Andersson), själv född i Oviken och student vid Uppsala universitet under 1930-talet. Det är svårt att överdriva betydelsen av dessa människors insatser för dagens namnforskning. Utan detta material skulle undersökningar av det här slaget vara väsentligt mycket svårare.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Digitala ortnamnsregistret (DOR), ortnamnssamlingarna vid Institutet för språk och folkminnen, tillgängliga på <https://ortnamnsregistret.isof.se/place-names>

F.d. Ortnamnsarkivet i Uppsala (OAU), numera del av Institutet för språk och folkminnen
Johan Aldbergs anteckningsböcker

Litteratur

Brink, Stefan, *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*, Uppsala 1990.

Brink, Stefan, "Iakttagelser rörande namnen på *-hem* i Sverige" i Brink, Stefan et al., *Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen den 13. desember 1991*, Oslo 1991, s. 66–80.

Dahlstedt, Karl-Hampus, *Det svenska Vilhelminamålet. Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess granndialekter*. 1A. Uppsala 1950.

Devine, Josefin, *Bygden, byarna och buan. Studier av bebyggelsenamnen i Hackås och Ovikens socknar, med ett särskilt avsnitt om fäbodnamnen*, Umeå 2021.

Flemström, Bertil, *Jämtländska ortnamn*, Östersund 1972.

Holm, Olof (red.), *Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645*, Stockholm 2011.

Holm, Olof, *Själoägarområdenas egenart. Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordägande 900–1500*, Stockholm 2012.

Lindberg, Carl, "Ullvi och Hov. En studie över bygdens utveckling i Hackås socken" i *Jämten* 27, 1933, s. 28–38.

Lindberg, Carl, "De jämtländska sockennamnens ursprung – by-, gränd- eller bygdnamn" i *Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift* 1937, s. 17–68.

- NG = *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. Efter offentlig Foranstaltning udgivne med tilføiede Forklaringer. Forord og Indledning. + 1–19. Red.: Rygh, Oluf et al. Kristiania 1897–1936.*
- Palm, David, "Medelpadska ortnamn. En herre for från Sundsvall till Ånge" i *Ålsta. Medelpads folkhögskolas elevförbunds årsskrift* 7, 1931, s. 32–41.
- Sahlgren, Jöran, "Nordisk hedendom. Kritiska anmärkningar" i *Namn och bygd* 51, 1963, s. 162–168.
- SOVn = *Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län. Territoriella namn. 1–4. Utg. av Kungl. Ortnamnskommissionen [numera: av Institutet för språk och folkminnen]. (Serie A. Sveriges ortnamn.) Uppsala 1955–1972.*

LEIF GRUNDBERG

Norrländska folklynnen och stereotyper

Om en tidsbunden beskrivning av västerbottningar och ångermanlänningar

Året är 1920. En 22-årig teologistudent i Uppsala renskriver med driven handstil ett manuskript om sin nordångermanländska hembygds historia. I det första avsnittet som handlar om socknens befolkning skriver han:

Om nu alltså västerbottningen är ångermanlänningens närmaste frände ur rassynpunkt så är det dock en väsentlig skillnad mellan de båda landskapens befolkning såväl med hänsyn till folklynne som utseende.¹

Raderna återfinns i en sockenhistorik som den unge mannen sammanställt efter flera års lokalhistorisk forskning, men manuskriptet publicerades aldrig.

¹ HLA, Enskilda arkiv C:42, vol. 3, fol. 3.

Bild 1. Ett opublicerat manuskript från början av 1920-talet. HLA. Foto: Leif Grundberg.

Författaren prästvigdes några år senare och kom under lång tid att tjänstgöra i olika församlingar i Härjedalen, Ångermanland och Jämtland. Det djupa historiska intresse som han fått med sig från den kreativa hemmiljön följde honom

under hela livet och han gjorde viktiga insatser inom den norrländska kyrko-, hembygds- och släktforskningen, i synnerhet inom det prästbiografiska området. Hans namn var Bertil Hasselberg.

I dag väcker de kategoriska generaliseringarna om befolkningens "folklynne" och utseende i den aktuella texten såväl förundran som stundom både avsmak och munterhet. Mitt syfte med att behandla detta lösryckta avsnitt i ett hundra år gammalt och opublicerat manuskript är dock ingalunda att väcka löje eller moralisera över en sedan länge bortgängen forskare. Tvärtom är syftet att bättre förstå den tid och den miljö där det tillkom. Förhoppningsvis kan det också ge perspektiv på upphovsmannens mångåriga och bestående forskargärning som skulle följa.

En stimulerande uppväxtmiljö

Bertil Hasselberg föddes 1897 och växte upp som nummer fyra i en syskonskara på sex barn. Som son till kontraktsprosten i Grundsunda Carl J. E. Hasselberg och dennes hustru Olga Arbman tillhörde han en familj och en miljö med vittfamnande intressen och kontakter. Familjen kom från Jämtland och flyttade till Grundsunda i norra Ångermanland 1898. Vid sidan om församlingsarbetet var fadern en föregångare inom fjällturismen och inom den kyrkohistoriska Norrlandsforskningen. Den historiska forskningen var ett naturligt inslag i det Hasselbergska hemmet i Grundsunda och det fanns djupa kulturella och litterära intressen i familjen.

Det var alltså i denna miljö som Bertil Hasselberg började sin studiebana. Han tog studenten vid läroverket i Umeå 1916 och skrevs samma år in som student i Uppsala. Där tog han teol.fil.-examen 1920, fil.kand. 1922, teol.kand. 1923 och prästvigdes för Härnösands stift samma år. Efter prästvigningen kom han att tjänstgöra några år i Härjedalen, 1925 flyttade han till Graninge i Ångermanland och 1936 tillträdde han tjänsten som kyrkoherde i jämtländska Hällesjö där han blev kvar till sin pensionering 1963, de sista åren från 1955 som kontraktsprost i Ragunda kontrakt. Han gick bort 68 år gammal 1965.²

I en artikel i *Östersunds-Posten* i samband med hans pensionering 1963 konstaterades att historieintresset kom från fadern och föräldrahemmet i Grundsunda, och att han påbörjade forskandet "redan under tiden som t.f. komminister i Tännäs i början på 20-talet och har sedan fortsatt oavbrutet genom åren".³

Men i själva verket påbörjade han sin forskarbana tidigare än så. Redan som 17-åring medverkade han 1915 med en artikel om "Grundsunda under 1700-talet" i ett specialnummer om socknen i *Örnsköldsviks-Posten*, och under de följande åren skulle flera artiklar med liknande inriktning publiceras i samma tidning.⁴ Det var dessa artiklar som kom att ligga till

² Bertil Hasselberg, "Supplement till L. Bygdén, Härnösands stifts herdaminne för pastoraten i Jämtland och Härjedalen" i *Forum Theologicum* 1964, s. 127; Olof Ericsson, "Minnesteckningar över bortgångna ämbetsbröder" i *Handlingar rörande prästmötet i Härnösand 1970 II*, Härnösand 1971, s. 125 f.

³ *Östersunds-Posten* 13 april 1963 (sign. Bengt Magnusson).

⁴ *Örnsköldsviks-Posten* 15 juli 1915. Artikelns "När fienden väntades" om 1808–1809 års krig som Hasselberg publicerade i *Örnsköldsviks-Posten*

grund för det manuskript om hemsocknens historia som han började sammanställa hösten 1920.

Bild 2. På familjefotot från föräldrarnas silverbröllopsdag i Grundsunda 1917 står den 20-åriga teologistudenten Bertil Hasselberg med vit studentmössa närmast bakom sin far prosten Carl J. E. Hasselberg, ÖLA. Foto: Anders Johan Boja.

under krigsåret 1918 återgavs i *Grundsundaskorven* 1987 tillsammans med en ledare om Bertil Hasselberg, se Leif Grundberg, "Ett glödande forskarintresse!" i *Grundsundaskorven*. *Meddelande från Grundsunda hembygdsförening* nr 2/1987:2, s. 2

Folklynnesbeskrivningar på modet

Det aktuella avsnittet om "Grundsundas befolkning" som inleder manuskriptet var inte publicerat tidigare, utan skrevs sannolikt direkt för sockenbeskrivningen. Enligt hans egna noteringar i manuskriptet gjordes detta under augusti månad 1920. Skildringen inleds med ett referat av demografiska och antropologiska uppgifter om den norrländska befolkningen, troligen hämtat ur översiktsverk som *Sveriges land och folk. Historisk-statistisk handbok* (1915).⁵

Därefter följer en beskrivning av befolkningens folklynne och utseende. Begreppen *folklynne*, *folkkynne* och *folkkaraktär* var vanliga vid denna tid och hade fått stor spridning inte minst på grund av statistikern Gustav Sundbärgs bok *Det svenska folklynnnet*. Denna bok publicerades 1911 i samband med den statliga emigrationsutredningen och utkom i många upplagor under de följande åren. I den behandlades den svenska "folkkaraktären" som Sundbärg ansåg skilde sig från andra nationers. En annan aktuell bok på samma tema var konsthistorikern och författaren Carl Laurins *Folklynnen* från 1915 som beskrev olika länders nationalkaraktärer. Några år senare, 1922, kom den finländske geografen Johan Rosbergs bok *Lapplynne* ut och 1931 publicerade samme författare *Nordiskt kynne. Jämförande karakteristiker*. Går vi längre fram i tiden så gav psykologen Georg Brandell ut boken *Svensk folkkaraktär. Bidrag till svenska folkets psykologi* 1944. På senare tid har etnologen Åke Daun i boken *Svensk*

⁵ Joseph Guinchard (red.), *Sveriges land och folk. Historisk-statistisk handbok*, Stockholm 1915.

mentalitet (1989) försökt identifiera karaktärsdrag hos den svenska befolkningen.⁶

Kategorisering och beskrivning av människor i olika länder, regioner och bygder har förstås gjorts i alla tider och för norrländskt vidkommande finns många exempel alltifrån Olaus Magnus och 1700-talets topografiska sockenbeskrivningar till dagens turistreklam. Hur Norrland som region framställs i dag och hur stereotyper reproduceras i populärkulturella och andra sammanhang har studerats av kulturgeografen Madeleine Eriksson i en avhandling 2010.⁷

Folklynnesbeskrivningarna tillskriver människorna vissa egenskaper. Ofta har de en bakgrund i stereotyper om "de andra" (alltså beskrivningar av "främlingar" som man vill skilja ut sig ifrån), men också i hembygdspatriotism där olika bygder ställs emot varandra. Vi har alla hört om snåla smålänningar, sura jämtar, dryga skåningar och tystlåtna norrlänningar.

Vid tiden för Hasselbergs arbete i början av 1900-talet fanns flera sådana beskrivningar i den allmänna litteraturen. I *Handbok för Sveriges geografi* (1895) beskrev J. F. Nyström befolkningens karaktärsdrag i de olika länen i landet. I Väster-norrland sägs befolkningen vara "ärlig och pålitlig med sinne för ordning och snygghet, till lynnet något trög, helst

⁶ Gustav Sundbärg, *Det svenska folklynnnet. Aforismer*, Stockholm 1911; Carl G. Laurin, *Folklynnen*, Stockholm 1915; Johan Evert Rosberg, *Lapplynnne*, Helsingfors 1922; Johan Evert Rosberg, *Nordiskt kynne. Jämförande karakteristiker*, Helsingfors 1931; Georg Brandell, *Svensk folkkaraktär. Bidrag till svenska folkets psykologi*, Stockholm 1944; Åke Daun, *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*, Stockholm 1989.

⁷ Madeleine Eriksson, *(Re)producing a periphery. Popular representations of the Swedish North*, Umeå 2010.

då det är fråga om nyheter, som strida mot dess gamla vanor.”⁸ Den fasta befolkningen i Västerbotten beskrivs som ”ett kraftigt och härdadt släkte, som utmärker sig för laglydnad, ärlighet, förnöjsamhet och sedlighet, men på samma gång för tröghet och envishet. Den är vidare mycket allvarlig och i saknad af den glädtighet och liflighet, som finnas hos inbyggarna i vissa andra landsdelar.”⁹

Med utgångspunkt i Nyströms beskrivning skildras befolkningen i landet också i boken *Sverges folk. En utbildnings-, odlings- och samhällshistorisk skildring* som gavs ut 1918, om än med pliktskyldig hänvisning till att utgivaren inte kan ta ansvar för ”omdömenas riktighet”. Här slås norrlänningarna ihop till en grupp och beskrivs som ”ärlig och trofast, renlig och ordentlig och har en livlig fantasi samt är ofta böjd för religiositet. Till sitt lynne är han icke sällan sträv och otillgänglig.”¹⁰

Karakteriseringar av detta slag finns också i en rad andra böcker, särskilt från 1800-talets andra hälft. Särskilt stor spridning fick uppslagsverket *Nordisk familjebok*. Där beskrivs ångermanlänningarna både i upplagan 1894 och i den så kallade Ugglesupplagan från 1922 på följande sätt: ”Den fasta befolkningen, är redbar, upplyst och vaken samt händig, men väl mycket undfallande för frestelsen att med de betydliga penningssummor, som skogshanteringen inbringar föra ett mera luxuöst lefnadssätt, än som skäligen anstår en

⁸ Johan Fredrik Nyström, *Handbok i Sveriges geografi*, Stockholm 1895, s. 480.

⁹ *Ibid*, s. 495.

¹⁰ *Ibid* 1895; Isidor Flodström, (red.), *Sverges folk. En utbildnings-, odlings- och samhällshistorisk skildring*, Uppsala & Stockholm 1918, s. 135 ff.

allmoge.”¹¹ Författare till denna text var språkforskaren och statistikern Karl Sidenbladh (1840–911) som själv kom från Arnäs i norra Ångermanland.

Västerbottningen och ”den äkta ångermanlänningen”

Det fanns alltså en hel rad tidigare beskrivningar av ångermanlänningar och västerbottningar som Bertil Hasselberg kunde utgå ifrån när han formulerade sin text. Men han valde att göra en egen beskrivning och gick därvid betydligt längre i sin kategorisering av befolkningens egenskaper:

Västerbottningen gör på främlingen i första hand ett osympatiskt intryck. Han är ogästvänlig, trångsynt, dryg och skrytsam, snål och jordbunden, utan intresse för främlingar och för nyheter, konservativ, utan vidare behov av nöjen och förströelser. Hans land är en bördig slätt och slättbons egenheter hänga i honom. I hans hem råder en för ångermanländska förhållanden ovanlig osnygghet. Men han är arbetsam och trägen, seg och ihärdig, en god make och husfader. God sammanhållning och enighet råder mestadels mellan grannarna i de västerbottniska byarna. Till utseendet förefalla västerbottningarna i genomsnitt ovanligt fula och klumpiga i jämförelse med ångermanlänningarna.¹²

¹¹ *Nordisk familjebok* (1894), del 18, sp. 423.

¹² HLA, Enskilda arkiv C:42, vol. 3, fol. 3.

Man kan undra vilka underlag och måhända egna erfarenheter som låg till grund för dessa omdömen. Mot denna bild av västerbottningen ställer han så ångermanlänningen, alltså den grupp han själv tillhörde:

Det första intrycket man får av den äkta ångermanlänningen, är mycket gott. Han är gästvänlig, artig och förekommande, intresserad för personer, ting och händelser, för allting, har vanligen god intelligens och snabb fattningsförmåga, har lätt för att lära sig och sätta sig in i saker och ting, vill gärna visa sig flott och gentil och kan göra mycket för en gest. Han tycker om att göra affärer, att resa och se sig omkring och lära sig känna så mycket som möjligt av världen. Han är ofta vidsynt och förstående. Hans land är ett bergland och så har han havet och älvarna och skogen, allt detta sätter sin prägel på folknaturen. Å andra sidan är han mindre uthållig än västerbottningen, tappar lätt sugen, ger allt på båten. Har han något att leva på lever han högt, gärna även om han inte har någöt. Han är ej alltid riktigt pålitlig och vänfast.¹³

Det hör förstås till saken att Hasselberg var uppväxt i en prästgård i norra Ångermanland där han med säkerhet stött på många människor av alla de slag under hela sin uppväxt. Han hade själv dessutom bott och studerat både i Umeå och i Uppsala. Intressant är att han i bägge beskrivningarna gör en koppling till naturlandskapet som han anser påverkar "folknaturen".

¹³ HLA, Enskilda arkiv C:42, vol. 3, fol. 3 f.

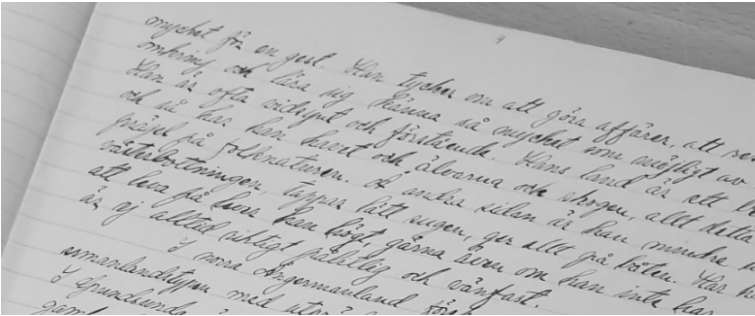

Bild 3. Bertil Hasselbergs karakteristiska och drivna handstil i manuskriptet där västerbottningarnas och ångermanlänningarnas folklynn beskrivs. HLA. Foto: Leif Grundberg.

En blandning av "folktyper"

Efter karakteriseringen av de två landskapens befolkning går Hasselberg över till att beskriva Grundsundabon som sägs ha inslag av bägge typerna.

I norra Ångermanland förekomma både västerbottens- och ångermanlandstypen med utpräglad skillnad till såväl utseenden som lynnen. I Grundsunda är blandningen störst och mest framträdande. Av de gamla Grundsundasläktena ha några typisk västerbottensprägel, andra typisk ångermanlandsprägel. För övrigt har folkomsättningen varit stark på grund av in- och utflyttning av arbetare under senaste seklet, först till och från Husums såg

och nu sulfatfabriken. Detta har naturligtvis starkt inverkat på folktypen. Proletärväsendet har även satt sin prägel på denna och moraliskt försämrat den.¹⁴

Här avspeglar sig det ifrågasättande av industrialismens verkningar som fanns vid denna tid inom vissa kretsar. Hasselberg menar att befolkningen i socknen hade påverkats negativt, i synnerhet i huvudorten Husum vars såg brann 1909 och där en modern sulfatfabrik nyligen byggts under åren 1916–1919. Detta sätt att beskriva trävaruindustrins och migrationens inverkan i Ångermanland kommer också till uttryck i sociologen och högerpolitikern Adrian Molins bok *Landskapskynnen* från 1930, där han skriver: "Följden kan avläsas i hela bygdens kynne, i en viss oro och otillfredsställelse, ingen riktigt hel och samlad strävan, som bär och ger karaktär."¹⁵

Hasselberg fortsätter sin beskrivning med att ta upp de så kallade ortsboöknamnen, som är tydliga exempel på hur man i olika sammanhang betraktade befolkningen från olika socknar och byar:

Av grannförsamlingars befolkning har för övrigt grund-sundabon aldrig satts särdeles högt. Med förakt har man talat om "grundsundaskorven". (Skorv=kuse, skalbagge.) Detta har dock inte så stor betydelse eftersom "utlänningar" alltid äro elaka här uppe. Arnäsborna få heta "arnästjyvar", vidare ha vi "själakalvar" och "nordmalingstjärtrattar".

¹⁴ HLA, Enskilda arkiv C:42, vol. 3, fol. 4.

¹⁵ Adrian Molin, *Landskapskynnen*, Stockholm 1930, s. 149.

I stort sett är västerbottenstypen övervägande i norra delen av socknen, medan sörbyggarna mestadels äro av ångermanlandstyp. Därför förefalla dessa senare också vida mer sympatiska.

Liksom ifråga om folktypen så märker man även i folklivet, i kultur, byggnadssätt, arbetsmetoder i åkerbruk och andra näringar m. m. två skilda arter.¹⁶

Lars-Erik Edlund, som i sin avhandling i nordiska språk har studerat de nordsvenska Ortsböcknamnen, konstaterar att de till sin karaktär är just nedsättande stereotyper som är etnocentriskt motiverade för att skilja den egna gruppen gentemot andra.¹⁷ I dag kan namnen också användas med stolthet. *Grundsundaskorven* är således namnet på den tidskrift som Grundsunda hembygdsförening ger ut sedan 1985.¹⁸

Intressant är att Hasselberg pekar på de skillnader såväl i seder och bruk som i materiell kultur, vilka på olika sätt markerar den kulturella gränsszon som finns just i norra Ångermanland. Det är en viktig iakttagelse av företeelser som har lång historisk bakgrund och som bland andra Christer Westerdahl senare har lyft fram.¹⁹

¹⁶ HLA, Enskilda arkiv C:42, vol. 3, fol. 4.

¹⁷ Lars-Erik Edlund, *Studier över nordsvenska Ortsböcknamn*, Umeå 1985, s. 39 ff.

¹⁸ <https://grundsundahbf.se/skorven/>.

¹⁹ Christer Westerdahl, *En kulturgräns nolaskogs*, Örnsköldsviks museums småskriftserie nr 20, Örnsköldsvik 1989.

Skilda samhällsklasser

Efter detta går Hasselberg vidare genom att dela in befolkningen i socknen i olika yrkes- och samhällsklasser. I det sammanhanget betonar han fiskets betydelse för Grundsunda som är en utpräglad kustsocken, men han kommer också flera gånger tillbaka till arbetarbefolkningens roll i sammanhanget:

Förutom denna typskillnad förekomma även vissa andra skillnader mellan människorna. Samhällsklassen är en, ingen överklass av något slag (förutom "herrarna" ingenjörerna från Husum.) förekommer utan det är homogen allmoge- och arbetarbefolkning. Kommunalpampar o. d. äro hjälpligt burgna bönder helst ur vissa ansedda släkter.

Från bondebefolkningen skiljer sig i mycket fiskarna, havets arbetare, som i Grundsunda utgöra en tämligen talrik samhällsklass. De ha ett rörligt temperament, ha sinne för spekulation och grubbel, äro kastaktiga och ombytliga. De unga fiskarpojkar äro ofta okynniga, bångstyriga och vilda, våldsamma och svåra. Många av fiskarna (i Fanbyviken) ha nu bekajats av proletäridéer av värsta sort, sätta sig över lag och rätt och billighet och uppträda pockande och fordrande. Andra av fiskarna i Grundsunda (på Holmarna och Skeppsmalen) höra till de präktigaste människor i socknen. Den i sommar (1920) døde Wiklund på Holmarna var en präktig kärngubbe av bästa sort.

Arbetarna på Husum ha tidvis betraktats som ovanligt svårhanterliga. De torde väl likna ångermanländsk arbetarbefolkning i allmänhet. Stammen rekryteras mest från Grundsundas kringliggande bondebygd.

Från I 20, där grundsundapojkarna förr mestadels fingo fullgöra sin värnplikt, har jag hört att de ansågos som det värsta folk man hade att göra med. De lärde sig fort vad de hade att lära och kunde vara utmärkta, och det voro de också om de blevo intresserade. Men mestadels förlorade de snart intresset och gjorde sitt bästa för att göra det värsta. Dessutom söpo de och slogos då de kommo åt. Medan västerbottningen hade svårt att lära sig, men var seg och ihärdig och skötsam.²⁰

Noterbart är att Hasselberg på tal om skilda samhällsklasser inte nämner prästerskapets ställning, det vill säga den grupp han själv tillhörde.

Den fiskare Wiklund som dog 1920 och som han kallar "kärngubbe av bästa sort" var Lars Olof Wiklund (1843–1920) i fiskeläget Holma.

²⁰ HLA, Enskilda arkiv C:42, vol. 3, fol. 4 f.

Befolkningens utseende

Slutligen tar Hasselberg upp invånarnas fysiska utseende och formulerar sig då på följande sätt:

Om Grundsundabefolkningens utseende är svårt att yttra sig genomsnittligt. Det är mycket växlande. Kroppslängden är gemenligen normal medellängd. Riktigt ljusa typer äro ej alltför vanliga ehuru dock många förekomma, ej heller de riktigt mörka äro mångtaliga ehuru numera antagligen fler än blondinerna. Hülphers uppgift, att kvinnorna i Grundsunda anses mera jämnvackra än i andra ångermanländska socknar må stå för den som lämnat uppgiften. Måhända gällde det på den tiden. Dock förekomma synnerligen ståtliga och vackra såväl män som kvinnor i några genuint ångermanländska grundsundasläkter (ex. Engström, Skagen).

Hasselberg hänvisar här till Abraham Hülphers uppgift om kvinnornas utseende i hans topografiska beskrivning av Ångermanland 1780.²¹

Med Grundsundasläkten Engström syftar han på lotsförmannen vid Skags fyrplats Erik Engström (1852–1927) och dennes hustru Johanna Kristina Lundqvist (1857–1923) med deras nio barn. Flera av sönerna blev verksamma inom sjöfarts- och lotsyrken.

²¹ Han kunde här ha lagt till Hülphers allmänna beskrivning av Grundsundaborna: "I allmänhet säges, at detta folk har godt och otwungit sinnelag, äro trefne, flitige och arbetsamme, finnas derföre merendels välmående; men beskyllas warit nog benägne för granlåt och yppighet". Abraham Hülphers, *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Fierde samlingen om Ångermanland*, Westerås 1780, s. 270.

Erik Modin som inspirationskälla

Med tanke på de kategoriska och stereotypa omdömen och den människosyn som avspeglar sig i Hasselbergs beskrivning av sin hemssockens befolkning, kan det finnas anledning att reflektera över vilken roll hans kyrkliga bakgrund som prästson och teologistuderande spelade. Bertil Hasselberg och hans fader Carl Hasselberg var nämligen långt ifrån ensamma om sitt historieforskningsintresse bland det norrländska prästerskapet. I själva verket är den norrländska hembygds- och historieforskningens historia i hög grad förknippad just med präster som i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet gjorde ett pionjärarbete.²²

Till de viktigaste förgrundsgestalterna bland de forskande prästkollegorna i norr hör Erik Modin.²³ När denne till sin 75-årsdag 1937 uppvaktades med en festskrift medverkade såväl Carl Hasselberg som sönerna Gudmar och Bertil med varsin artikel. Bertil vittnade där om Erik Modins direkta betydelse för hans eget spirande forskarintresse:

²² Leif Grundberg, *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*, Umeå 2006, s. 273 ff.

²³ Se t.ex. Eric Festin, (red.), *Festskrift till Erik Modin på hans 75-årsdag*, Östersund 1937; Erik Modin, *Modins minnen. Rader ur min levnadshistoria*, Östersund 1959; Erik J. Bergström, "Erik Modin. En mångfasetterad prästman" i *Oknytt. Johan Nordlander-sällskapets tidskrift* nr 1–2 2001, s. 23–53; Leif Grundberg 2006, s. 247 f.

Boken *Härjedalens ortnamn och bygdesägner* i min fars bibliotek kom naturligt nog att höra till min barndoms käraste läsning. När mitt första prästerliga förordnande förde mig till västra Härjedalen blev *Bygdesägnerna* på nytt den aktuella boken för mig och en av anledningarna till, att jag i någon mån trädde i dess författares spår.²⁴

Förutom *Härjedalens ortnamn och bygdesägner* (1902)²⁵ blev i synnerhet Erik Modins *Gamla Tåsjö* (1916) ett mönster för många sockenskildringar. I den senare boken finns ett kapitel med titeln "Folklynne", där Modin är tydlig med hur svårt det är att jämföra "lynnesläggningen" mellan olika bygder. Särskilt svårt är det, menade Modin, i ett område som Tåsjö med inflyttning från flera håll: "Genom den jämtländska inblandningen kom där något ljust och glädigt, men tillika storordigt och stormodigt i den ursprungliga, säkerligen ej så litet inbundna, mörkfärgade finska lynnesläggningen".²⁶

Modin återkommer till frågan ett decennium senare när han i en festskrift till Eric Festin 1928 bidrog med artikeln "Några tankar om jämtarne, deras lynnesart och källorna till deras odling." Han lyfter där fram en rad jämtländska särdrag som han menar skiljer sig tydligt mot exempelvis Ångermanland, "ett särskilt sätt hos jämtlänningarna att tänka

²⁴ Bertil Hasselberg, "Nils Söderberg och Paul Wagenius. Ett blad ur det norrländska fromhetslivets historia" i Erik Festin (red.), *Festskrift till Erik Modin på hans 75-årsdag*, Östersund 1937, s. 126.

²⁵ Erik Modin, *Härjedalens ortnamn och bygdesägner*, Uppsala 1902.

²⁶ Erik Modin, *Gamla Tåsjö. Anteckningar om hembygden*, Sollefteå 1916, s. 270.

och tala, att framträda, leva och verka". Han härleder särdrag-
gen till naturlandskapet och det historiska arvet.²⁷

Senare har även Bertil Hasselbergs äldre bror, litteratur-
historikern och läroverksläraren Gudmar Hasselberg (1896–
1973) i årsboken *Jämten* 1942 berört några äldre källor med
beskrivningar av det jämtländska folklynnnet.²⁸

Som vi tidigare sett var regionala folklynnesskildringar
visserligen inte alls ovanliga i slutet av 1800-talet och början
av 1900-talet, men med all säkerhet har Bertil Hasselberg
även tagit del av och inspirerats av prästen Erik Modin när
han arbetade med sitt manuskript om Grundsundas befolk-
ning. Men Hasselberg var djärvare i sina omdömen.

Ovetenskapliga regionala stereotyper

Bertil Hasselbergs text är ett tydligt exempel på en form av
ovetenskapliga stereotyper som har många föregångare. Det
är dock påfallande att det ofta var välrenommerade forskare
som ännu långt in på 1900-talet formulerade beskrivning-
arna av folklynnnet i olika regioner i uppslagsverk och hand-
böcker. De bidrog därigenom, som etnologen Sven B. Ek har
påtalat, till att befordra stereotyper och fördomar om region-
ala särarter. Men Ek påpekar samtidigt att beskrivningarna

²⁷ Erik Modin, "Några tankar om jämtarne, deras lynnesart och källorna
till deras odling" i Gustaf Näsström (red.), *Jämtländska studier. Festskrift
till Eric Festin*, Östersund 1928, s. 239.

²⁸ Gudmar Hasselberg, "Jämtländska folklynnnet enligt äldre källor" i
Jämten 1942, s. 11–15.

var så uppenbart ovetenskapliga att de nog blev tämligen oförargliga.²⁹

Och det finns förstås många exempel på beskrivningar av befolkningens karaktär i de norrländska landskapen även senare. Ett exempel är Hasselbergs prästkollega Torsten Bohlin som under sin tid som biskop i Härnösands stift beskrev ångermanlänningarna på följande sätt 1939: "Den som föreställer sig, att det ångermanländska kynnet skulle bära märken av ett arktiskt Norrlands oändliga resignation tar storligen miste. Folklynnnet är snarare ljust än mörkt, snarare lätt och skämtsamt än inbundet allvarsamt."³⁰

Bohlins beskrivning ingår i boken *Ångermanland* som gavs ut av Samfundet för hembygdsvård och Svenska naturskyddsföreningen och syftet var förstås att lyfta fram landskapets fördelar. Texten illustrerades med ett idylliskt fotografi av Härnösandsfotografen Viktor Lundgren.

²⁹ Sven B. Ek, "Regional identitet – ett besvärligt kapitel" i Barbro Blomberg & Sven-Olof Lindquist (red.), *Den regionala särarten*, Lund 1994, s. 79 f.

³⁰ Torsten Bohlin, "Ångermanland" i *Ångermanland*, Stockholm 1939, s. 15.

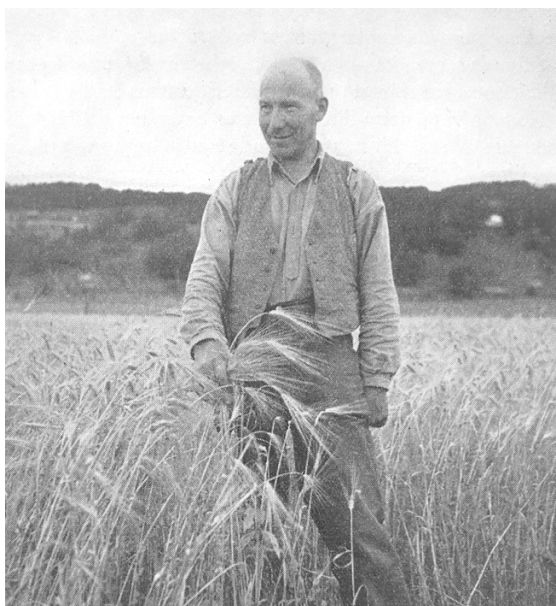

Bild 4. Biskopen Torsten Bohlins artikel i boken *Ångermanland* 1939 där han beskriver ångermanlänningarnas folklynne illustreras av ett idylliskt fotografi av Viktor Lundgren.

Fosterlandet och det svenska folklynnet

Bara ett år efter att boken *Ångermanland* publicerats skulle Bertil Hasselberg själv återkomma till folklynnets betydelse. Men denna gång rörde det sig om det svenska fosterlandet. Bakgrunden var nu det pågående världskriget som lett till både militär och andlig mobilisering. Sommaren 1940 höll Hasselberg ett par "fosterländska föredrag" i den jämtska hembygden som knöt an till den nationella viljan "att hävda landets frihet och ära i en övermåttan ond och farlig tid." I

hans bevarade föredragsmanuskript lyfter han fram den svenska "naturens skönhet, folklynnnet och vår historia" som särskilt betydelsefulla för fosterlandskänslan.³¹

I avsnittet om folklynnnet i föredragsmanuskriptet konstaterar Hasselberg att "svenska folket har liksom andra folk sin speciella folkkaraktär". Han knyter då an till Gustav Sundbärgs tidigare nämna bok *Det svenska folklynnnet* från 1911 som 30 år tidigare, säger Hasselberg, väckte en "oerhörd uppmärksamhet". Det framgår tydligt att han själv måste ha tagit djupt intryck av detta då det begav sig. När han beskriver den svenska folkkaraktären i sitt tal tar han även hjälp av Johan Rosbergs ovannämnda bok *Nordiskt kynne* från 1931.³²

En fyrtioårig forskargärning

På detta sätt återknöt alltså Bertil Hasselberg efter tjugo år till frågan om folklynnnet, men denna gång med fokus på nationalkaraktären som grund för den svenska fosterlandskänslan. Hans avsnitt om Grundsundas befolkning med dess halsbrytande karakteristik av befolkningens lynne och utseende i manuskriptet från hösten 1920 var i lika grad tidsbundet. Med tiden hade det blivit mindre vanligt med alltför grova generaliseringar och kanske var det ett medvetet val av Hasselberg att inte publicera sin text, trots att många andra delar har stort lokalthistoriskt värde.

Hursomhelst blev hans intresse för människor och släkter bestående. I artikeln i *Östersunds-Posten* i samband med

³¹ ÖLA, Hasselbergiska släktarkivet, vol. 35.

³² ÖLA, Hasselbergiska släktarkivet, vol. 35, p. 11 ff.

pensioneringen 1963 lyftes hans mångåriga forskargärning vid sidan av församlingsarbetet fram. Under mer än 40 år hade han då bedrivit en omfattande forskning, inte minst inom det släkt- och personhistoriska området.

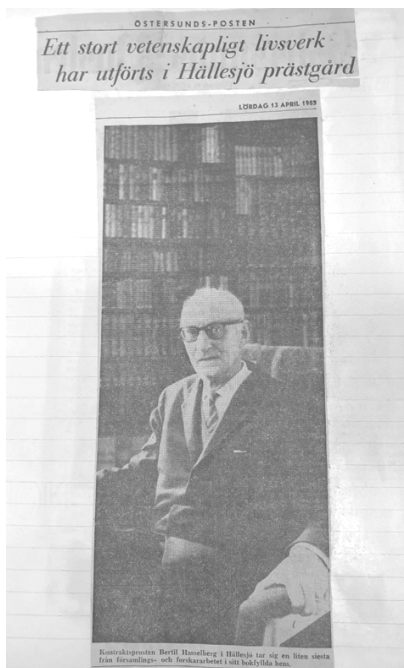

Bild 5. I samband med Bertil Hasselbergs pensionering 1963 gjorde *Östersunds-Posten* ett reportage om hans mångåriga kulturhistoriska forskning.

Hans första större tryckta arbete var en artikel om samernas historia i Härjedalen i Härnösands stifts julbok *Från ådalar och fjäll* 1924 som baserades på grundliga arkivstudier. Av hans följande större arbeten kan nämnas *Släkten Arbman från Arboga* (1939), *Gulliksläkten från Hällesjö* (1953/1958) samt två

längre kyrkohistoriska avsnitt i den fjärde delen av *Jämtlands och Härjedalens historia* (1962). Därutöver medverkade han med många artiklar i *Jämten, Från ådalar och fjäll* och *Forum Theologicum*. I den sistnämnda publicerade han 1964 ett omfattande supplement till Bygdéns herdaminne vad gäller Jämtland och Härjedalen. En bibliografi över hans tryckta arbeten (totalt 50 nummer, tidningsartiklar ej medtagna) utarbetades av sonen Greger Hasselberg och återfinns i *Forum Theologicum* 1966.³³

Postumt har delar av hans omfattande forskning om församlingen där han var kyrkoherde i nära trettio år publicerats i *Bidrag till Hällesjö sockens historia* (1976).³⁴

Bertil Hasselbergs beskrivning av västerbottningars och ångermanlänningars folklynne och utseende i manuskriptet från 1920 är ett tidsdokument som blir särskilt intressant i ljuset av de bestående bidrag till den norrländska släkt-, person- och kyrkohistoriska forskningen han senare kom att lämna.

³³ Greger Hasselberg, "Förteckning över Bertil Hasselbergs skrifter och uppsatser 1924–1965" i *Forum Theologicum* 1966, s. 142–144.

³⁴ Bertil Hasselberg, Harald Eriksson & Gustav Lund, *Bidrag till Hällesjö sockens historia. En hembygdsbok*, Hällesjö 1976.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Landsarkivet i Härnösand (HLA)

Enskilda arkiv C:42, Prästsläkten Hasselbergs samling

Landsarkivet i Östersund (ÖLA)

Hasselbergiska släktarkivet

Tryckta källor

Örnsköldsviks-Posten 1915-07-15.

Östersunds-Posten 1963-04-13.

Digitala källor

<https://grundsundahbf.se/skorven/>

Litteratur

Bergström, Erik J., "Erik Modin. En mångfasetterad prästman" i *Oknytt. Johan Nordlander-sällskapets tidskrift* nr 1–2 2001, s. 23–53.

Bohlin, Torsten, "Ångermanland" i *Ångermanland*, Stockholm 1939, s. 5–18.

Brandell, Georg, *Svensk folkkaraktär. Bidrag till svenska folkets psykologi*, Stockholm 1944.

Daun, Åke, *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*, Stockholm 1989.

Edlund, Lars-Erik, *Studier över nordsvenska ortsboöknamn*, Umeå 1985.

Ericsson, Olof, "Minnesteckningar över bortgångna ämbetsbröder" i *Handlingar rörande prästmötet i Härnösand 1970 II*, Härnösand 1971, s. 117–173.

Eriksson, Madeleine, *(Re)producing a periphery. Popular representations of the Swedish North*, Umeå 1971.

Ek, Sven B., "Regional identitet – ett besvärligt kapitel" i Barbro Blomberg & Sven-Olof Lindquist (red.), *Den regionala särarten*, Lund 1994, s. 79–92.

- Festin, Eric (red.), *Festskrift till Erik Modin på hans 75-årsdag*, Östersund 1937.
- Flodström, Isidor (red.), *Sverges folk. En utbildnings-, odlings- och samhällshistorisk skildring*, Uppsala & Stockholm 1918.
- Grundberg, Leif, "Ett glödande forskarintresse!" i *Grundsundaskorven. Meddelande från Grundsunda hembygdsförening* nr 2/1987:2, s. 2.
- Grundberg, Leif, *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*, Umeå 2006.
- Guinchard, Joseph (red.), *Sveriges land och folk. Historisk-statistisk handbok*, Stockholm 1915.
- Hasselberg, Bertil, "Nils Söderberg och Paul Wagenius. Ett blad ur det norrländska fromhetslivets historia" i Eric Festin (red.), *Festskrift till Erik Modin på hans 75-årsdag*, Östersund 1937, s. 126–145.
- Hasselberg, Bertil, "Supplement till L. Bygdén, Härnösands stifts herdaminne för pastoraten i Jämtland och Härjedalen" i *Forum Theologicum* 1964, s. 61–240.
- Hasselberg, Bertil, Eriksson, Harald & Lund, Gustav, *Bidrag till Hällesjö sockens historia. En hembygdsbok*, Hällesjö 1976.
- Hasselberg, Greger, "Förteckning över Bertil Hasselbergs skrifter och uppsatser 1924–1965" i *Forum Theologicum* 1966, s. 142–144.
- Hasselberg, Gudmar, "Jämtländska folklynnnet enligt äldre källor" i *Jämten* 1942, s. 11–15.
- Hülphers, Abraham, *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Fierde samlingen om Ångermanland*, Westerås 1780.
- Laurin, Carl G., *Folklynnen*, Stockholm 1915.
- Modin, Erik, *Härjedalens ortnamn och bygdesågner*, Uppsala 1902.
- Modin, Erik, *Gamla Täsjö. Anteckningar om hembygden*, Sollefteå 1916.
- Modin, Erik, "Några tankar om jämtarne, deras lynnesart och källorna till deras odling" i Gustaf Näsström (red.), *Jämtländska studier. Festskrift till Eric Festin*, Östersund 1928, s. 239–248.
- Modin, Erik, *Modins minnen. Rader ur min levnadshistoria*, Östersund 1959.
- Molin, Adrian, *Landskapskynnen*, Stockholm 1930.
- Nordisk familjebok* 1894/1922, uppslagsordet "Ångermanland".
- Nyström, Johan Fredrik, *Handbok i Sveriges geografi*, Stockholm 1895.
- Rosberg, Johan Evert, *Lapplynnen*, Helsingfors 1922.

Rosberg, Johan Evert, *Nordiskt kynne. Jämförande karakteristiker*, Helsingfors 1931.

Sundbärg, Gustav, *Det svenska folklynnnet. Aforismer*, Stockholm 1911.

Westerdahl, Christer, *En kulturgräns nolaskogs*, Örnköldsviks museums småskriftserie nr 20, Örnköldsvik 1989.

ULF LUNDSTRÖM

Klöxnet och Städjan

Ett par namn på ägor och
naturformationer i norra
Västerbotten

I norra Västerbotten finns ortnamn med varierande ålder. De äldsta bebyggelsenamnen finns vanligen i ett smalt band närmast kusten och de har i många fall ursprungligen betecknat vattendrag och vikar. Några exempel är *Bureå*, *Kräkånger* (numera *Lövsele*), *Kåge*, *Lövånger* och *Tåme*. Dessa namn kan vara från yngre järnålder, från tiden 500–1000. I en zon innanför kuststräckan finns bebyggelsenamn från medeltiden och de visar på en medeltida kolonisation. De kan vara från tiden 1200–1300-talen. Några exempel är *Drängsmark*, *Hedensbyn*, *Kusmark*, *Kåsböle* och *Önnesmark*. Väster om denna zon finns ett yngre skikt med bebyggelsenamn från senare delen av medeltiden och är namn som *Bjurvattnet*, *Långträsk* och *Ragvaldsträsk*. De ligger något senare i tid, 1300–1400-tal. De flesta av ovan uppräknade namn har ursprungligen betecknat en naturlokal men namnet har senare gått över på en

bebyggelse. Ett undantag är dock de medeltida kolonisationsnamnen på *-byn*, *-böle* och *-mark* vilka redan från början har givits till bebyggelser.

I området finns få studier av naturnamnen. Dessa har vanligen skriftliga former som är betydligt senare än vad som gäller för bebyggelsenamnen. Många av naturnamnen är yngre och namnen uppvisar inte samma stabilitet som bebyggelsenamnen gör. Men en del naturnamn kan ha en rätt hög ålder. I denna uppsats avser jag att behandla två namnelement som inte är genomskinliga: *Klöxnet* och *Städjan*. De liknar alltså inte namn som *Långträsk* och *Stortjärn* som innehåller ord som fortfarande är fullt begripliga. De namn som jag har valt syftar på mindre naturformationer och ägor vilka vanligen har namn av yngre ålder och brukar sällan bereda svårigheter vid tolkningen. Men dessa två namnelement är ett undantag. Ett syfte med uppsatsen är att undersöka om detta källmaterial kan bidra med språkgeografisk information och sålunda komplettera den bild vi får från bebyggelsenamnen.

Klöxnet

Klöxnet, Klöxnen *kLåksneN*, *kLö`ksneN* (GH) – Klöxen Råning 1716 (LSA Z17 38:1) Klöxen Råningarne 1716 (LSA Z17 43:1), Klöxnet, Små Klöxnen 1773 (LSA Z17 31:2), Västra och Östra Klögsne 1775 (LS A Z17 38:2), Lill och Stor Klöxnet 1796 (LSA Z17 38:3), Klöcksen 1864 (LMA 24-LÖR-200).

Namnet avser en del av ett stort ängsområde intill Kåsböle, Lövångers socken, som ägdes av bönder från byarna Kåsböle, Risböle och Uttersjön. Ängans form har ett

klykliknande utseende, dvs. med två spetsar mot norr. Området mellan spetsarna består av högre mark. Namnet lever än i dag med uttalet ovan enligt uppgift från Rolf Samuelsson och Berndt Wikström i Kåsböle. Namnet har behandlats av Ola Wennstedt som relateras nedan.¹

Bild 1. Klöxen Rånningarne. 1716 års karta över Uttersjön (LSA Z17 43:1).

¹ Ola Wennstedt, *Jungfruhamn och Dödmansskär. En studie över ortnamn i Lövångers sockens kustområde*, Umeå 1988, s. 28 f.

Namnet innehåller ett namnelement *klöxen* n.², bf. *klöxnet*, pluralis *klöxnen* och samma form finns i dativ singularis. Ett besläktat dialektord är *klysen*, *klysna* f. 'något tvekluvet, klyka, gren, åklyvning' o. dyl. – där beläggen främst finns från Västmanland, Dalabergslagen, övre Dalarna samt enstaka uppgifter från Hälsingland och från Vörå i Österbotten. Från Enåker i Simtuna härad i Uppland finns *kluxna*, *klöxna* 'klyka' och Norrby samma härad adjektivet *klöknu* 'tvåtoppig (om träd)', jfr målets *klyku* som synonym härtill.³ En äldre upppteckning är *klyxna* 'hwad som sitter tillhopa i en kluns eller kylsa, men tillika är klufwet eller deladt i öfra ändan. Ett klyxnugt träd, som har rot, men 2 toppar' från Västerfärnebo i Vangsbo hd, Västmanland.⁴

Harry Ståhl⁵ anför 25 ortnamn från Närke, Västmanland, Uppland, Dalarna och Gästrikland, vilka innehåller ordet *klysen*, *klysna*. I tre av namnen finner man ett inljudande *k. Klyksenberget* i Möklinta, Övertjurbo härad, Västmanland, *Klyxen* halvö i Börstils socken, Frösåkers härad, Stockholms län, *Klyxen* namn på södra delen av udden Bilan, Älvkarleby socken, Örbyhus härad, Uppsala län. Lennart Elmevik menar

² Exempel på andra ord i den nordvästerbottniska dialekten som är tvåstaviga neutrala ord som uttalas med akut accent och slutar på *-en* är *kacken*, *tecken*, *vapen*, *vatten*, *vitten* och *väsen*, se Seth Larsson, *Substantivböjningen i Västerbottens folkmål jämte en exkurs till ljudläran*, Uppsala 1929, s. 105.

³ Harry Ståhl, *Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'åmöte, ågren' o. dyl.*, Uppsala 1950, s. 132 ff.

⁴ UUB Ihre 100:14 b s. 4; Elmevik, Lennart, *Nordiska ord på äldre kak- och ka(k)s-*. *En etymologisk och ljudhistorisk undersökning*, Lund 1967, s. 99.

⁵ Elmevik 1967, s. 136 ff.

att formerna med *k* är hybridformer *klyksen*, *klyksna* som uppstått av två synonyma ord *klysn(a)* och *klyka*.⁶ Att märka är att flertalet *k*-former finns i ett begränsat område i västra Uppland och östra Västmanland.⁷

I Lövångersmålet bör tidigare ha funnits ett dialektord *klöxen* och ordet i Vörå i Österbotten torde ha spridits från Västerbotten till norra delen av svenskspråkiga Österbotten. Det finns i dag inga former av ordet mellan Mellansverige och norra Västerbotten och har sannolikt inte heller funnits tidigare. Sannolikt har formerna i Mellansverige och i Västerbotten uppkommit var för sig. Något tecken finns inte heller på att förekomsten i Västerbotten skulle bero på en centralsvensk kolonisation i Norrbotten som senare skulle ha spridit sig till Västerbotten.

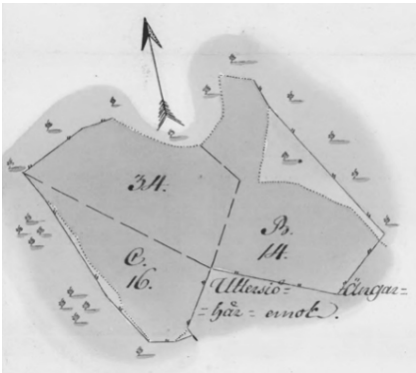

Bild 2. Nr 16 och 14 är Västra och Östra Klögsne i Risböle LSA 1774 Z17 38:2. Nr 34 ägs av Kåsböle.

⁶ Elmevik 1967 s. 99 f.

⁷ Annorlunda hos Ståhl 1950 s. 136 och delvis hos Nils-Gustaf Stahre, *Stångskäret, Kåksna och Kummelberget. Studier över ortnamn från Stockholms skärgård*, Lund 1952, s. 132.

Wennstedt finner att namnet *Klöxnet* är bildat till ett dialektalt ord för 'klyka' och i norra delen av ängsområdet finns ett kluvet parti.

Bild 3. Den kluvna formationen återfinns i nutid på rågångarna mellan byarna i området. Ekonomisk karta 22L 3d, 1950-talet.

Namnet *Klöxnet*, *Klöxnen* ser ut att vara ett unikt namn i norra Västerbotten. En klykformig naturformation är sannolikt sällsynt i Västerbotten. Namnet finns i ett område med bebyggelsenamn från medeltiden.

Städjan

Städjan *stü'dja* (BN) – Städje 1796 (LSA Z2 10:3). ~ Namnet avser en strandremsa vid norra delen av Hjöggböleträsket, Hjöggböle i Bureå socken. År 1796 finns här en äng mellan två uddar, och på ängen finns en smal vik likt en inskärning eller ett insnitt. Formationen finns kvar på moderna kartor.

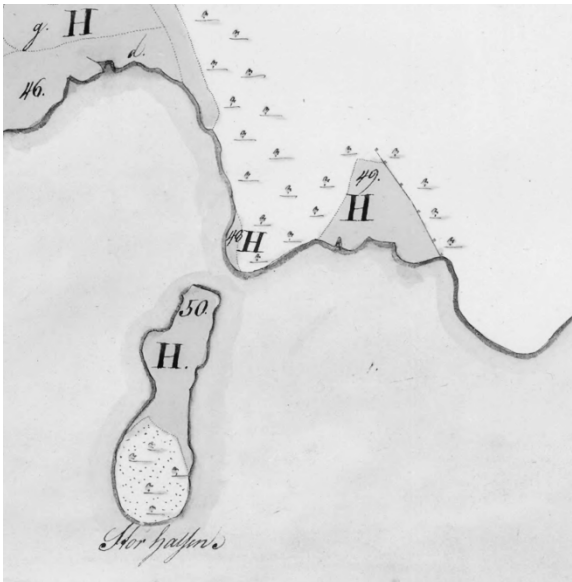

Bild 4. Norra delen av sjön Hjöggböleträsket år 1796. Nummer 49 i ängen till höger har namnet *Städje*. Intill finns en liten inskuren vik. Lantmäteristyrelsens arkiv Z2 10:3.

Ett motsvarande namn *Städjan stä'dja* (BN) betecknar ett strandparti vid Norsjön i Norsjö, Norsjö socken mellan Sörbyn och Näset (BN 1929, OAU). Platsen kan avse en vik med liknande utseende som i Hjoggböle som finns vid gården Norsjö 3:44 enligt ek 23J 0e. Notvarpet Städjan låg "ej långt från Hjalmar Hällgrens gård" i Sörbyn, dvs. strax söder om badplatsen i Byssviken.⁸

Bild 5. Notvarpet Städjan vid Sörbyn i Norsjö som ligger intill Norsjön. Platsen ligger nära Hjalmar Hällgrens gård. Alternativt kan det i stället vara den mindre viken norr om denna som är viken med namnet *Städjan*.

⁸ Hembygdsboken Norsjö socken. Efter beslut av Norsjö kommunfullmäktige 1959 utg. av därtill utsedd kommitté, Norsjö 1976, s. 233.

I Storön, Bureå socken finns namnet *Gräsviksstedja*⁹ där namnet kan avse en smal vik som liknar en inskärning som finns på karta från 1877 (24-BUG-2238G). I dag finns på platsen två små vikar vilka har detta utseende.

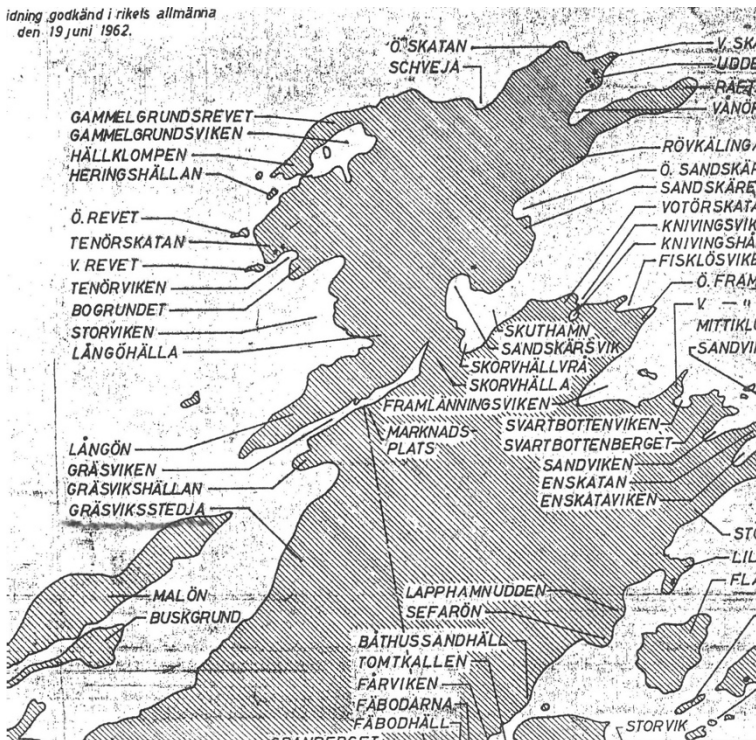

Bild 6. Del av Sten Lundgrens karta från 1961. Skellefteå museum.

⁹ Karta Sten Lundgren 1961; Skellefteå Museum. Kartan utgör enda be-
lägget för detta namn.

Bild 7. Aktuell karta över Gräsviksstadjan.

Namn som innehåller *städj* finns ytterst sparsamt i hela området, från kust till inland.

Ordet *städj* är en stark form. Några svaga ord *städja*, *stede*, *stedje* finns upptecknade i Sverige och Norge. 1. I Härjedalen finns belagt ett *städja* f. 'strandvall'.¹⁰ 2. I Hälsingland finns sammansättningarna *tvärstädja* f. 'bråddjup i sjö' och *städje bakken* m.¹¹ 3. I Norge finns ett dialektord *Stedja* f., 'retvinklet lodret Indsnit i en Masse'; undertiden maaske: 'vandret

¹⁰ Erik Modin, *Härjedalens ortnamn och bygdesägner*, 3 tillökade och ill. uppl., Sveg 1949, s. 19.

¹¹ Johan Ernst Rietz, Johan Ernst, *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*, 1–2, Malmö 1862–67. [Fotolitografisk reproduktion, Lund 1962.], sp. 669a.

Flade med lodret Begrænsning' från Telemark.¹² 4. I Norge finns även dialektorden *Stede* (eller *Stedje*?) m. 'Aabred, Elvbred'; især: 'Græsbanke, Engflade langs et Vanddrag'.¹³ De sistnämnda beläggen kommer från västra och södra Norge samt Hedmark i östra delen av landet.

Gusten Widmark¹⁴ antar att i dialekten har funnits ett substantiv *städj* f. 'bråddjup i sjö' och namnet *Städjan* skulle i så fall ha betecknat vattnet vid lokalen. Men han är medveten om ordet från Härjedalen med betydelsen 'strandvall', något som kunde tala emot en betydelse 'bråddjup i sjö'. Denna betydelse i norra Västerbotten är mindre sannolik. Torgny Lind i Hjoggböle uppger att det inte finns något bråddjup i Hjoggböleträsket.¹⁵ Den naturformation som finns på de tre platser med namn på *Städj* i norra Västerbotten passar in på belägget 3 ovan, dvs. *Stedja* f., 'retvinklet lodret Indsnit i en Masse' från Telemark. I norra Västerbotten kan tidigare ha funnits ett dialektord *städj* f. i betydelsen 'strandvall med inskuren vik'.

Betydelsen 'bråddjup i sjö' från Hälsingland gäller sammansättningen *tvärstädja* och inte ordet *städja*. Belägget 'strandvall' finns från Härjedalen och i beläggen hos Aasen (se vid not 13) avses en strandvall vid ett rinnande vatten. Så

¹² Ross, Hans, *Norsk Ordbog. Tillæg til "Norsk Ordbog" af Ivar Aasen*, Christiania 1895, s. 755.

¹³ Ivar Aasen, *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*, Omarbeidet og forøget Udg. af en ældre "Ordbog over det norske Folkesprog", Christiania 1873, s. 747.

¹⁴ Gusten Widmark, *Några ortnamn från Skellefteå tingslag, Västerbottens län*. Opublicerad uppsats vid Uppsala universitet 1945. OAU A 1392. [Förvaras vid ISOF Uppsala.] S. 49.

¹⁵ Telefonsamtal med Torgny Lind 2019-05-30.

en gemensam betydelse hos dessa belägg synes vara 'strandvall' med en specialiserad betydelse hos namnelementet *städj* i norra Västerbotten och ordet i de norska dialekterna.¹⁶

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Institutet för språk och folkminnen i Uppsala

Uppteckning av Bertil Nygren 1932–1938 (BN)

Uppteckning av Gösta Holm under 1940-talet (GH)

Lantmäteriet (Ingår även i databasen Historiska kartor;

<http://www.lantmateriet.se/>)

Lantmåterimyndighetens arkiv (LMA)

Lantmåterikartor över Kåsböle, Risböle, Uttersjön

Rikets allmänna kartverk. Ekonomiska kartor från 1950-talet

över Kåsböle i Lövånger

samt Norsjö by i Norsjö.

Lantmåteristyrelsens arkiv (LSA)

Laga skifteskartor över Storön i Bureå och Kåsböle i Lövånger

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Ihreska samlingen

Widmark, Gusten, *Några ortnamn från Skellefteå tingslag, Västerbottens län*. Opublicerad uppsats vid Uppsala universitet 1945. OAU A 1392. [Förvaras vid ISOF Uppsala.]

¹⁶ Etymologi för *städja*, se Harald Bjorvand, & Fredrik Otto Lindeman, *Våre arveord. Etymologisk ordbok*, Revidert og utvidet utgave, Oslo 2007, s. 1042 och Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, 3. uppl., Lund 1948, s. 1061.

Muntlig källa

Telefonsamtal med Torgny Lind 2019-05-30.

Litteratur

- Aasen, Ivar, *Norsk Ordbog med dansk Forklaring, Omarbeidet og forøget Udg. af en ældre "Ordbog over det norske Folkesprog"*, Christiania 1873.
- Bjorvand, Harald & Lindeman Fredrik Otto, *Våre arveord. Etymologisk ordbok*, Revidert og utvidet utgave, Oslo 2007.
- Elmevik, Lennart, *Nordiska ord på äldre kak- och ka(k)s-. En etymologisk och ljudhistorisk undersökning*, Lund 1967.
- Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, 3. uppl., Lund 1948.
- Hembygdsboken Norsjö socken. Efter beslut av Norsjö kommunfullmäktige 1959 utg. av därtill utsedd kommitté*, Norsjö 1976.
- Jonsson, Hans, *Nordiska ord för vattensamling*, Lund 1966.
- Larsson, Seth, *Substantivböjningen i Västerbottens folkmål jämte en exkurs till ljudläran*, Uppsala 1929.
- Modin, Erik, *Härjedalens ortnamn och bygdesägner*, 3 tillökade och ill. uppl., Sveg 1949.
- Rietz = Rietz, Johan Ernst, *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*, 1–2, Malmö 1862–67. [Fotolitografisk reproduktion, Lund 1962.]
- Ross, Hans, *Norsk Ordbog. Tillæg til "Norsk Ordbog" af Ivar Aasen*, Christiania 1895.
- Stahre, Nils-Gustaf, *Stångskäret, Kåksna och Kummelberget. Studier över ortnamn från Stockholms skärgård*, Lund 1952.
- Ståhl, Harry, *Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'åmöte, ågren' o. dyl.*, Uppsala 1950.
- Wennstedt, Ola, *Jungfruhamn och Dödmansskär. En studie över ortnamn i Lövängers sockens kustområde*, Umeå 1988.

ROBERT ECKERYD & ÅKE SANDSTRÖM

”Finnpojken” tragiska död på Sävarheden

En jämförelse mellan två sägner och
en samtida källa

I mars månad 1887 omkom den finländske medborgaren Erik Wilhelm Eriksson Westerback under oklara omständigheter någon mil norr om Sävar kyrkby. Han var 19 år gammal och bördig från Petalax socken några mil söder om Vasa, men var vid tillfället på väg till vintermarknaden i Burträsk i sällskap med två andra män. Platsen där han så småningom hittades död är belägen på Sävarheden, ett stycke in från landsvägen till Bullmark och någon kilometer från nybygget Hedlunda i närheten av Gunnismark. Hans död tycks ha gett upphov till många spekulationer i trakten och den uppmärksammades även av tidningarna (se ett exempel på detta i Bilaga 1).

Från olika håll föreligger också två folkminnesuppteckningar som anknyter till dödsfallet, en äldre variant från Holmön (1930) och en sentida från Gunnismark (2016), bägge

byar vid tiden tillhöriga Sävar socken. Den äldre uppteckningen är med sin berättelse noterad efter förutvarande barnmorskan Emma Johansson (f. Tegström 1853), Holmön, den senare efter hemmansägaren Karl-Gösta Karlsson (f. 1931), Gunnismark. Denne hade i sin tur hört sin version av Edvin Karlsson i samma by, född 1893. Här återges inledningsvis de två sägnerna. Därefter följer ett längre avsnitt utifrån en samtida källa, en polisutredning om dödsfallet som förekommer i häradsrättens dombok samma år det inträffade, vilket kan läsas fristående. I denna del diskuteras domstolsutslaget och vad som kan ha hänt Westerback. Artikeln avslutas därefter med en diskussion som utgår från det samlade materialet, där resonemanget kretsar kring skillnader mellan sägnerna och det som framkommer i den samtida utredningen samt vad de kan tänkas bero på.

Sägna efter Emma Johansson (f. 1853), Holmön

Ser den mördade. Det var en som hette Ol Orsa, som hade sin gård på Hea [Heden] i Sävar. Han har själv talat om för mej, hur han en gång hade talat med en som var död.

Det var en finnpojke som hadd en skinndalasäck å gick i gålan å såld. Å han låg en natt på ett ställe, och det var två andra okända ena som låg där å, å dom gick allihop på ma'sn.¹ Finnpojken han gick före men dom hann opp-en oppå skogen väster om Sävarhea, å där slog dom ihjäl n å drog en in i skogen och drog ris över honom, och så tog dom det han hade. Men det där var ju ingen som visste. Dom bara undre på att han allri syntes till nå mer å komme fram nånstans å handle.

¹ Med uttrycket "gå på ma'sn" avses *gå på nasen*, som betyder 'gå gård mellan i handel, *nasa'*.

Så var det en gång sen, som n där Ol Orsa var i skogen å hugg timmer, och då vid middagstiden då kom det en karl fram till honom, och han kände igen honom, att det var finnpojken. Han visste inte då, att han var död, men han hade börjat tänk på förut, att han skulle vara mördad. Så då han såg honom, så vart han rädd och gick hem. "Ja skallre", sa n. Men dan efter var-n tvungen gå till skogen igen på samma ställe, å då komme-n igen. Men då sa-n:

"Ä int rädd, Ol Orsa."

"Är-e du?", sa han då.

"Det är en anda", svara han då. "Men det är en god anda." Och så sa han, att han ville tala om hur det hade gått till. Han hade blivit mördad utav två karlar, en var längre och en kortare, och svarta kläder hade dom. Han tala också om var han låg. Och så tala han om vad stället hette där han bodde i Finland och ville att han skulle hälsa föräldrarna hans, att han hade blivit mördad och [att] dom hade tagit pengarna och handeln hans. Men han skulle också säga, att han inte hade det illa: "Jag är väl till."

Sen han hade tala om det där, sa-n Ol Orsa åtr: "Gå, i Guds frid!", och då försvann han. Men n Ol Orsa gick hem, å han gatt lägg sej. Men sen var han med, och dom sökte på det där stället och fann honom också, så han blev begravnen.

Och han skrev också till föräldrarna hans till det ställe han uppgav i Finland, och han fick svar från dem också. Det hade blivit en svår sorg för dom, men det hade lugne dom att han hade sagt, att han var väl till. – Och det där är då alldeles sant. Dä va nalta grôndeli gôôbb² som tala om e' för mä.³

² "Dä va nalta grôndeli gôôbb" betyder i översättning 'Det var (en) något "grundelig" gubbe', dvs. han var djupsinnig, tog allt djupt. För uppgifter i not 1 och 2 tackar vi Anna Westerberg, forskningsarkivarie vid ISOF, Uppsala.

³ Ella Ohlson, ULMA 3104:1, nr 2466, 1930.

Sägner efter Karl-Gösta Karlsson (f. 1931), Gunnismark

En man på väg från Bullmarkshället till Sävar kyrkby fick invid landsvägskanten i närheten av Malbäcken tre kilometer från Gunnismark se spåren i snön efter något som tycktes ha varit ett slagsmål samt därifrån blodspår in i skogen. Men han vågade inte undersöka saken själv, dvs. lämna landsvägen och gå längre in i skogen. På hemvägen gick han i stället in till en bekant i Gunnismark och fick honom att gå med sig tillbaka till platsen. En bit in från landsvägen fann man då en döende man, och han ska ha sagt "hälsa mor och far i Finland" samt att han hade varit på väg hem. Detta hände i närheten av Malbäcken, strax före avtagsvägen till Gunnismark från Sävar räknat.⁴

Om "finnpojken" död enligt en samtida polisutredning

Vad meddelar då den omfattande polisundersökning som genomfördes med anledning av dödsfallet? Jo, en dag i mitten av mars år 1887 hade tre män befunnit sig på väg till Burträsk marknad för att sälja varor och passerade då på eftermiddagen Sävar kyrkby ett par mil norr om Umeå.⁵ Där hade de knackat på dörren till ett torp bebott av arbetaränkan Johanna Sandberg⁶ och bett om att få sig serverat lite kaffe, vilket de också fick. Till kaffet intog de även brännvin, som de

⁴ Robert Eckeryd, egen uppteckning 2016.

⁵ Landsarkivet i Härnösand (HLA), Umeå häradsrätt, AIA:245, Hösttinget (Ht) 1887 § 43.

⁶ Johanna var född Gabrielsdotter (1853) och änka efter Natanael Sandberg (1850–1882), Sävar (HLA, Sävar kyrkoarkiv, AIA:8a (1884–1893), s. 308).

själva medförde, och fortsatte sedan vägen åt Bullmarkshålet till. Männen var den 25-årige gårdfarihandlaren Alfred Engman från Göteborg,⁷ hans fyra år äldre assistent Emil Sundberg från Gävle⁸ samt vår inledningsvis nämnde finländare, den blott 19-årige Erik Wilhelm Eriksson Westerback från Petalax i Österbotten. Även denne medföljde som anställd åt Engman. Vid åttatiden på kvällen anlände två av dem, Engman och Sundberg, till bonden Olof Eriksson och dennes hustru Katarina Johanna Nilsson på nybygget Hedlunda ca en mil norr om Sävar by,⁹ där de begärde och fick nattlogi. Westerback var då inte längre i deras sällskap.¹⁰

Knappt två månader senare, den 9 maj 1887, befann sig bonden Karl Karlsson, Gunnismark, i skogen i närheten av Hedlunda nybygge för att leta sig lite grus till en vägslagning, när han gjorde en makaber upptäckt.¹¹ Ungefär 60 meter öster om Bullmarksvägen, en dryg kilometer innan Hedlunda,

⁷ Alfred Engman var född 1861 i Skärvs församling, Västergötland (Landsarkivet i Uppsala (ULA), Örebro Nikolai församlings kyrkoarkiv, AIIa:1a (1901–1912), s. 53).

⁸ Emil Sundberg, till professionen typograf, var född 1857 i Gävle (ULA, Stora Kopparbergs kyrkoarkiv AIIa:4 (1904–1915), s. 766).

⁹ Olof Eriksson var född 1832 i Umeå landsförsamling och avled 1922 i Nyby, Sävar (HLA, Sävar kyrkoarkiv, AIIa:3b (1921–1930), s. 433), hans hustru Katarina Johanna Nilsson föddes 1837 i Gunnismark, Sävar, och avled 1887 på Hedlunda (HLA, Sävar kyrkoarkiv, AIIa:8b (1884–1893), s. 458). Hedlunda nybygge var beläget vid det som nu är Mårdsjöns sommarstugeområde.

¹⁰ HLA, Umeå häradsrätt, AIIa:245, Ht 1887 § 43.

¹¹ Karl Karlsson (f. 1857), hemmansägare i Gunnismark, senare i Degerlös, Umeå landsförsamling (HLA, Sävar kyrkoarkiv, AIIa:8b (1884–1893), s. 458; Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv, AIIa:18 (1917–1931), s. 369).

fann han liket efter en mansperson. Den avlidne låg framstupa på jämn mark med armarna utsträckta och hade en djupt neddragen mössa på huvudet.¹² Karlsson slog genast larm till länsmannen Nils Jacob Bergstedt i Sävar som kom ut till platsen och inledde en undersökning av dödsfallet. Handlingar som återfanns i den dödes klädesplagg tydde på att den döde var Erik Wilhelm Eriksson Westerback, som senare också bekräftades. Som 16-åring hade han tre år tidigare lämnat sitt föräldrahem i Nyby, Petalax och senast 1886 begivit sig till Sverige och Härnösand.¹³ Här hade han uppehållit sig som bagarlärling, och av en sjömansbok han bar på framgick att han i samma stad mönstrat på segelskeppet Fosterlandet, på vilket han sedan i tre månader tjänstgjort som jungman. Westerback var äldsta sonen till inhysesmannen Erik Johan Eriksson Granholm (f. 1837, d. 1919) och dennes hustru Anna Lisa Isaksdotter (f. 1839, d. 1918), och hemma i Finland fanns även åtta syskon, varav två äldre systrar som likt honom också hade flyttat hemifrån. Av allt att döma var hemmet relativt fattigt, vilket kan ha varit en bidragande orsak till att han i så unga år begav sig till Sverige för att här finna sin utkomst.¹⁴

¹² HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BP.

¹³ Westerback var född 5/2 1867 i Petalax grannförsamling Pörtom och flyttade med sin familj till Petalax år 1873 (Vasa landsarkiv (VLA), Pörtoms kyrkoarkiv, IAa:4 (kommunionbok 1867–1877) s. 408); VLA, Petalax kyrkoarkiv, IJBa:5 (från församlingar inkomna flyttningsbetyg 1860–1876), s. 376, utgående attest nr 16 1873 från Pörtom).

¹⁴ Petalax församlings arkiv, Petalax kyrkoarkiv, IAa:9, (kommunionbok 1885–1910) s. 232, 236; VLA, Petalax kyrkoarkiv, IF:2 (längder över döda och begravda 1843–1926). Av s. 232 i kommunionboken, dit familjen flyttades året efter Erik Wilhelms död, framgår att fadern bytte

Det fanns inga synliga skador på den avlidne Westerbacks kropp eller kläder, såsom blodfläckar eller revor, som i så fall kunnat tyda på att han utsatts för yttre våld. En obduktion visade dock att han avlidit av en inre blödning mellan hjärnans hårda och mjuka hinnor och som "med stor sannolikhet" kunde antas ha orsakats av ett slag mot den högra tinningen av "ett mindre hårt föremål, t.ex. en knytnäve". Dessutom noterades, att om dödsfallet inte inträffat "omedelbart efter blödningens uppkomst" var det "oundvikligt i följd av hjälplös belägenhet".¹⁵ Kanske avsåg obducenten här Westerbacks svåra situation i all ensamhet kombinerat med den vintertid som rådde.

I ett förhör berättade bonden Olof Eriksson på Hedlunda, vilken alltså gett husrum åt Westerbacks kollegor vid tillfället, Alfred Engman och Emil Sundberg, att dessa tidigare varit okända för honom. De hade för honom berättat att de samma dag också haft en tredje person med sig, "en finne i sällskap men att denne till följd av trötthet stannat efter på vägen".¹⁶ Han hade då frågat dem hur långt de gått sedan Westerback kommit dem efter, vilket de dock inte kunnat svara på. Såväl Emil Sundberg som bonden Eriksson hade haft funderingar på att gå och möta honom. Alfred Engman hade däremot avrått dem från detta med orden: "han får

titel från "Inh." (inhyesesman) till backstugusittare. Att sonen i källorna hade ett annat efternamn än fadern beror på att familjen bodde på hemmanet Westerback och att namnskicket i Österbotten ofta följde den gård man var bosatt på eller kom ifrån.

¹⁵ Obduktionsattesten återges i Bilaga 2.

¹⁶ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, enl. Olof Erikssons vittnesmål.

stöffla på sjelf den lathunden, han borde hafva litet uppsträckning för att han ej höll efter".¹⁷

Morgonen därefter hade Sundberg och Engman fortsatt sin vandring mot Bullmark till, efter att innan avfärden från Hedlunda ånyo ha samtalat litet med varandra om den saknade Westerback och undrat vart han kunde ha tagit vägen. När de nått ytterligare fem kilometer längs landsvägen norrut, fram till byn Tålsmark, hade de där gått in till en hustru Katarina Charlotta Eriksson och frågat henne om hon möjligtvis sett den saknade Westerback, vilket hon inte gjort.¹⁸

Det var naturligtvis nu av yttersta vikt för länsmannen Bergstedt i Sävar att lokalisera gårdfarihandlaren Engman och hans assistent Sundberg, vilka till följd av hans undersökning så långt betraktades som möjliga förövare av dödsfallet (skäligen misstänkta), då det genom obduktionen "utredt blifvit att Westerback [sannolikt] ljutit döden genom annans handåverkan".¹⁹ Bergstedt, som initialt inte kände till de misstänkta namn, däremot deras signalement och att de sagt sig vara på väg till marknaden i Burträsk, skrev nu till sin länsmanskollega N. H. F. Hallgren där, som snart kunde upplysa honom om Alfred Engmans identitet. Han hade nämligen i samband med Burträskts marknad väckt åtal mot Engman för olaglig brännvinsförsäljning.²⁰

¹⁷ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, enl. Olof Erikssons vittnesmål.

¹⁸ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, enl. vittnesmål av Katarina Charlotta Eriksson, f. Tjernberg 1838. Av hennes utsaga antyds att hon inte själv sett Westerback, även om detta inte nämns specifikt.

¹⁹ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BQ.

²⁰ Ibid.

Förhöret med Alfred Engman

Den 26 juni 1887, alltså drygt sex veckor efter fyndet av den avlidne Erik Wilhelm Westerback, fick man till sist tag på gårdfarihandlaren Alfred Engman, som då befann sig i byn Gumboda, Nysätra socken. Där kom han att förhöras av den i Nysätra verksamme länsmannen Johan August Grundberg i Nybyn (Ånäset). Engman uppgav då, att han hösten året innan träffat på Westerback i Härnösand, vilken i oktober samma år (1886) mönstrat av det ovan nämnda segelskeppet Fosterlandet och hade då tagit honom i sin tjänst. De hade kommit överens om att Westerback i utbyte mot mat och kläder skulle hjälpa Engman att sälja hans varor på den ångermanländska landsbygden. I början av mars 1887 hade de sedan mötts igen i Umeå, och här hade då även Emil Sundberg anslutit sig till Engman och hans handelsrörelse. Westerback förefaller dessförinnan ensam och på olika håll ha sålt varor åt Engman, t.ex. på Sollefteå marknad.²¹

Sedan Engman, Sundberg och Westerback den 16 mars 1887 färdats med spark och till fots ungefär två och en halv mil, först längs kustlandsvägen norrut från Umeå, och sedan svängt av vid Sävar kyrkby, nådde man ett skogsparti upp efter Bullmarksvägen. Här hade man enligt Engman vilat en stund, eftersom man var trötta efter den milslånga färden. Man träffade inte på några andra personer efter Bullmarks-

²¹ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BU, BZ (protokoll från förhören med Alfred Engman resp. Emil Sundberg).

vägen som de kunnat fråga om det fanns någon by i grannskapet, vilket uppenbarligen syftar på att de letade efter någonstans att vila eller övernatta.²²

Eftersom Westerback var särskilt trött erbjöd sig Sundberg att skjutsa honom på sin spark, som han dock tackade nej till och kom av det skälet alltmer på efterkälken. Engman uppgav också i förhöret att han då och då hade vänt sig om och tittat efter Westerback, men då det var ungefär två och en halv kilometers väg kvar till Hedlunda nybygge syntes han inte längre till. Engman antog då att Westerback "stannat efter". På ungefär tio minuters gångväg från Hedlunda mötte man för övrigt två timmerkörare.²³

Väl framkomna till Hedlunda och till bondfolket Eriksson där (jfr ovan och not 9), hade Engman berättat för dem att de egentligen var tre personer i sällskapet, men att en blivit efter och alltså ännu inte anlänt. När den saknade Westerback efter ett tag ändå inte hade dykt upp hade Engman övervägt att gå och möta honom, som han likafullt avstod från eftersom han uppgav att han trodde att Westerback redan gått förbi dem på huvudvägen. Hedlunda låg nämligen ett litet stycke vid sidan om. Så Engman hoppades nu i stället att få träffa på honom i nästa by norrut, som var Tålsmark (beläget i direkt anslutning till Bullmark).²⁴

²² HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BZ (förhör med Emil Sundberg).

²³ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BU (förhör med Alfred Engman).

²⁴ Ibid.

Bild 1. Samtida kabinettskort av gårdfarihandlaren, sedermera förgyllaren Alfred Engman (1861–1914), vilket bevarats till eftervärlden tack vare att det fördes in i häradsrättens dombok. Porträttet skickades till landshövdingeämbetet av länsman J. A. Grundberg i Nysätra några dagar efter att denne förhört Engman, i "händelse det vid en möjligen blifvande spaning efter honom kan vara behöfligt". Det har antingen lämnats till Grundberg av Engman själv eller av fotografen Johan Sundberg som länsmannen också var i kontakt med. På baksidan står skrivet "Alfred Engman från Göteborg. Tillhör § 43 i domboken för HT med Umeå tingslag år 1887". Landsarkivet i Härnösand.

De senare uppgifterna från Engmans sida bekräftas av bonden Olof Erikssons vittnesmål inför länsman Bergstedt kort efter fyndet av Westerbacks döda kropp. Eriksson hade då också uppgett att Engman och Sundberg även nämnt möjligheten att Westerback kunde ha återvänt till Sävar.²⁵

Däremot saknas i polisförhøret med Engman hans nedsättande kommentar till Olof Eriksson om Westerback: att han var en lathund som själv kunde få stövla på och därför borde ha en uppsträckning för att han kommit på efterkälken.²⁶

Sedan Engman och Sundberg längs vägen och framme i Burträsk förgäves frågat ett antal personer om någon sett eller stött på Westerback började Engman verkligen, som han säger, undra vart denne tagit vägen. Han tänkte att finländaren kanske följt med timmerkörarna de mött just före bostället Hedlunda, eller "uppehållit sig hos" dem som det står i Engmans förhørsprotokoll. Eftersom Westerback saknade tillgångar, d.v.s. var fattig, och således riskerade att bli betraktad som en lösdrivare utan laga försvar, hade Engman även undrat om han kunde ha blivit hemskickad till Finland av en länsman.²⁷

Efter att ha besøkt marknaden i Burträsk och sedan även den i Skellefteå begav sig gårdfarihandlaren Alfred Engman söderut igen, först till Sundsvall och sedan till Jämtland, innan han i juni samma år (1887) återvände till Umeå. Här fick han av en fru Svensson, hos vilken den avlidne Westerback tidigare bott, veta att denne var død. Han hade, enligt vad

²⁵ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BP.

²⁶ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BU (förhøret med Alfred Engman).

²⁷ Ibid.

hon läst i lokalpressen, frusit ihjäl. Därefter hade Engman begett sig till Gumboda där han alltså nu satt i förhör hos länsman Grundberg. Nu fick Engman också obduktionsprotokollet uppläst för sig, i vilket obducentens slutsats ju var att Westerbacks död högst sannolikt orsakats av ett slag mot tinningen. Grundberg frågade därför Engman om han på något sätt varit delaktig i "mordet" (länsmannens ordval) på Westerback eller om han kunde lämna upplysningar som kunde leda polisen till den skyldige. Nej, Engman visste inget om hur han dött, och således inte heller vem som kunde vara skyldig ifall dödsfallet orsakats av någon annan person. Engman uppgav dessutom att han hela tiden haft ett gott förhållande till Westerback. Han hade t.ex. alltid varit ordentlig med att redovisa inkomsterna från den försäljning han utfört åt honom.²⁸

Förhöret med Emil Sundberg

Om Emil Sundbergs identitet vann polismyndigheten av allt att döma klarhet via Alfred Engman. Sundberg förhördes i sin hemstad Gävle den 14 juli 1887. Han berättade då att han tidigare arbetat som typograf i Piteå men också gjort det under en månad i Umeå, det senare strax innan marknadsfärden till Burträsk tillsammans med Engman och Westerback påbörjades. Sundberg, "som syntes bestört vid underrättelsen om Westerbacks död och förmodade dödsätt", var bekant med Engman sedan ungefär ett år tillbaka – de hade

²⁸ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BU (förhör med Alfred Engman).

mötts första gången i Piteå sommaren 1886. Första gången han träffade Westerback var i Umeå den 13 mars 1887, dvs. tre dagar innan sällskapet begav sig norrut mot Burträsk.²⁹

Emil Sundbergs berättelse skiljer sig från Engmans på ett par viktiga punkter. Till skillnad från denne menade Sundberg t.ex. inte att alla tre hade känt sig trötta vid ankomsten till det aktuella skogspartiet efter Bullmarksvägen. I stället hade Westerback med glad ton sagt som så, att "jag börjar bli trött". Sundberg själv hade då "mera på skämt" frågat om Westerback ville ha skjuts på dennes sparkstötting, vilket han tackat nej till med orden "nej, nog orkar jag gå fram".³⁰ Men en stund därefter hade finländaren satt sig ned vid vägkanten och i en utförsbacke hade Sundberg glidit i väg en bit från de övriga två, varefter han inte längre såg till dem – något som för övrigt inte heller framkommer i Engmans vittnesmål. När Sundberg sedan ensam mött timmerkörarna strax innan Hedlunda (jfr förhöret med Engman) hade han satt sig att vänta på de övriga två. Emellertid hade då endast Engman dykt upp. Hans uppfattning var dock, att de andra två varit ensamma så kort tid, att Engman "knappt kunnat hinna slå Westerback och forsla honom in i skogen", dvs. de cirka 60 meterna från landsvägen till den plats där den döde Westerback sedan återfanns.³¹ Någon osämja dem emellan hade Sundberg inte märkt, och Engman hade heller inte sagt något som tydde på att han ville bli av med Westerback. Även Sundberg förnekade på det bestämdaste all delaktighet

²⁹ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BZ (förhör med Emil Sundberg).

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

i och vetskap om vad som förorsakat Westerbacks död. Sundberg bekräftade också uppgiften att Engman talat om att gå och möta Westerback sedan de väl anlant till Hedlunda.³²

Emil Sundberg hade efter marknaden i Burträsk skiljts från Engman i Nybyn (Ånäset) den 24 mars eftersom han då, som han säger, tröttnat på hans sällskap. Beträffande Alfred Engman som person uppgav Sundberg slutligen, att denne själv sagt till honom att han sommaren eller hösten 1886 i Luleå "varit med i ett slagsmål och [en] fönsterinslagning".³³

Förhören i Gumboda med Alfred Engman och i Gävle med Emil Sundberg ledde inte till att någondera häktades eller ställdes inför tinget vid Umeå häradsrätt, där en rättegång om Westerbacks död i så fall skulle ha ägt rum. Timmerkörarna, som rent teoretiskt också kunde misstänkas, verkar ordningsmakten aldrig ha fått tag på om de alls eftersöktes. Att Westerback utsatts för ett rån mord kan för övrigt i princip uteslutas. Hans tillhörigheter, såsom hans fickur (med klockkedja), en silverring och en portmonnä med mynt fanns nämligen kvar när man fann honom död i skogen.³⁴

³² HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BZ (förhör med Emil Sundberg).

³³ Ibid.

³⁴ I en skrivelse till landshövdingeämbetet nämner länsman Bergstedt också följande tillhörigheter på den avlidnes kropp: ett par "nära nya" resårskar, byxor, rock, en brunn "schaggmössa", en väst av svart korderoj, ett par yllevantar, ett par yllestrumpor, en vit, stärkt skjorta samt en svart rosett med röda prickar, en urnyckel "förfärdigad av en 25 öres silverpenning och en mindre urkedja", tio stycken ytterligare urkedjor samt en fällkniv med korkskruv (HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BP).

Ett fall för häradsrätten trots allt

Trots att ingen blev åtalad behandlades dock dödsfallet ändå av Umeå häradsrätt i syfte att domstolen skulle utreda orsaken.³⁵ Ett sådant förfarande var vanligt om någon avlidit och det kunde vara tänkbart att dödligt våld var den egentliga dödsorsaken. Om det kunde antagas att Westerbacks död var resultatet av att ett brott var begånget kunde man i sådana fall gå vidare med ytterligare åtgärder.

I detta fall beslutades dock inte om några vidare utredningsåtgärder. Det sätt på vilket domslutet är formulerat väcker emellertid vissa frågor. Genom endast en kort skrivning konstaterade nämligen rätten, att eftersom det av "den hållna undersökningen icke framgått, att Erik Wilhelm Eriksson Westerbacks död förorsakats genom annans handåverkan finner sig HRn [Häradsrätten] för närvarande icke kunna meddela annat utlåtande" än hur kostnaderna för rättegången, begravningen och obduktionen av den döde skulle ersättas.³⁶ Formuleringen "för närvarande" gör naturligtvis i viss mån gällande att häradsrätten ändå inte höll det för alldeles osannolikt att ett brott orsakat den unge Westerbacks död. Å andra sidan berörs i domslutet inte rättsläkaren N. A. Bergenholtz' obduktionsutlåtande om att Westerback sannolikt avlidit till följd av ett slag mot tinningen. Det står inte heller någonting om den viktigaste skillnaden mellan Eng-

³⁵ HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BM.

³⁶ Det skulle dels så långt möjligt ske genom försäljning av den avlidnes kläder, dels genom allmänna medel (HLA, Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 § 43).

mans och Sundbergs vittnesmål, nämligen att Sundberg hävdade att han kommit ifrån de andra två i samband med att han såg Westerback för sista gången, medan Engman däremot uppgett att han och Sundberg tillsammans gått ifrån Westerback. Inte minst den omständigheten hade förstås kunnat leda till slutsatsen att både Engman och Sundberg borde ha förhörts igen och pressats hårdare.

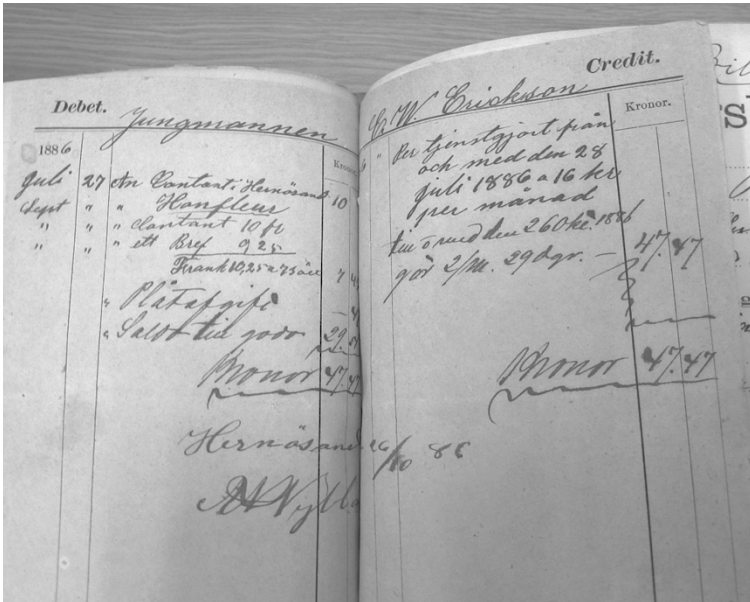

Bild 2. Det andra uppslaget i Erik Wilhelm Eriksson Westerbacks sjömansbok. Den hade han på sig när han den 9 maj 1887 återfanns död i skogen någon mil norr om Sävar, och här framgår bl.a. att han på skeppet Fosterlandet sensommaren 1886 tjänstgjort som jungman på en resa till Honfleur i Normandie. Resan tog knappt tre månader och för detta erhöi han 47,47 kronor. Sjömansboken finns inbunden som bilaga i Umeå häradsrätts dombok, AIa:245, Ht 1887 § 43. Foto: Robert Eckeryd.

Men då som nu fordrades naturligtvis bindande bevisning för en fällande dom ifall en misstänkt nekade till att ha begått ett brott. Det var också så att indicier inte tillskrevs samma bevisvärde på den här tiden, eftersom den s.k. legala bevis-teorin (legal bevisföring) ännu tillämpades.³⁷

För en fällande dom i ett brottmål stipulerades att s.k. "full bevisning" måste anses föreligga och för det var huvud-principen två ögonvittnen om "sjelfva saken" som skulle be-visas, alternativt att den misstänkte erkände brottet. I detta fall uppfylldes inte dessa beviskrav.³⁸ Att de misstänkta inte pressades hårdare kan således ha berott på att det saknades ögonvittnen i anslutning till gärningen – om nu ett brott låg bakom dödsfallet. Enligt lagen kunde inte enbart indicier gälla som fullt bevis.³⁹

Faktum är att det står redan i en tidningsnotis, som pub-licerades två månader innan fallet behandlades av rätten, att det genom polisundersökningen inte kunnat utredas att nå- gon var vållande till Westerbacks död.⁴⁰ Rättsläkarens utlå- tande väcker dock misstankar i motsatt riktning, även om dödsorsaken förvisso inte var fastställd med fullständig sä- kerhet. Av allt att döma hade alltså någon form av våld mot huvudet förekommit och förövaren torde ha varit en männi- ska. Möjligheten att ett djur – t.ex. en älg – skulle kunna ha legat bakom det sannolika slaget med tinningen framförs aldrig i rättegångshandlingarna.

³⁷ Göran Inger, *Svensk rättshistoria*, Malmö 2011, s. 286.

³⁸ 1734 års lag, RB 17:29; Inger 2011, s. 66.

³⁹ Inger 2011, s. 66.

⁴⁰ *Vasabladet* 30.7.1887.

Ett tänkbart scenario vore förstås att någon av Westerbacks följeslagare – i så fall troligen Engman – börjat bråka med honom och då råkat klappa till honom, och sedan lämnat honom utan att förstå följdverkningarna och situationens allvar. Ska man tro Sundberg, verkar alltså Engman ha varit den sista som såg Westerback i livet. Olof Erikssons vittnesmål om att Sundberg pratat om att gå och möta Westerback och att Engman surt avrätt honom från detta, talar dessutom i viss mån mot Sundbergs eventuella skuld. Som framkom av änkan Sandbergs vittnesmål, förefaller alla tre ha varit åtminstone lätt berusade, vilket förstås kan ha spelat in i sammanhanget – låt vara att Sundberg i sitt förhör påstått att de varit "fullkomligt nyktra".⁴¹

Trots huvudskadan är det för övrigt fullt tänkbart att Westerback själv kan ha gått de 60 metrarna till fyndplatsen vid sidan vägen, även om någon naturligtvis också kan ha släpat honom dit.⁴² För det förstnämnda talar att det är förenligt med obduktionsutlåtandet att dödsfallet långt i från inträffade omedelbart. Det faktum att dödsorsaken uppges ha varit en blödning mellan hjärnans hårda och mjuka hinnor, förorsakat av ett slag mot tinningen, stämmer in på att Westerback avlidit av en s.k. subduralblödning. En sådan blödning mellan hjärnan och skallbenet, kan utvecklas efter ett olyckligt slag mot huvudet. Blodet som då ansamlas under skallbenet trycker mot hjärnan och kan, som det heter, leda till konfusion och desorientering samt att den drabbade blir trött, får kramp eller blir medvetslös och i förlängningen

⁴¹ Umeå häradsrätt, AIa:245, Ht 1887 §43, bilaga BZ (förhör med Emil Sundberg).

⁴² Ibid.

avlider.⁴³ I ett förvirrat tillstånd och drabbad av sådana åkommor kan alltså Westerback själv ha irrat sig bort från vägen till den plats där han hittades.

Det kan förstås inte uteslutas att både Sundberg och Engman var inbladade i Westerbacks död. Men man måste då fråga sig varför de alls nämnde sin kamrat för bonden Olof Eriksson och hans hustru – om de nu visste att han var svårt skadad eller avliden. Den enda rimliga förklaringen till ett sådant handlande vore väl i så fall, att det fanns minst ett vittne i änkan Sandberg i Sävar som sett de tre männen tillsammans. Å andra sidan förefaller det som en mycket kallblodig och rationellt kalkylerad strategi, som var riskabel ur en skyldigs perspektiv med tanke på att den avlidne snabbt kunde ha återfunnits, t.ex. på Olof Erikssons initiativ. Då de vistades i en trakt där de var okända för lokalbefolkningen, borde de hellre ha gömt den avlidne och fortast möjligt lämnat grannskapet – om de nu båda låg bakom dödsfallet. Om det rörde sig om en grov misshandel borde den eller de som utförde den ha insett att risken fanns att Westerback kunde frysa ihjäl, vilket man i så fall hade kunnat förhindra genom att återvända till brottsplatsen.

Det mest troliga scenariot förefaller således vara, att ett bråk med handgripligheter ägt rum utan att någon befarat det tragiska öde som sedan drabbade Westerback. Av en skrivelse från länsman Hallgren i Burträsk framgår för övrigt att Engman och Sundberg verkligen nämnt för folk där att en tredje person, "en yngling, som de lemnat efter sig", varit i

⁴³ <https://www.praktiskmedicin.se/sjukdomar/subduralblodning-2/>, hämtat 2021-08-26.

deras sällskap. Härmed tycks det sålunda bekräftas att de frågat efter Westerback även i Burträsk.⁴⁴

Avslutande diskussion

Det är bland gemene man en gammal och ganska vanlig tradition att återberätta historier och sägner från en svunnen tid. Inte minst dramatiska berättelser lever ofta vidare i folkminnet i olika varianter. När det gäller berättelsen om "Finnpojken" föreligger det tämligen ovanliga förhållandet att det finns en samtida skriftlig källa i nära anslutning till händelsen som det är möjligt att jämföra de båda muntliga sägnerna av senare datum med. De uppgifter från polisundersökningen som förekommer i domboken från samma år som dödsfallet på Sävarheden inträffade ska naturligtvis inte betraktas som några absoluta sanningar. Ur en rent källkritisk synpunkt utifrån det s.k. *tidskriteriet* är emellertid en samtida källa, så nära händelsen som möjligt, alltid att föredra om det inte finns någon anledning att tro att dess tillförlitlighet på goda grunder kan ifrågasättas. *Tidskriteriet* är ett av tre centrala kriterier beträffande källkritik och berättande källor, de andra två är *tendenskriteriet* och *beroendekriteriet*.⁴⁵ När det gäller ett domboksprotokoll, likt det här refererade, bör man även ha i åtanke att vittnena ofta bör ha varit relativt trovärdiga, om de inte på grund av personlig vinning hade anledning att ljuga (*tendenskriteriet*) eller mindes fel på väsentliga

⁴⁴ Umeå häradsrätt, AIa:245 Ht 1887 §43, bilaga BR.

⁴⁵ Torsten Thurén, *Källkritik*, Stockholm 1997, s. 26 f., 49 f., 63.

punkter.⁴⁶ Detta inte minst på grund av den respekt många hade för myndighetsutövande personer, som en länsman eller domare, och att man inför en domstol ålades att avlägga en vittnesed.

Ett ögonvittne som själv upplevt något betraktas som en primärkälla, medan en återberättad sägen är att anse som en sekundärkälla, och huvudregeln är att en primärkälla är att anse som mer tillförlitlig eftersom den inte är beroende av en annan källa (*beroendekriteriet*). Som torde vara uppenbart för de flesta som provat på den så kallade viskningsleken, så förvanskas lätt en muntlig redogörelse som återberättats (trade-rats) ett flertal gånger av olika personer, eftersom man inte alltid minns eller korrekt återger alla detaljer.⁴⁷ Den risken ökar förstas ju längre tid som passerat sedan man hört en berättelse. Etnologen Ulf Palmenfelt har också kunnat visa på hur två personer som upplevt samma sak många gånger ändå skildrar dem rätt så olika – bland annat för att de av olika skäl anpassar sin berättelse efter egna tolkningar och väljer "ut lämpliga minnesbitar som kan användas till att bygga berättelser av".⁴⁸ Orsaken kan t.ex. vara att en oförrätt

⁴⁶ Tendenskriteriet inom källkritiken rör om upphovspersonen själv påverkat berättelsen pga. att denne haft en anledning att göra så till följd egna intressen (partiskhet), exempelvis för att personen i fråga är part i målet.

⁴⁷ Tradering anses avsevärt minska en källas tillförlitlighet och faller alltså under beroendekriteriet inom källkritiken, som rör om olika källor är oberoende eller om de i annat fall har påverkat varandra (Thurén 1997, s. 34, 41).

⁴⁸ Ulf Palmenfelt, *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer*, Falun 2017, s. 262 ff. Jfr kapitlet "De minsta kollektiven", s. 210–264.

upplevdes som traumatisk för den ene, men inte som lika obehaglig för den andre.⁴⁹ Palmenfelt lyfter också fram att berättelsen kan anpassas efter åhörarnas förväntan, såsom exempelvis att den ska vara underhållande.⁵⁰ Det förekommer även att någon av berättarna medvetet lägger till detaljer i ett specifikt syfte, t.ex. för att svartmåla någon.⁵¹ Allt detta understryker hur en berättelse kan förvanskas för var gång den återberättas. I utgångsläget är det således ett högst rimligt antagande att ett samtida domboksprotokoll ligger avsevärt närmare sanningen än en ofta i flera led muntligt traderad berättelse.

Vår äldre sagesperson, barnmorskan Emma Johansson, var förvisso redan 34 år gammal när "finnpojken" Erik Wilhelm Eriksson Westerback hittades död år 1887. Det är dock mycket möjligt och även högst troligt att den berättelse hon återger i sin version hade återberättats ett antal gånger innan den nådde henne och att väsentliga fakta därför hade förvanskats. Man kan inte heller förutsätta att hon hade läst om händelsen i någon dagstidning vid tiden för det inträffade.

I följande resonemang utgår vi från att det som står i domboken ligger sanningen nära, dvs. i stora drag är väsentligen korrekt, även om det naturligtvis inte i en rent objektiv mening kan förutsättas att allt som står där stämmer. Om vi så noga granskar de sakuppgifter Emma Johansson genom sin version av sägnen återgivit för Ella Ohlson (gift Odstedt) år 1930 (se s. 63) och jämför med domboksreferatet, visar det sig

⁴⁹ Palmenfelt 2017, s. 228 f., 260 f.

⁵⁰ Ibid, s. 262.

⁵¹ Se resonemanget om vandringssägner i Thurén 1997, s. 45.

att 6 av 18 sakuppgifter som är möjliga att kontrollera i stort sett bekräftas. Emma Johansson uppger nämligen:

- Rätt förnamn på bonden på Hedlunda, Olof Eriksson, vilken hon benämner "Ol Orsa" (Olof Olofsson).
- Att Olof Erikssons gård låg på Sävarheden.
- Att den avlidne var "en finnpojke", dvs. en finländare.
- Att ingen utöver den eller de eventuellt skyldiga visste hur han dog (jfr "Men det där var ju ingen som visste").
- Att två andra personer övernattade på ett ställe med anknytning till fyndplatsen.
- Att den avlidne ägnade sig åt gårdfarihandel.

Sammantaget innebär dessa uppgifters överensstämmelse med domboken att det knappast råder någon tvekan om att Emma Johanssons berättelse rör finländaren Westerbacks död. Som ofta är fallet när det gäller sägner är annat innehåll förvrängt som t.ex. att den avlidne medförde en "skinndalasäck" och att han innan dödsfallet ska ha övernattat tillsammans med de andra två. Däremot är den senare uppgiften högst sannolikt baserad på att Engman och Sundberg övernattade på Hedlunda efter att Westerback försvunnit. Att ett rykte uppstod, att Engman och Sundberg slagit ihjäl honom, är förstås förstaeligt trots att det aldrig kunde fastställas vad som i själva verket hade hänt.

Karl-Gösta Karlssons version av sägnen (se s. 65) träffar intressant nog rätt i så måtto, att fyndplatsen låg en bit vid sidan av landsvägen och att dödsfallet kunde ha haft samband med ett slagsmål. Hos Karlsson placeras däremot fyndplatsen ca 1,5 kilometer söder om den faktiska platsen. Och naturligtvis var det inte, som Karlsson uppger, någon som

kom i samspråk med Westerback strax innan han avled. Det är inte heller korrekt att denne var på väg hem, även om det kan ha varit så man spekulerade i bygden sedan han försvunnit, och som därefter i olika versioner kom att stanna i folkminnet.

Hur ska man då förstå uppkomsten av det övernaturliga inslaget i Emma Johanssons berättelse, d.v.s. att "Ol Orsa" (i verkligheten Olof Eriksson) ska ha pratat med den avlidne? Ja, gengångare, gästar och spöken är återkommande teman i folkliga sägner, även om dialektala benämningar på sådana väsen uppvisar stora regionala variationer. Huvudsakligen kan man dock göra en tredelning i just *gengångare*, *gästar* och *spöken*, som dock endast i stora drag har en motsvarighet i den folkliga terminologin och gränsen mellan vad som skiljer dem åt är ibland oklar.⁵² I nordsvenska dialekter talar man dock hellre om personer som "går igen", en folkvidskepelse som mestadels hör den mörka delen av dygnet till. Begrepp som *gå igen* och *gengångare* ligger också nära till hands när det gäller de inledningsvis redovisade sägnerna om "finnpojken" på Sävarheden.⁵³

Enligt folktron anges många orsaker till gengång och liknande spökerier. Den döde anses t.ex. ha något ouppklarat som han eller hon till varje pris vill meddela eller varsko andra om. Många gengångssägner handlar också om temat

⁵² Bengt af Klintberg, *Svenska folksägner*, Stockholm 1972, s. 31.

⁵³ Om begreppet *gengångare* jämte de i betydelsen näraliggande orden *gäst* och *spöke* och begreppens historia och skiftande traditionsgenrer, se lämpligen Bengt af Klintberg, *Gästen i svensk folktradition*, Stockholm 1977, s. 3 ff.

att någon har dött "innan ödet har menat", som folklivsforskaren Ebbe Schön uttrycker det, vilket bygger på folktron att dödsdatumet är förutbestämt. De som avlider i förtid genom exempelvis en olyckshändelse, kan då bli gengångare och idka spökerier ända tills den dag de egentligen skulle ha avlidit.⁵⁴

Ett av många exempel på detta förhållande är berättelsen om hur prästen Olof Bergwall på Holmön, efter sin druckning på Kvarken den 13 december 1829, "gick igen". En kort tid efter olyckshändelsen sägs nämligen en bybo ha mött honom helt nära prästens tjänstebostad på ön och där samtalat med honom.⁵⁵

Föreställningen om avlidnas gengång finns också dokumenterad i de isländska sagorna. I dessa får man en utförlig bild av gengångartron från omkring den tid när asatro byttes mot kristendom, och berättelserna innehåller många gånger realistiska detaljer.⁵⁶

En gengångare är alltså en avliden person som visar sig av en särskild anledning. Med etnologen Bengt af Klintbergs ord rör det sig oftast "om en tilldragelse under hans levnadstid som är oavslutad eller ouppklarad, t.ex. ett brott som han vill ha förlåtelse för".⁵⁷ Gengångaren kan även vara en mordad som vill hämnas eller avslöja för andra vad han utsatts för. En annan variant bygger på att gestalten på något sätt är missnöjd med sin begravning. Typiskt för en gengångare "är

⁵⁴ Ebbe Schön, *Folktro från förr*, Stockholm 2001, s. 24 f.

⁵⁵ Åke Sandström & Hans Wikström, *Snabb, Gris och Lejon. Indelta soldater på Holmön 1695–1901*, Umeå 2015, s. 37.

⁵⁶ Folke Ström, "Gengångare" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 5, s. 252.

⁵⁷ af Klintberg 1986, s. 31.

att han behållit sina individuella mänskliga drag och känns igen av den som han visar sig för".⁵⁸ Ett mycket tidigt skikt är föreställningen att den döde återkommer till sina närmaste (makan, föräldrarna etc.) med ett budskap. Det är därför uppenbart, menar religionsforskaren och folkloristen Lauri Honko, "att nära anförvantes och andra anhörigas drömmar och förhoppningar starkt har inverkat på gengångartron".⁵⁹

Sägner om "finnpojken" på Sävarheden med sina bägge versioner ansluter bra till den vedertagna gengångstron. En person avlider på ett oklart och orättvist sätt, och han uppträder sedan som en gengångare. Att han i Emma Johanssons version säger sig vara en "god anda" ska nog tolkas som att han snarare var en gengångare än en demoniserad gast eller spöke. Hans budskap till den han avslöjar sig för blev här, bägge versionerna sammantagna, att dels förklara hur och var han dog – med de förmenta banemännens signalement i Johanssons version – dels framföra en sista hälsning till dem hemmavid i Petalax, Österbotten.

Med hänvisning till Pentikäinen (1969) skriver Bengt af Klintberg om övernaturliga dödsväsen som t.ex. gengångare, att man kan betrakta "de olika omsorgerna om den döde som övergångsriter, som skulle hjälpa honom att få inträde i de dödas gemenskap".⁶⁰ Detta eftersom döden ansågs vara en övergång till en annan tillvaro, och ytterst att avlidna perso-

⁵⁸ af Klintberg 1986, s. 31.

⁵⁹ Lauri Honko, "Gengångare: Finland" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 5, s. 254.

⁶⁰ Också som död hade människorna olika status eller social position (af Klintberg 1972, s. 30).

ner kunde ha status som antingen saliga eller osaliga beroende på hur deras liv hade varit och på vilket sätt de avled.⁶¹ En våldsamt död kunde enligt folktron göra det svårt "att skiljas vid de jordiska ägodelarna".⁶² Det övernaturliga inslaget, att Westerback "gick igen" och för "Ol Olsa" beskrev de förmenta banemäns utseende och klädsel, ska alltså med detta synsätt ses som ett sätt för en osalig ande att uppnå salighet genom att försöka avslöja sina förövarer. I grunden handlar det förstås antagligen om att "finnpojkens död" för ortsborna i de närbelägna bygderna blev en omtalad händelse, som kom att göra avtryck i folkminnet, samtidigt som nog många ansåg att rättvisa inte hade skipats, utan att Westerback dött på ett orätt sätt. Religionshistorikern Folke Ström har uttryckt det som så att verklighetsbakgrunden till traditioner om gengångare exempelvis kan vara "uppskåkande olyckshändelser [...], vilkas naturliga orsakssammanhang varit samtiden fördolda".⁶³

Det är intressant att såväl Emma Johanssons som Karl-Gösta Karlssons versioner nämner att den avlidnes föräldrar fanns hemma i Finland och att han som gengångare lät framföra en hälsning till dem.⁶⁴ Sannolikt har även det senare inslaget att hälsa föräldrarna bäring på att han skulle få ro och uppnå salighet, vilket styrks av hans meddelande till dem i Emma Johanssons version att han var "väl till" och att det

⁶¹ Juha Päntikäinen, "The Dead Without Status" i *Nordic Journal of Comparative Religion*, Vol. 4 1969.

⁶² af Klintberg 1972, s. 86.

⁶³ Ström 1960, s. 253.

⁶⁴ Den omständigheten kan göra det tänkbart att Johanssons och Karlssons berättelse åtminstone delvis har samma ursprung, men att de förändrats på skilda sätt sedan de på olika håll återberättats.

lugnade dem. Men också i verkligheten kom föräldrarna förstås att underrättas om dödsfallet. Att det i enlighet med sägnen skedde genom ett brev skrivet och postat till dem av Olof Eriksson ("Ol Orsa"), "som hade sin gård på Hea [dvs. Sävarheden]", och att denne också fått svar från dem, är intressant men nog inte så troligt. Man vill i stället tro att det skedde genom mer officiella kontakter i Sverige – t.ex. länsmannen i Sävar – och någon prästman i Petalax församling. Det kan dock vara sant att folk fått kännedom om att föräldrarna meddelats. Som framgått ovan fanns båda föräldrarna i livet vid tiden för sonens tragiska dödsfall.

Slutord

Trots att uppgifterna i sägnen både förändrats och försetts med övernaturliga inslag, frapperas man av de visserligen få men ändå väsentliga likheter som råder mellan sägnens båda versioner och innehållet i den samtida polisutredning som blev följden av Westerbacks död. Några sådana likheter är t.ex. att han var finländare och bedrev handel, att händelsen ägde rum på Sävarheden samt att två andra män förekom i samband med dödsfallet.

Det övernaturliga inslaget i Emma Johanssons berättelse tycks av befintlig forskning att döma ha samband med att det i bygden ansågs att han dött på ett orätt sätt och att den eller de skyldiga inte straffats. På grund av det "går han igen" som en osalig gengångare, vilken genom att avslöja sina förövare kunde uppnå salighet. Hälsningen till föräldrarna som förekommer i båda versionerna av sägnen ska antagligen förstås på ett liknande sätt.

Hur det nu än var i verkligheten med de båda misstänkta männens skuld för det inträffade, så åtalades varken Alfred Engman eller Emil Sundberg – eller någon annan – någonsin för Westerbacks död. Trots den för tiden ganska omfattande utredningen med efterföljande domstolsbehandling vid Umeå häradsrätt lyckades man inte heller fastställa den bakomliggande orsaken till finländarens död, mer än att han enligt rättsläkarens obduktionsattest sannolikt träffats av ett slag mot tinningen.

Westerbacks bägge kamrater gick med rätta fria, eftersom det inte mot deras nekande gick att binda någon av dem till hans död. Något definitivt svar på vad som hände kan förstås inte heller författarna till denna artikel lämna. Som den uppmärksamme läsaren nog noterat, hade Engman – åtminstone enligt Sundberg – deltagit i ett slagsmål i Luleå året innan händelsen på Sävarheden. Därtill kommer de omständigheter vi redogjort för, vilka i varje fall gör honom mer misstänkt än Sundberg. Inte minst därför kan det vara relevant att fråga sig om Engman, och för all del även Sundberg, varit i klammeri med rättvisan senare i livet? Så vitt framgår av kyrkböckerna dömdes emellertid ingen av dem för något allvarligt brott som gav upphov till en anmärkning i husförhörslängder eller församlingsböcker. De avled båda på 1910-talet. Sundberg slutade sina dagar som f.d. skrivare i Falun,

53 år gammal (1911), och Engman som förgyllare i Katarina församling, Stockholm, 52 år gammal (1914).⁶⁵ Engman efterlämnade hustru och tre barn, Sundberg hustru och två fosterbarn.⁶⁶

⁶⁵ ULA, Stora Kopparbergs kyrkoarkiv F:10 (1909–1933), s. 8; Stockholms stadsarkiv (SSA), Katarina kyrkoarkiv FI:42 (1914), s. 5.

⁶⁶ ULA, Stora Kopparbergs kyrkoarkiv, AIIa:4 (1904–1915), s. 766; Stockholms stadsarkiv (SSA), Stockholms rådhusrätt, 1:a avdelningen FIA:870, s. 301 (bouppteckning 1914-301-rI).

Bilaga 1

— *Finne, funnen död i Sverige.* Enligt ankommen officiel rapport har inhysesmanssonen Erik Wilhelm Eriksson Westeback, från Petalaks kapell, i början af sistlidne maj månad påträffats liggande död vid vägen invid Hedlunda hemman i Säfvar socken. Efter verkställd obduktion har vederbörande provincialläkare intygat att Westeback dött af blödning mellan hjernans hårda och mjuka hinnor och att förblödningen sannolikt uppkommit af ett slag med ett mindre hårdt föremål t. ex. en knytnäfve, men vid anställd polisundersökningar har ej kunnat utredas att någon varit vållande till hans död. (W. T.)

Bild 3. Notis om Westerbacks död i tidningen *Finland* 2.8.1887 efter en notis i *Wasa Tidning*.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/bin-ding/433625?term=Hedlunda&page=3>, hämtad 2022-01-22.

Bilaga 2

Rättsläkaren N. A. Bergenholtz' obduktionsattest:

Af de vid liköppningen den 14 dennes af det i närheten af hemmanet Hedlunda i Säfvar socken der den 9 samma månad hittade liket efter en okänd mansperson gjorda iakttagelserna framgår:

Att en blödning egt rum emellan hjernans hårda och mjuka hinnor.

Att underhudsbindväfven öfver högra tinningstraktens främre del befanns vara blodigt indränkt, samt

Att alla organ i öfrigt voro friska utom att en ringa serös utgjutning fanns i venstra lungsäcken.

Med anledning deraf får jag utgifva det utlåtande:

Att döden förorsakats af nämnde blödning emellan hjernans hinnor och att densamma, derest den ej följt omedelbart efter blödningens uppkomst, blifvit oundviklig i följd af hjälplös belägenhet.

Att det med stor sannolikhet kan antagas, att nämnde blödning föranledts af ett slag å hufvudet och att slaget träffat högra tinningen, samt

Att såväl sannolikhet som möjlighet förefinnes, att det sålunda som sannolikt antagna slaget tilldelats med ett mindre hårdt föremål, t.ex. en knytnäve.

Hvilket intygas icke allenast på aflagd embetsed; utan äfven med denna min edliga förplitlelse; Så sannt mig Gud hjelpe till lif och själ," bekräftas.

Umeå den 19 Maj 1887.

N. A. Bergenholtz.⁶⁷

⁶⁷ HLA, Umeå häradsrätts dombok, AIa:245, Ht 1887 § 43, bilaga BO.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Institutet för språk och folkminnen (ISOF), Dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA)

ULMA 3104:1, nr 2466 (Ella Ohlson, g. Odstedt), 1930

Landsarkivet i Härnösand <sok.riksarkivet.se>

Sävar kyrkoarkiv: Husförhörslängder AIa:8a–8b (1884–1893), Församlingsböcker AIIa:3b (1921–1930)

Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv: Församlingsböcker AIIa:18 (1917–1931)

Umeå tingslags häradsrätts arkiv: Domböcker vid ordinarie ting AIa:245 (hösttinget 1887)

Stockholms Stadsarkiv <arkivdigital.se, sok.riksarkivet.se>

Katarina församlings kyrkoarkiv: Död- och begravningsbok FI:42 (1914)

Stockholms rådhusrätts arkiv: 1:a avdelningen, Bouppteckningar FIA:870 (1914)

Landsarkivet i Uppsala <arkivdigital.se, sok.riksarkivet.se>

Stora Kopparbergs kyrkoarkiv: Församlingsböcker AIIa:4 (1904–1915), Dödböcker F:10 (1909–1933)

Örebro Nikolai församlings kyrkoarkiv: Församlingsböcker AIIa:1a (1901–1912)

Landsarkivet i Uppsala (ULA) <arkivdigital.se, sok.riksarkivet.se>

Stora Kopparbergs kyrkoarkiv: Församlingsböcker AIIa:4 (1904–1915), Dödböcker F:10 (1909–1933)

Vasa landsarkiv <digi.narc.fi>

Petalax kyrkoarkiv: Från församlingar inkomna flyttningsbetyg IJBa:5 (1860–1876), Längder över döda och begravda IF:2 (1843–1926)

Pörtoms kyrkoarkiv: Kommunionböcker IAa:4 (1867–1877)

Petalax församlings arkiv

Petalax kyrkoarkiv: Kommunionböcker IAa:9 (1885–1910).

Robert Eckeryds arkiv: uppteckning efter Karl-Gösta Karlsson (f. 1931), Gunnismark (2016-07-30).

Internet

<https://www.praktiskmedicin.se/sjukdomar/subduralblodning-2/>, hämtat 2021-08-26

Muntlig källa

Anna Westerberg, forskningsarkivarie vid ISOF, Uppsala.

Litteratur

Honko, Lauri, "Gengångare: Finland" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band 5, Malmö 1960.

Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, Malmö 2011.

af Klintberg, Bengt, *Svenska folksägnar*, Stockholm 1972.

af Klintberg, Bengt, *Gasten i svensk folktradition*, Stockholm 1977.

Minnesskrift ägnad 1734 års lag av jurister i Sverige och Finland den 13 december 1934, 200-årsdagen av rikens ständers beslut, band 3, Sveriges rikets lag: gillad och antagen på riksdagen 1734: till 200-årsdagen av lagens tillkomst efter den första i antikva tryckta upplagan av år 1780 utgiven i facsimile 1934, Stockholm 1934.

Palmenfelt, Ulf, *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer*, Falun 2017.

Päntikäinen, Juha, "The Dead Without Status" i *Nordic Journal of Comparative Religion*, Vol. 4 1969.

Sandström, Åke & Wikström, Hans, *Snabb, Gris och Lejon. Indelta soldater på Holmön 1695–1901*, Umeå 2015.

Schön, Ebbe, *Folkro från förr*, Stockholm 2001.

Ström, Folke, "Gengångare" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band 5, Malmö 1960.

Thurén, Torsten, *Källkritik*, Stockholm 1997.

Tidningen Finland 2.8.1887.

Vasabladet 30.7.1887.

KJELL DANELL

Äggherren och hans runsten i Muoniovaara

Engelsmannen John Wolley (1823–1859) kom till Lappland den 10 juni 1853 för att samla fågelskinn, ägg och andra naturalier till internationella museer och privata samlare. Han kom från en välbärgad släkt och gavs en fin utbildning i medicin och juridik. Några år tidigare blev han vald till Senior President i Royal Medical Society. Wolley visade ett ivrigt naturintresse och upptäckte i sin ungdom bland annat en ny salamanderart för den brittiska faunan. Äventyrslysta och samlarmani drev honom till vidlyftiga resor i Europa.

Wolley, vars svenska var knapphändig, lyckades genom sin höga sociala kompetens och god ekonomi organisera den största ornitologiska fältinsatsen på Nordkalotten någonsin. Han hyrde in sig periodvis i Muoniovaara fram till hösten 1857, men avled kort efter att ha kommit hem till England. Wolley vistades i Sverige under mycket svåra år för den fattiga befolkningen som kämpade för sin dagliga överlevnad. Antalet människor glesades ut genom svält, sjukdomar och utflyttning bland annat till Norge och Amerika. Engelsmannen bidrog med medel för att mildra lidandet så långt hans

reskassa förmådde och dessutom ordnade han genom vänner i England en insamling för inköp av brödmjöl till folket i trakten kring Muoniovaara.

Bild 1. Naturaliesamlaren John Wolley (1823–1859). Foto från 1858. *Ooteheca Wooleyana*, vol. 1, 1902; Wikimedia Commons.

Under sin tid i Lappland lyckades Wolley genom duktiga och språkkunniga medhjälpare engagera upp emot 700 personer, inom en radie på cirka 10 mil, som tillsammans samlade ihop tusentals fågelägg och hundratals fågelskinn. Han utbildade många i fåltornitologi och bland dem fanns "Lana" Maria Magdalena Eliasdatter Ylitalo från Muotkajärvi från Enontekiö, som nog är Nordens första kvinnliga fåltornitolog. Kontakterna mellan Muonio och Cambridge fortsatt även efter det att Wolley lämnat Norrbotten. Efter Wooleys tidiga död publicerades alla hans fynd 1864–1907 av vännen

Alfred Newton i *Ootheca Wolleyana* i två volymer, vilka omfattar hundratals sidor. I det här fallet kan man inte klaga på att det insamlade materialet förblev oredovisat. Böckerna innehåller en detaljerad beskrivning av alla fynddata och många ägg avbildades.

Hur lyckades Wolley med detta i "svagårens" tid då folket knappt hade mat? Svaret är som ofta god och kontant betalning, vilket gav avtryck i lokalekonomin. En komplett äggkull av sidensvans kunde inbringa flera tiotusentals kronor i dagens penningvärde. Lokalbefolkningen ansåg att engelsmannen var konstig för att han betalade så mycket pengar för "ingenting." Han gick under namnet *Äggherren* eller *Munaäijä* på finska.

Minnnet av Wooley lever fortfarande kvar i trakten. Av minnesmärken finns i dag rester av handelsgården i Muoniovaara, som ibland kallas Sveriges nordligaste "herrgård". I den hyrde han in sig och upprättade ett litet zoologiskt laboratorium.

Bild 2. Handelsgården i Muoniovaara. Detta är vad som finns kvar av vad som kallas Sveriges nordligaste "herrgård". Foto: Kjell Danell.

Intressantare är seitestenen med inhuggen runtext, som står långt ute i skogen. Blocket är manshögt och lavbevuxet och står i en gles tallskog. Med sin toppighet avviker den från andra block och fångar lätt blicken. Ytan där texten finns är renhuggen.

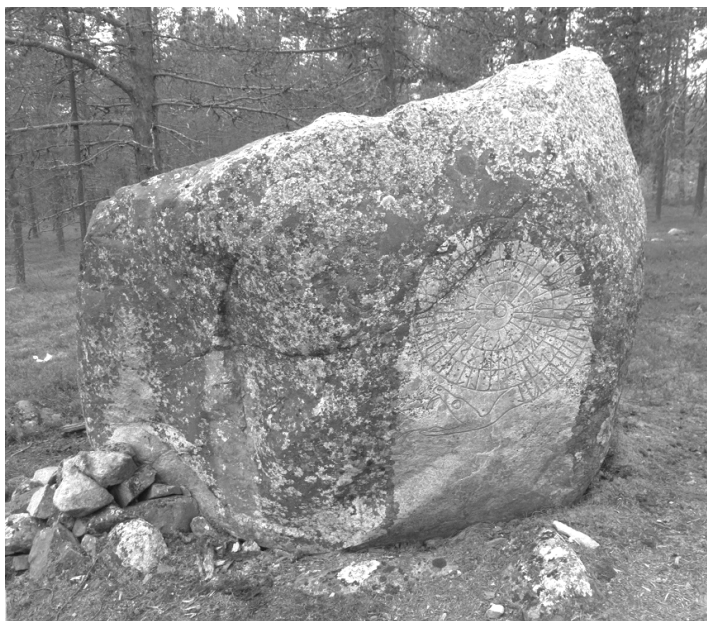

Bild 3. Seitestenen med en runskrift från omkring 1855 med koppling till ornitologen och äggsamlaren John Wolley från England. Foto: Kjell Danell.

I fri översättning blir texten ungefär så här:

Vi är i Oskars land, vän med Viktoria av England
Den heliga seite med all dess stilla mark (nejd)
Här lät John Wolley of Matlock rita runor efter Sevastopolos fall.

Genom texten får vi en tidsbestämning. Sevastopol ligger på den omtvistade Krimhalvöns sydspets vid Svarta havet och är en viktig flottbas. Staden belägrades av britterna och fransmännen under Krimkriget och ryssarna utrymde den efter elva månader i september 1855. Rimligen följde Wolley vad som hände i kriget så gott han kunde från sin nordliga utpost. Ett par andra frågor dyker upp. Kunde någon runskrift vid den tiden och vem högg in dem i stenen? Runskrift användes på sina håll sporadiskt en bit in på 1800-talet och tecken fanns avbildade i böcker. Vi kan bara gissa vem som gjorde knackade in tecknen. Min gissning är att det var Ludwig Knoblock (1836–1893) som var Wolleys mest förtrogne medhjälpare. Han var ett universalgeni och gjorde bland annat altartavlan i Muonio kyrka.

Björn Dals *Naturforskare och naturaliehandlare* (2019), utgiven av Orbis Pictus förlag som säljer den, behandlar John Wolley samt naturaliesamlaren Horace William Wheelwright, deras liv och drivkrafter. Den omfattande boken rymmer all den information man kan önska och är rikt och vackert illustrerad.

Men Wolley var inte den förste äggsamlaren på svensk mark. Under tidigt 1800-tal var många fågelarter dåligt kända och att samla ägg och skjuta fåglar för vetenskapen gjorde många. Exempelvis, professor Sven Nilsson (1787–1883) från Lund, som utgav bokverket *Skandinavisk fauna* (1820–1860) i flera delar, behövde uppgifter och material av allehanda slag. I ett brev skriver Sven Nilsson om sidensvansen: "Ett bo med ägg af denna fogel samt hane och hona skjutna invid boet önskas högeligen för Riksmuseum. Äfven

önskas ägg och bo till Lafskrikan, Domherren och Natt-wakan (tallbiten)"¹. På den tiden var den zoologiska kunskapen bristfällig även om så vanliga djur som björnen. Nilsson tyckte sig se tre björnarter: myrbjörn, ringbjörn och slagbjörn. Den som levererade skinn och skallar av dem till Sven Nilsson skulle rikligen belönas.

I dag finns det inget skäl att samla in sällsynta fåglars ägg för vetenskapligt ändamål eller något annat syfte heller!

Källförteckning

Otryckt källa

Nilsson, Sven: C. M. Robsons konceptbok angående Jägare-Förbundets bildande 1830 och framåt. Handskrift som förvaras hos Svenska Jägareförbundet, Öster Malma.

¹ Sven Nilsson: C. M. Robsons konceptbok angående Jägare-Förbundets bildande 1830 och framåt. Handskrift som förvaras hos Svenska Jägareförbundet, Öster Malma.

LARS-ERIK EDLUND

Johan Anders Linders levnads- minnen från 1800-talet och deras spegling av Fredrica Linders skrivande

Fredrica Linder (1787–1840) blev 1814 Johan Anders Linders andra maka. Hon var född i Prästgården i Västerlövsta i Uppland som dotter till kyrkoherden där och ansågs ha ”stora litterära talanger och skrev vers lätt och lekande”.¹ Hennes intimaste vänner var Hanna och Lovisa Leijel på Haneberg (då Hanöberg) i Enåkers socken, och med Hanna upprätthöll Fredrica en korrespondens under trettio år. I de levnadsminnen² som Johan Anders Linder sammanställde från 1840 och framåt, återfinner vi ett stort antal texter efter Fredrica (och en del andra kvinnliga skribenter). Inte minst detta gör Linders levnadsminnen så intressanta.

¹ Olle Carlsson, ”Kring J. A. Linders liv och verk” i *Västerbotten*, nr 4 1977, s. 212.

² Jag använder Britt Liljewalls term *levnadsminne* för Linders beskrivning, se Britt Liljewall, *Självskrivna liv. Studier i äldre folkliga levnadsminnen*, Stockholm 2001, s. 51–54.

Bild 1. Fredrica Linder (1787–1840). Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek, Handskrift nr 40E, Johan Albert Linders arkiv, vol. 5.

Johan Anders Linder (1783–1877) var själv född i Rickleå i södra Västerbotten och prästvigdes 1809. Han utnämndes 1811 till kapellpredikant i Norsjö, den förste i denna bygd. Norsjö var då väglöst. Den nyblivne predikanten fick mycket att bestyra vid sidan av de prästerliga åtagandena, där hans praktiska gåvor kom väl till pass. Den första uppgiften blev att bygga kyrka och prästgård, men han blev också upptagen med nyodling, plantering och snickerier liksom med insamling och nedteckning av folkvisor.

År 1822 fick Linder komministertjänsten i Umeå landsförsamling med säte på Backen och tillträdde året därpå. 1829 fick han sedan titeln *vice pastor*, dvs. ställföreträdande kyrkoherde, vilket han förblev livet ut. Med bostället som bas blommar Johan Anders Linders personlighet och begåvning ut, och här finner han under drygt femtio år sin fasta punkt.³

Linder är till engagemang och spännvidd befryndad med många andra präster som under 1800-talet framträder som kulturbärare i sina hembygder. Från de nordliga bygderna kan nämnas Umeåprästen Pehr Stenberg (1758–1824), vars levernesbeskrivning utgivits men som också åstadkommit en sockenbeskrivning och en innehållsrik ordbok.⁴ En annan prästman är Jonas A. Nensén (1791–1881) från Dorotea,

³ Se bl.a. Carlsson 1977, s. 207–221.

⁴ *Ordbok över Umemålet av Pehr Stenberg (1804), utgiven med inledning och kommentar av Gusten Widmark*, 1 och 2, Uppsala 1966 och 1973; *Pehr Stenbergs Umebeskrivning* utgiven av Margit Wennstedt, Umeå 1987; *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning av honom själv författad på dess lediga stunder*, utgiven av Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt, 1–5, Umeå 2014–18. Beträffande Pehr Stenbergs gärning se Göran Stenberg, "Att återberätta sitt liv. Pehr Stenbergs levernesbeskrivning som självbiografisk text" i *Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets årsbok* 2013,

känd för sina omfattande uppteckningar av bl.a. svensk, samisk och finsk folkkultur i Lappmarkerna. Nenséns uppteckningar föreligger digitalt publicerade,⁵ och där kan man bekanta sig med en alldeles enastående livsgärning.⁶

Johan Anders Linders breda register övertrumfar dock det mesta. Han sammanställde sina omfattande *Minnen* som vi här skall bekanta oss med. Dessutom komponerade han musik och insamlade västerbottniska dialektord som J. E. Rietz publicerade i sin dialektordbok 1862–67.⁷ Därtill

s. 97–106 samt Göran Stenberg, Ola Wennstedt & Fredrik Elgh, "Pehr Stenbergs levernesbeskrivning" i *Biblis* 62 (2013), s. 54–69.

⁵ J. A. Nenséns uppteckningar. En digital utgåva av J. A. Nenséns tre volymer från Uppsala universitetsbibliotek (R 649, R 650 och R 649a), en volym från Folkrörelsearkivet i Umeå (F: I) samt en Diarii-Bok 1841–78 i privat ägo. Digitalt utgiven av Lars-Erik Edlund tillsammans med Robert Eckeryd under medverkan av Stina Karlgren

⁶ Se Phebe Fjellström, "Five centuries of Northern-Swedish ethnology. From Olaus Magnus to J. A. Nensén" i Leena Sammallahhti, *Res referunt repertae. Niilo Valonen 1913–1983*, Helsingfors 1983, s. 37–47; Phebe Fjellström, "Jonas A. Nensén (1791–1881). En nordsvensk folklivsforskare och fältarbetare i P. A. Säves anda" i Sven-Olof Lindquist, Torsten Gislestam & Ulf Palmfelt (red.), *Per Arvid Säve och hans samtida. Rapport från Visbysymposiet 1987*, s. 67–76; Phebe Fjellström, "Om Jonas Nenséns bild av nybyggarkulturen" i Lars-Erik Edlund & Anna Karolina Greggas (red.), *Kulturmöten i Lappmarken. Förhandlingar från ett symposium i Vilhelmina den 28–29 september 2000*, Umeå 2001, s. 29–39. Beträffande hans värdefulla samiska uppteckningar se Sigrid Drake, *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Etnografiska studier*, Uppsala 1918. [Faksimilutgåva, Umeå 1979, med efterskrift av Katarina Ågren.]

⁷ Se bl.a. Per-Uno Ågren, "Prästen som var kulturarbetare" i *Västerbotten*, nr 4 1977, s. 204–205; Kerstin Meyer-Bexelius, "Liten kvällsmusik", *ibid*, s. 260 f.; Åke Hansson, "Linder, Rietz och folkspråket i *Ultima Thule*", *ibid*, s. 262–265.

verkade han som topografisk författare med en omfattande skildring av samerna och Lappmarken men också med en skildring av Umeå.⁸ Han var dessutom en skicklig arkitekt, timmerman och möbelsnickare samt en framgångsrik entreprenör.⁹ Hur han kunde hinna allt detta vid sidan av sin prästbefattning är en gåta.

Sedan Abraham Grafström 1835 utsetts till kyrkoherde i Umeå landsförsamling kom Backen än mer att framstå som en kulturhård. Grafström var författare och poet, och från 1839 en av de aderton.¹⁰ Nu introduceras något nytt i Umeå, den vittra societetssalongen. Här engageras Linder och Grafström tillsammans med sina hustrur – inte minst betydelsefull blir Grafströms Helena Sofia, dotter till biskop Frans Michael Franzén.¹¹

⁸ Johan Anders Linder, *Beskrifning öfver Ume socken och stad i Westerbotens län och första fögderiet 1857*, utgiven av Karin Snellman, Umeå 1990.

⁹ Karin Eriksson, "Komministern som var arkitekt, byggmästare och träsnidare" i *Västerbotten* nr 4 1977, s. 247–259.

¹⁰ Se för Anders Abraham Grafström Gösta Lundströms artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, 17, s. 203–207; Anders Persson, "Romantikern och Umeåförfattaren A. A. Grafström" i *Umeå 1314–2014. 100 berättelser om 700 år* samlade och redigerade av Lars-Gunnar Olsson & Susanne Haugen under medverkan av Lars-Erik Edlund & Lars-Göran Tedebrand, Umeå 2013, s. 187–191. Grafström var mycket mångsidig, grundade *Norrlands tidningar* samt arbetade för bättre fattigvård och för folkundervisning i norra Sverige.

¹¹ Se bl.a. Sven Löfgren i *Umebladets* julnummer 1933; Hjalmar Lundström, "Kretsen kring Linders i Umeå" i *Västerbotten*, nr 4 1977, s. 225–230; Björn Olsson, *Den bildade borgaren. Bildningssträvanden och folkbildning i en norrländsk småstad*. Stockholm 1994, s. 63–70; Roger Jacobsson, *Typographic Man. Medielandskap i förändring – Studier i provinsens tryckkultur*, Umeå & Stockholm 2009, s. 256–263.

Referensramarna i staden vidgas allteftersom. Turnerande teaterensembler kom allt oftare på besök, tryckeri och bokhandel etablerades, och Umeå fick 1841 sin första tidning, *Wester- och Norrbottens Läns Tidning*.¹²

Då J. A. Linder år 1877 avlider hade han under ett halvt sekel haft en framträdande roll i det Umeå som växte fram. Om detta och mycket annat berättas i hans *Minnen*.

¹² Se för detta Olsson 1994, främst avsnittet om "Det intellektuella livets nya former", s. 47 ff.; Dag Nordmark, "En mödosam resa. Teaterdirektören Lars Erik Elforss' Norrlandsturné år 1846" i *Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets årsbok* 1992, s. 17 ff.; Roger Jacobsson, *Pastorskan Linders begravningstal – Umeås Första Trycksak. Om konstförvanten P. M. F. Lundberg och umeåtryckeriets etablering 1840–1843*, Umeå 1995; Roger Jacobsson, *Boklig kultur i Umeå före 1850. Om tryckeriverksamhet och bokförmedling*, Stockholm 1995; Roger Jacobsson 2009, s. 263–277; Roger Jacobsson, "Johan Anders Linder – prästen som satte sin prägel på 1800-talets Umeå" i *Johan Anders Linders Minnen. Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå*, volym 1, del I–II, Umeå 2020, s. 17–28 och – sammanfattande – Niklas Åkerlund, "När det tryckta ordet kom till Umeå".

Bild 2. Johan Anders Linders (1783–1877) självporträtt från 1829. I privat ägo. Fotoreproduktion: Håkan Karlsson, Sävar.

Johan Anders Linders *Minnen* – handskrift och utgåva

Från år 1840 fram till åren före sin bortgång¹³ nedskriver Linder sina *Minnen* i elva delar (del I–XI) om drygt 2 800 handskrivna sidor. Handskriften, jämte andra delar av familjearkivet, donerades 1956 till det Vetenskapliga biblioteket i Umeå. Stadsbiblioteket ansvarade för handskrifterna till 1980 då de överfördes till Umeå universitetsbibliotek,¹⁴ där de förvaras vid Forskningsarkivet (numera: Avdelningen för arkiv och specialsamlingar). Arkivarien Ingegerd Stenström utarbetade en arkivförteckning 1996, och tog dessutom initiativ till en ny renskrift av Linders *Minnen*. Detta arbete bedrevs sedan vid *Stiftelsen Bygdeå Databas*, och därutöver arbetade Stenström, Tomas Jacobsson och Göran Larsson vid Forskningsarkivet med renskrivningsarbetet.

Kungl. Skytteanska Samfundet påbörjade en bit in på 2010-talet arbetet med att trycka och digitalt publicera Linders *Minnen*. Senare engagerades Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur i utgivningsarbetet. Två volymer av Linders *Minnen* har hittills publicerats med

¹³ Liljewall 2001, s. 56, skriver att de 265 av henne undersökta levnadsminnena från 1600-tal till 1900-tal mestadels tillkommit i senare delen av skribentens liv, och att vederbörande vid nedskrivandet varit i genomsnitt drygt 60 år gammal. Linder påbörjade sina *Minnen* vid 57 års ålder.

¹⁴ Under en tid på 1970-talet förvarades arkivet vid Västerbottens museum. Där påbörjades arbetet med en renskrift av Linders *Minnen* under ledning av Per-Uno Ågren. Renskriften förvaras vid Folk rörelsearkivet i Västerbotten, Umeå.

Roger Jacobsson som huvudredaktör och artikelförfattaren som redaktör samt under medverkan av Robert Eckeryd.¹⁵

Utgåvan är bokstavstrogen, och förkortningar, avstavningar och radfall följer strikt Linders handskrift (i citaten nedan har radfallet dock inte behållits).¹⁶

Linders *Minnen* 1783–1828 – några nedslag

De två hittills utgivna volymerna omfattar tiden från Linders födelse 1783 fram till 1828. Här följer vi inledningsvis Linder på bildningsresan fram till prästvigningen 1809 i Finska kyrkan i Stockholm. Linder möter under denna resa många intressanta människor, såsom sedermera biskopen Carl Gustaf af Nordin i Härnösand och den originelle teologen och naturforskaren Samuel Ödman i Uppsala.

¹⁵ Johan Anders Linders *Minnen*. Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå, volym 1, del I–II, Umeå 2020, och Johan Anders Linders *Minnen*. Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå, volym 2, del III–V, Umeå 2021.

¹⁶ I det följande hänvisas till både aktuell volym (endast vol. 1 och 2 har alltså kommit) och del (I–XI) i Linders *Minnen* samt sida, exempelvis "vol. 1, del I, s. 55 f.", eller för de ännu inte utgivna delarna endast till aktuell del, exempelvis "del VI, s. 146". Originalen till samtliga delar är arkiverade vid: Arkiv- och specialsamlingar, Umeå universitet, Handskrift nr 40A, Johan Anders Linders arkiv, *Minnen*, vol. 1–11 (1783–1870).

Livsavgörande för honom blir mötet under julferien 1808 med mamsell Fredrica Christina Fant, då inackorderad hos doktor Ahl i Sala och dennes maka Greta Alenius ("Moster Ahl"), Linders moster. Så småningom blev Fredrica Johan Anders andra hustru. Johan Anders hade dock vid den här tiden ingått "inbördes trolofning" med Charlotte Eurenium, dotter till kyrkoherden i Umeå Jacob Eurenium. Men detta hindrar inte Fredrica och Johan Anders från att vid detta första möte sluta "ett ewigt wänskapsförbund, som underhölls genom en förtrolig brevexling", som det uttrycks i inledningen till Fredricas postumt utgivna diktsamling *Känslans Stunder* (1869).

Linder blir som sagt den förste kapellpredikanten i Norsjö, och gifter sig 1811 med Charlotte.¹⁷ Hon avlider emellertid redan året därpå, och Linder skriver:

Emedlertid fann jag snart att det icke var, eller skulle blifva godt att vara allena. Och vid tanken på ett val af sällskap, var det naturligtvis alltid Fredrica som visade sig i förgrunden af den Tafla som det vaknande hoppet målade. Hvilken annan skulle jag väl hafva kunnat tänka på, efter hvad som oss emellan förut förefallit, och med den ömsesidiga varma tillgifvenhet, som hvarken afståndet, eller andra förhållanden kunnat försvaga!¹⁸

¹⁷ I Leonard Bygdén, *Hernösands stifts herdaminne*, 4, 1926, s. 243, sägs att Charlotte "lär ha blivit af sin man behandlad med upprörande hårdhet". Detta har emellertid inte på något sätt gått att bekräfta. Det sägs inte särskilt mycket om henne i levnadsminnena.

¹⁸ Linder vol. 1, del I, s. 197 f.

Fredrica och Johan Anders vigs till äkta makar 1814. Till detta återkommer Linder senare, ty i fortsättningen av första volymen (del II) får läsaren i stället ta del av Fredricas levnadsteckning. Här berättas att *Mamma* – levnadsteckningen riktar sig till barnen, varför denna beteckning för Fredrica ju känns adekvat – avlider i början av januari 1840. Ett antal kondoleansbrev sänds därvid till Linder som återger dem, ofta *in extenso*. Därefter följer avsnitt ur självbiografien och citat från sådant Fredrica skrivit, dikter och brev, men också brev som hon fått. Linder finner att Fredricas brev "vittna om samma förmåga att uppfatta och behandla de ämnen som varit föremål för hennes uppmärksamhet eller tangerat hennes hjerta".¹⁹ Till denna del av Linders *Minnen*, vilken förmedlar Fredricas och andra kvinnors skrivande, återkommer jag. Den andra volymen (= del III–V) omspannar så perioden 1814–28. Även där återges texter av Fredrica, varvid bilden av henne som skribent utmejslas än tydligare.

Linder skriver dessa år om stort och smått: om barnen och deras uppväxt, om olika missöden, om marknadsbesök och om mycket annat. Ofta är anteckningarna rätt så kortfattade, men ibland flödar skrivandet, såsom här då han berättar om sin och Fredricas mödosamma resa 1822 över Lispträsket (Norr-Lidsträsket), Fraukälen och Pjäsörn:

Vi [---] måste, dels gående, dels ridande följa den gamla så kallade ridvägen, som under sista åren, under väntan på vägabrytning, blifvit aldeles negligerad, och på sina ställen var nära aldeles ofarbar för hästar. Då vi ankommo till Lispträsket, hade vi det missödet att ej finna någon båt,

¹⁹ Linder vol. 1, del II, s. 217.

utan måste taga en biväg till Frautjelns Nybygge. Mamma måste då vandra på så kallade spänger, öfver myror, dermed hon icke var van, och som mycket fatigerade henne. Vi stannade på Nybygget öfver natten, och fingo derifrån roddare till Pjesörn, hvarefter endast $\frac{3}{4}$ mil återstod att färdas, till dess vi fingo begagna båt till vårt hem. Vi hade den glädjen att der återse de våra, friska och sunda. Efter den långa resan, och de sista fatiganta milarne, var ock nu hvilan rätt angenäm ²⁰

Dessutom finner man i Linders minnen från Norsjötiden en del om deklamationer, teaterstycken och baler i Skellefteå och Lycksele samt lite om andra kulturella aktiviteter, men tillställningarna är enkla. En stor förändring sker därvidlag när Johan Anders tillträder sin prästjänst i Umeå landsförsamling 1823, då han, tillsammans med Fredrica, dras in i betydligt livligare sociala sammanhang:

I från att hafva i 9 år varit skilda ifrån sällskaps lifvet, hade vi nu kommit ut i stora verlden, och blifvit hastigt in-dragna i sällskaps kretsen. Bjudningar och festiviteter och visiter korsade hvarandra, och vi voro detta och de följande åren, medan Mamma orkade vara med, ofta ute och hade äfven, ej så långt emellan, främmande.²¹

²⁰ Linder vol. 2, del IV, s. 158.

²¹ Linder vol. 2, del V, s. 41.

Linder anlitas i Umeå för att arrangera musik, och Fredrica författar dikter samt divertissemang och teaterstycken. Någon gång träder den samtida storpolitiken i dessa sammanhang upp på scenen. Det pågående grekiska frihetskriget uppmärksammas av den umensiska societeten, då en konsert till förmån för grekerna ges i stadskyrkan och Fredrica sätter samman en pjäs om den legendariske grekiske generalen Markos Botsaris; se nedan.

Ibland talar Linders *Minnen* om att han förfärdigar silhuetter och "plancher", till exempel en Norsjövy som visar²²

utsigten af gården, genom den öppning neråt sjön och genom löfskogen, som sedan blef bruten och banad, med allée upp till trädgården, föreställande derjemte mig och mamma i förgrunden, der jag, återkommen från fiske, uppdrager min båt, under det mamma som kommit mig till möte, caresseras af min trogna jagt-hund, som hoppat ur båten, henne till mötes.²³

Vi ser denna vy här – Linder har onekligen talang:

²² Jfr till denna del av Linders verksamhet Karin Elliot, "Linders vyer" i *Västerbotten* 4 1977, s. 236–243.

²³ Linder vol. 2, del III, s. 34

Utsigt af en Viken gennem en af de Skovene, fra en del af haven fra det gamle Stennäs.

Bild 3. Johan Anders Linder var en skicklig tecknare. Här ser vi hans vy över Stennäs i Norsjö, närmare bestämt "utsigten af gården". Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek, Handskrift nr 40D, Fredrica Linders arkiv, Vol. 3.

Nedslag i Linders *Minnen* från 1828 och framåt

I kommande volymer följer vi Linder i med- och motgång. År 1829 blir han vice pastor, och arbetsfyllda år följer. Upprepade missväxtperioder ger honom ett växande antal fattigvårdsärenden – den 13 januari 1832 skriver "Mamma" så här – man anar oron över den arbetstyngde maken:

Linders resor i Socknen börjas nu, och göromålen ökas allt mer. Gud gifve honom styrka, och mig hälsa att gifve honom den hugnad jag bör, men jag är nog ofta dålig, och då är allt tungt! ²⁴

Som ordförande i fattigvårdsstyrelsen är arbetet tungt för den då åldrade Linder också i samband med "svagåret" 1867, något som föranleder dessa rätt återhållsamma rader:

Att beskrifva allt det elände som under loppet af detta olycksår rådde i landet skulle fylla en hel volym och ändå icke blifva fullständigt. En ej ringa del af befolkningen var hardt när att svälta ihjel, innan öppet vatten gjorde tillförsel af lifsmedel möjlig ²⁵

Delar av hans prästerliga gärning skymtar naturligtvis fram. Biskop Franzén visiterar sålunda år 1834 församlingen, och Linder berättar med glimten i ögat så här:

²⁴ Linder del VI, s. 146.

²⁵ Linder del XI, s. 3.

Biskopen anmodade mig att examinera ungdomen, och gick sjelf med och hörde derpå. Jag hade derefter den tillfredsställelsen att emottaga hans bifalls yttring i ordalag som jag högt värderade, och fick sedan höra honom examinera de äldre, hvilket var rätt lärorikt. Han examine-
rade ensam, och höll längre ut än man hade trodt honom uthärda, hvartill Lect. Bergman trodde det hafva bidragit, att jag hade låtit arrangera om en liten förfriskning förut i Sakristian, bestående af ett glas Renskt vin och en smörgås²⁶

År 1835 blir som nämnts Anders Abraham Grafström kyrkoherde i Umeå. Backen med Grafström och Linder blir nu ett nav för kulturlivet i Umeå. Linder sätter under denna tid samman en beskrivning över Umeå socken och stad, och hans arbete *Om svenska Lappmarken och dess Inwånare* utkommer åren 1849–1854.²⁷ Och år 1869 låter han trycka en samling av hustrun Fredricas poem under titeln *Känslans Stunder*.²⁸

Man kan även läsa om Linders byggenskap. Åtskillig tid ägnas åt att rita officiella och privata byggnader, som Holmsunds kyrka, tornet till Burträskis kyrka, Hörnefors brukskapell samt förvaltarbostaden i Baggböle. Inkomsterna använder Linder till egna byggnader, såsom tillbyggnaden av en övervåning på mangårdsbyggnaden, samt till möbler.²⁹

²⁶ Linder del VII, s. 89 f.

²⁷ Linder del IX, s. 171 f.

²⁸ Ibid, s. 85. Detta arbete finns numera digitalt tillgängligt på Litteraturbanken.

²⁹ Jfr här Eriksson 1977, s. 247–259.

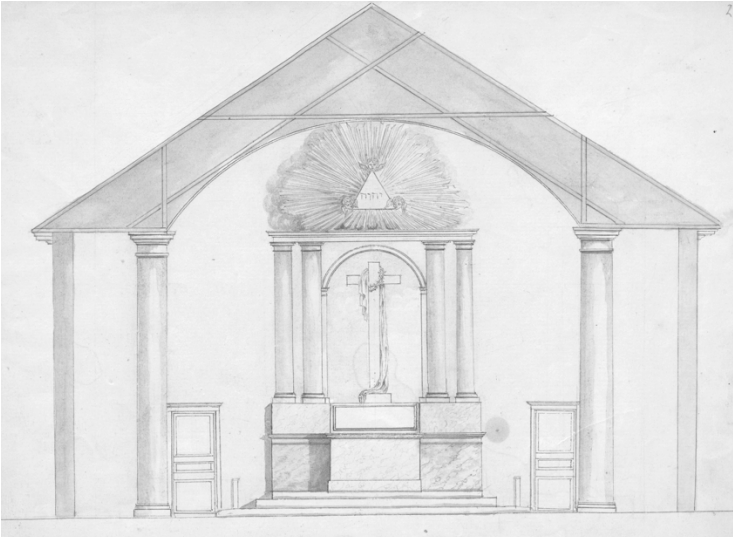

Bild 4. Johan Anders Linder anlitas ofta som arkitekt. Sålunda ritade han Holmsunds kyrka, ursprungligen en brukskyrka, uppförd 1863 åt James Dickson & Co. Bilden visar altartavlan i kyrkan. Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek, Handskrift nr 40A, Johan Anders Linders arkiv, vol. 15.

Många sorger drabbar Linder och hans familj genom åren. Fredricas bortgång 1840 tar Johan Anders oerhört hårt. Men redan några år dessförinnan hade familjen drabbats av en ofattbar sorg då yngste sonen Herlog drunknar utanför Obbola. Linder skriver:

Herlog var en stark simmare, och det lär fallit honom in att simma öfver till en Holme, kallad: Klubben, der han hört sägas vara godt om bär. Som han var närsynt, lär afståndet förekommit honom mindre än det var, och sjögången märkte han ej, emedan han var i lä för vinden, och

med hafs-sjö och vågor var han aldeles obekant, emedan han hittills endast simmat i elfven. Sannolikt blef han, då han kommit ut på sundet, öfversköljd af någon våg, och dervid insupit vatten och förlorat fattningen, eller ock fått kramp – med ett ord – han blef borta!³⁰

Och tillägger: "Mamma bar förlusten af den älskade Sonen med mycken resignation, ehuru det utan tvifvel tärde på hennes svaga lifs-tråd".³¹

Sonen Theodor disputerar 1850 i Uppsala och blir docent i grekiska. Framtiden tycks ljus. Men år 1854 underrättas fadern av akademibibliotekarien Fant om en tragisk händelse:

[Theodor] hade under det han beredde sig på sitt specimen för Grekiska Adjuncturen, efter vanligheten arbetat långsamt och väl och derunder genom för mycken ansträngning och nattvak försvagat sina krafter, så att han, Lördagen d. 8de Apr. på e.m. skulle gå öfver den stenslagda gården, fick ett anfall af svindel, föll baklänges och slog bakdelen af hufvudet emot stenarne, der man sedan fann honom afdånad och blef sanslös buren till sitt rum. Sedan kamrater och Läkare tillkommit återfick han sanningen och åtgärder vidtogos som för tillfället voro nödvändiga³²

³⁰ Linder del VII, s. 271 f.

³¹ Ibid, s. 283.

³² Linder del IX, s. 277.

Theodor tas om hand, blir bättre och bättre, allt verkar hoppfullt. Men så vänder det – han blir allt svagare, och snart är hoppet ute. Fadern nås av sorgbudet:

Den Sonen som bar namnet af att vara en skänk af Gud var nu af honom återtagen! Lördagen d. 20 Maji kl. 1/2 11 f.m. Under tystnad och med tillslutna ögon hade han, efter ett korrt dödsarbete, knappt hörbart uppgifvit sin sista pust.³³

Fredricas och andra kvinnors skrivande i *Linders Minnen*

Med Johan Anders *Minnen* kommer man människan Johan Anders och hans familj nära, liksom hans vidsträckta nätverk, främst det umensiska. Han ger därvid en målande bild av Umeå och dess invånare – och tecknar dessutom inte sällan av dem i silhuetter. Om detta skulle mycket kunna sägas, men jag väljer här att lyfta fram en helt annan sida av *Linders Minnen*, nämligen hans spegling av samtida kvinnors skrivande.

Gott om utrymme ägnas nämligen hustrun Fredricas skrivande. *Linders Minnen* återger utförligt hennes brev, självbiografiska anteckningar, dikter och skådespel. Också en del andra kvinnliga brevskrivare citeras. Visserligen finns även i

³³ Linder del IX, s. 279.

de handlingar som Fredrica efterlämnat i det linderska arkivet³⁴ en hel del dikter, dramer, dagboksanteckningar och annat – vilket kompletterar Linders *Minnen* – men det är Johan Anders förtjänst att Fredricas texter kan sättas in i adekvata sammanhang som gör att man bättre förstår skrifthändelserna samt att otaliga brev som Fredrica skrivit till Hanna Leijel åren 1803–39 kunnat återges.³⁵ Johan Anders Linder tillgängliggör helt enkelt en väl sammansatt korpus av kvinnors skrivande utanför etablerade litterära kretslopp.

I första delen av Linders *Minnen* återges sålunda tidiga dikter skrivna av Fredrica om de första mötena med Johan Anders, som en födelsedagshälsning 1810³⁶ och en dikt skreven när Linders mor gått bort.³⁷

Här finns dessutom långa brev till Hanna Leijel, vilka Linder tillfälligt lånade in från Hanna. I ett av dessa röjer sig Fredrica som en retoriskt skicklig brevskrivare:

Af gammal vana, Bästa Hanna, att yttra för dig hvad jag känner, sänder jag dig äfven denna lilla aftonsång, så varm den kom ifrån mitt hjerta. Må den äfven finna en väg till ditt! Nog vore det nu mycket som jag i det förtroliga soffhörnet ville med dig språka om, men pennan har dock ej låf att jolra om allt. En pappers lapp är så förrädisk

³⁴ Ingegerd Stenström, *Förteckning över familjen Linders arkiv*, Umeå 1996, s. 19–22.

³⁵ Linder vol. 1, del I, s. 5. Linder verkar dock ibland ha förbigått delar av korrespondensen, och säger (vol. 1, del II, s. 249) att "Jag har nu tappert hoppat öfver 4 månaders correspondens med Hanna, utan att deraf göra ett enda utdrag".

³⁶ *Ibid*, s. 137 f.

³⁷ *Ibid*, s. 133 ff.

mot det snart utsagda ordet, som blott i vänskapens plånbok finner sitt rum, och der en huld hand raderar, eller förvarar de mer eller mindre interessanta raderna, och ingen obuden Läsare stjälar sig att titta öfver axeln³⁸

I ett annat brev till Hanna berättar Fredrica att Linders hustru Charlotte avlidit. Fredricas bestörtning kommer till uttryck i både ordval och interpunktion:

Den 20de Dec. Min goda Hanna! [---] I förrgår fick jag några ord från Doctorinnan. Hon skref: Jag fick i går ett bref, som jag med morgondagens post skall sända dig – det kräfver, vid första anblicken, tårar! – mera kan ej, i afton, sägas af din sorgsna vän” – Föreställ dig min bestörtning! En plågsam känsla genomträngde min själ – Hvad jag väntade det postbudet! Det kom ej förr än i morgon, och hade – intet bref! Ändteligen kom Åhlström, och medförde det. – Charlotte är död! – O Gud, om den olycklige Albert [dvs. J. A. Linder] såge mina tårar – om vi kunde öfverflytta honom i vår systerliga krets! – O – jag har icke känsla [svårläst ord] annat än hans qual! Der går han nu ensam, utan en enda, för hvilken han kan utgjuta sin känsla – Ej ett enda föremål som väcker glädje i hans själ – endast påminnelser och saknad – Nej – nu kan jag ej skriva mer. Edra hjertan känna bättre – läsen hans bref och förlåten om jag äfven låter Er dela den smärta jag känner, och som kommer att förbittra mina tillämnade Julenöjen.³⁹

³⁸ Linder vol. 1, del I, s. 189 f.

³⁹ Ibid, s. 192 ff.

Linders *Minnen* återger även en del utdrag från början av Fredricas "autobiographi". Ett avsnitt ägnas den olycklige halvbrodern Henric (1770–1807), och blir till ett skickligt avfattat miniporträtt:

Henric, den goda själen, fick mindst, men Vingårdsman-
nen fordrar ej heller mera af honom. Redan i sina späda
år hade han fått slag, hvilket gjorde honom oskicklig för
läsning. Pappa sörjde mycket deröfver, men hans Mor-
bror, Grosshandl. Garberg i Gefle, skref till min Far:
"Hvarföre vill du nödvändigt göra alla dina Söner till
präster? Låt Henric lära sig räkna och föra bok, skicka ho-
nom sedan till mig. En sådan trogen och pålitlig Gosse
kan blifva mig nyttig, ock äfven en dag blifva det för sig
sjelf" – Detta förslag tyckte nog Pappa om, men, i anse-
ende till Henrics retliga lynne, ville han ej skicka honom i
en allmän Schola, utan inaccorderade honom hos en In-
specter ett par mil hemifrån. Der blef han bekant med en
Flicka i huset, som roade sig med att gyckla med den
stackars Gossen, hvilken – sedan hon hade väckt hans bö-
jelse – märkte att hon gjort narr af honom, och blef sinnes-
svag. Samma år som jag föddes, och några veckor efter
min Mors död, hemfördes han, fastbunden vid åkdonet! –
Min stackars Far! – – Nära ett år fortfor han att rasa. Men
genom tjenlig behandling af sina bröder, och en aktnings-
värd prest, min Fars Adjunct, blef han åter bättre. Han var
då blott 18 år. Sedan kom han ej mer ur Fädernehuset, der
han deltog i små oeconomiska bestyr och var för sitt goda
hjerta afhållen, äfven af Allmogen, som kallade honom:
Bokhållaren, emedan han förde Uppbörds boken, och
emottog Tionden, mätte ut säd o.s.v. Han var alltid en bju-
den Gäst vid deras Bröllopp och Graföl.⁴⁰

⁴⁰ Linder vol. 1, del II, s. 57 f.

År 1807 går Henric bort och Fredrica skriver en minnesdikt, ur vilken några strofer återges: ⁴¹

[---]

Sanning var din känsla, lögnen bodde
Ej hos dig, och lånte ej sin röst,
Ty du mänskor lika ädla trodde
Och för vänskap öppet var ditt bröst.

Hvad dig himlen gaf, ditt goda hjerta,
Klapper nu ej mer, din Ande går
Höjd från jorden, skild från smärta
O! du följes tacksamt af min tår!

[---]

Dessutom har Linder samlat en mängd olika kondoleansbrev som sändes honom vid Fredricas bortgång, från Hanna Leijel, Margareta Elisabeth Carlsson ("Gumman Strandberg") och andra, ⁴² men också från nybyggarhustrun Margreta Olofsdotter (1800–45) från Storliden i Norsjö, som skriver: ⁴³

Höglärde H^r Pastor! – I dag ha vi bekommit bref af H^r Pastorn. Hjertliga tacksägelser skall jag också i dag afsända. Det var en sorgfull tidning att höra det Frun var död. Jag hade mig föresatt någon gång, om hälsan och lifstiden varat, resa dit för att få träffa mina fordna vänner, och skulle det väl nu vara mera möjligt? – Nej visst icke; men ibland är det ett hinder, ibland ett annat. Det skulle visst ha varit

⁴¹ Linder vol. 1, del II, s. 77 f.

⁴² Ibid, s. 39 f.

⁴³ Ibid. s. 47 f.

roligt att helsa på Herskapet – ja obeskrifligt roligt ändå, – ändock Frun saknades visst – men hon har lemnat bilder efter sig i sina döttrar, och Herr Pastorn har en bild af sig i sin son Albert, kanske de komma nog till Norsjön resade någon gång, hoppas jag – Det skulle vara en högtid för oss att se dem, det försäkrar jag. Mina Barn, Make, föräldrar, Syskon och jag hälsa tusendefallt till Pastorn samt alla hans barn. Deras bortgångna Mor njuter visst samma glädje som min lilla Son, hos vår Förlossare i himmelen. – O må vi här till Guds behag så redeligen vandra, att i vår Faders hus en dag, vi återse hvarandra! m.m.

Hälsar vänligen ifrån

Margreta Olofs Dotter

i Storliden.

Margreta Olofsdotter har säkert haft hjälp vid själva avfattandet, men det finns en direkthet i brevet som känns äkta – med Linders egna ord (a. st.) ges här ”prof på en obildad quinnas förmåga att enkelt och hjertligt uttrycka sig”.

En resedagbok av Fredricas hand beskriver resan från födelsebygden till Norsjö i juni 1814.⁴⁴ Fredrica visar sig vara skarpsynt, såsom här vid skildringen från Härnösand:

⁴⁴ Linder vol. 2, del III, s. 35–108. Denna reseskildring finns även i Fredricas originalversion, dels som den egenhändiga förda journalen, dels i en renskriven, ”officiell”, version. Denna senare utgavs av Karin Snellman som *Dagbok öfver min resa från födelsebygden till Westerbotten och Norsjö år 1814 af Fredrique Chr. Linder*, Umeå 1991. Reseskildringar efter Fredrica finns också i vol. 2 (del IV, s. 123–135, 137–150, 151–157).

I går, på e.m. hade vår Vård bjudit 2^{ne} GrannFruar till sällskap åt mig – Ett par språksamma Damer, som regalerade [dvs. roade] mig med en hel hop Stads anecdoter. Min lilla gredelina Spens [*späns*, dvs. en kort jacka] som jag just nu sydt färdig, vann deras stora bifall – ”Hvad ville jag ej gifva, sade den ena, om Fru A och Fru B – finge se mig i en sådan! Jag måste göra mig en – ah! de kunde dö af harm att de sig förekomma i ett nytt mod – De äro i dag hos Fru C – Jag gick en hel gata i omväg för att behöfva gå derförbi. De hade säkert då börjat tala om den här klädningen, som de nödvändigt ville jag skulle vända så att blommorna vette uppåt” – åh, Cousine! Wi ha nog annat att tala om i dag – Än min lilla hund då, som blef ihjelbiten i går! – min sorg öfver det stackars kräket, det räcker nog till det, en god stund – – – o.s.v.⁴⁵

Och i Docksta betraktar hon sin Johan Anders (= Albert), och formulerar sig så här:

Men hvad står Albert der och skrattar åt? ha! det är antika dörrstycken, men Målaren lærer ej fullkomnat sin konst i Rom. Låt se! Jupiter i sin ungdom, klädd i kyller [dvs. (skinn-, läder-)rock, vanligen med hög krage], med utslagna armar åkande öfver ett stenlagdt moln, på en Char [dvs. en vagn som man föreställde sig att en antik gudomlighet färdades i; triumfvagn], ej olik vår bergslags skottkärror, och dragen af ett sorts slaghökar – öfver den andra dörren ses Neptun med en stor eld gaffel, och klädd i vida

⁴⁵ Linder vol. 2, del III, s. 46 f.

blankstöflor, blå byxor och röd jacka samt tagel peruk, triumpherande på en slags farkost, förspänd af stora ödlor!
– Nu är åter vagnen förspänd – adieu! –⁴⁶

Men Fredrica möter man också som diktare. Här skall återges en tillfällighetsdikt från 1819, där som bakgrund berättas att Sofi Furtenbach satt vid spinnrocken och:

gnolade på 2^{ne}, utur allmänna Journalen afskrifna visor, den ena ett låf-quäde öfver blå ögon, och den andra öfver bruna. Sofis ögon voro bruna. Mamma [alltså Fredrica] frågade henne hvad färg hennes fästmans ögon hade. "Det har jag verk^ln svårt att säga" svarte hon, "jag nästan tror att de äro gröna"!⁴⁷

Fredrica sätter ihop denna "spinnvisa" (a. st.), från vilken två av de fem stroferna citeras:

Den bruna eld och himlen blå
I ögons kraft jag hört uppå,
Men jag, jag älskar mer de gröna
Och deras makt den undersköna.

Den första känslan i vår barm
Är barna-kärlek, huld och varm
Och grönögd är ju Moder Hertha [jorden]
Som bär oss alla vid sitt hjerta.

⁴⁶ Linder vol. 2, del III, s. 54 f

⁴⁷ Linder vol. 2, del IV, s. 60 f.

Prästparets engagemang i den vittra salongen är stort, och Fredrica bidrar frekvent och med en väl differentierad reper-toar. Här finns dikter som uppläses i samband med kungliga födelsedagar⁴⁸ men också visor som framförs vid bröllop.⁴⁹ En del av dem är anspråkslösa, mera i hast skrivna. Som exempel kan återges följande "inpromptu" från ett nyårsfirande med landshövdingen år 1825, där Fredrica står för text (och Johan Anders för musik):⁵⁰

Mätte året sällhet skänka
Åt vår Höfding och hans Maka,
Tacksamt våra hjertan tänka,
Er vår vördnad, Er vår skål!

Nya år med fröjd i spåren
Möt det sällskap som oss hedrar
Genom sitt besök – må åren
Länge ge oss samma skål.

Och må lugnets Genius dröja
Att Vårt fosterland beskydda
Då må sången tacksamt höja :/
Glädjen i det nya år :/:

⁴⁸ Se t.ex. Linder vol. 2, del V, s. 48 ff.

⁴⁹ Se t.ex. *ibid*, s. 83 f.

⁵⁰ *Ibid*, s. 94 f.

Mer anspråkslösa små teaterstycken, "divertissement", sätts också samman⁵¹ men dessutom, som framgått ovan en större pjäs om det grekiska frihetskriget, *Marko Botzaris Grafvård*.⁵² Pjäsen infogar sig intressant nog i den samtida "filhellenistiska" rörelsen med skönlitterära bidrag av Carl August Nicander, Julia Nyberg (Euphrosyne), Bernhard von Beskow och en del andra.⁵³ I detta större litterära sammanhang ingår alltså, intressant nog, även Fredrica.

*

J. A. Linder har med sina avskrifter av Fredricas brev, självbiografiska anteckningar och dagboksnoteringar samt hennes dikter och pjäser, men också genom återgivandet av brev från andra kvinnor, samlat ihop ett intressant material. Med dess hjälp får vi dels tillgång till en enskild skribents, hustrun Fredricas, väl differentierade skrivande i olika genrer under

⁵¹ Se t.ex. Linder vol. 2, del V, s. 55 f., 72 ff.

⁵² Se *ibid*, s. 161 ff. Denna trycktes i 500 exemplar under den fullständiga titeln *Marko Botzaris Grafvård. Prolog i 2 Akter med Musik och Sång. Uppförd d. 8. Oct. 1826 å Stora Rådhus-salen i Umeå Stad, då ett Sällskaps-Spectakel gafs till förmån för de olyckliga Grekerna*.

⁵³ Carl August Nicander, *Markos Botzaris eller den selleidiska örnen. En grekisk sång*, Stockholm 1826; Julia Nyberg, *Vublina, dramatiskt poem af Euphrosyne*, Stockholm 1823; Bernhard von Beskow, *Swea till Hellas' söner. Cantate, att uppföras vid den Concert, som kommer att gifvas till förmån för Grekerna*, Stockholm 1826; Bernhard von Beskow, *De nya sulioterna eller Scenens undergång. Komisk hjeltedikt. Inkomsten af upplagan tillfaller Grekerna*, Stockholm 1827. Se för dessa och andra verk Paula Henriksen, "Swedish Philhellenism and the Question of Transnational Exchange" i Anne-Rose Meyer (red.), *Vormärz und Philhellenismus*, Bielefeld 2013, s. 222 f.

en dryg trettioårig period, dels inblickar i annat brevskrivande, till och med ett exempel från nordsvensk allmogemiljö.⁵⁴

Men huvudsakligen fokuseras alltså Fredricas skrivande. Man slås av att det finns påtagliga inslag av retorik i hennes texter, i både brev och prosatexter.⁵⁵ I en del fall används i breven stilmedel som hänför sig till den kyrkliga sfären,⁵⁶ men hon förefaller å andra sidan förhålla sig självständigt

⁵⁴ En inventering utgör Eva Hættner, Lisbeth Larsson & Christina Sjöblad, *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650–1989. En bibliografi*, Lund 1991; här upptas (s. 61) Fredrica Linders reseskildring, som då var under utgivning (se not 44). Man finner att det 1650–1800 endast finns femton dagböcker skrivna av kvinnor, vilka tillhör adeln och högre ämbetsmannafamiljer. Under 1800-talet växer antalet kvinnodagböcker, då också borgarklassens kvinnor nu börjar skriva, och bibliografin upptar från detta sekel dryga hundratalet dagböcker. Eftersom bibliografin inte upptar kortfattade anteckningar i almanackor saknas dock dagböcker från agrar miljö, se Ann-Catrine Edlund, *Ett rum för dagen. En studie av två kvinnors dagboksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*, Umeå 2007, s. 33.

⁵⁵ Jfr Kristina Persson som i *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*, Uppsala 2005, understryker retorikens betydelse. Hon säger att "1800-talets samhälle var i många stycken retorikbelastat, genom kyrkans dominans inom samhälle, familj och läskultur och genom lärdomsskolan" (Persson 2005, s. 35). Christina Sjöblad framhåller i *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Lund 1997, s. 298 också betydelsen som Bibel och psalmbok hade för kvinnors dagboksskrivande under 1700-talet.

⁵⁶ Jfr Persson 2005, s. 171, och jfr även den där anförda studien av Lars Burman, *Tre fruar och en mamsell. Om C. J. L. Almqvists tidiga 1840-talsromaner*, Uppsala 1998, s. 161 ff., vilken behandlar korrespondensen mellan Almqvist moder och hennes syster.

gentemot denna tradition. Hon äger, som även de självbiografiska anteckningarna och resedagboken visar,⁵⁷ skarp iakttagelseförmåga, och har väl utvecklad förmåga att formulera sig.⁵⁸

I korrespondensen med Hanna Leijel, som alltså sträcker sig över tre decennier, kan iakttas de olika funktioner brevskrivandet har: rituell, informativ, social och normförmedlande funktion – där den sistnämnda medverkar till att skapa ett sammanhållande kitt inom en grupp.⁵⁹ Här finns även exempel på brevskrivandets identitetsskapande funktion, där ”’jaget’ och de egna rollerna [utmejslas] i en föränderlig och komplicerad värld”.⁶⁰

Alltemellanåt, men som det tycks mer i förbigående, förmedlar Fredrica en reflektion som snarast är aforistisk, såsom här i reseskildringen 1814: ”då man väljer sig en res-

⁵⁷ Inte minst intressant är att jämföra Fredricas resedagbok med samtida resedagböcker sammanställda av kvinnor. Romantikens betoning av känsla och subjektiv upplevelse möter i resedagböckerna, dessutom finns närgångna interiörer från städer och gästgivargårdar. Jfr resedagböcker av Sophie von Knorring, Magdalena Ulrika Danielsson och Marie-Louise Forsell i Christina Sjöblads bok *Bläck, äntligen! kan jag skriva. En studie i kvinnors dagböcker från 1800-talet*, Stockholm 2009, s. 208 ff.

⁵⁸ Jfr om handskrivna självbiografier av kvinnor Eva Hættner Aurelius inledning i Eva Hættner, Lisbeth Larsson & Christina Sjöblad 1991, s. 18–24.

⁵⁹ Jfr Persson 2005, s. 38 ff., et passim.

⁶⁰ Jfr Britt Liljewall, ”Ack om du vore här”. *1800-talets folkliga brevkultur*, 2007, s. 17 et passim.

kamrat genom lifvet, bör man efterforska om han äfven förstår resa".⁶¹ Det finns på åtskilliga ställen dylika guldkorn i hennes texter.

I övrigt finner man att hon i breven på en hel del ställen uppvisar ett ymnigt bruk av utropstecken, och inte minst, av tankstreck, där de senare ibland visar övergångar mellan ämnen men oftast snarast har expressiv funktion; flera exempel finner man i texterna ovan.⁶²

Mer schablonmässigt brukar man framhålla den höga frekvensen av franska lånord som karakteristisk för tidens brevskrivande.⁶³ Detta är dock inte något som i särskilt hög grad kännetecknar Fredricas brev – franska ord finns men är inte särskilt högfrekventa. Det är intressant att se att de franska lånorden då är frekventare i Johan Anders texter; jfr exempelvis berättelsen om den besvärliga resan 1822 ovan. Under första delen av 1800-talet börjar man i vittra salonger i Stockholm anse att det inte hör till god ton att i svänga sig med alltför många franska glosor – detta kan Fredrica, till skillnad från Johan Anders, ha snappat upp.⁶⁴

Helt kort skall även Fredricas dikter och teaterstycken nämnas. Strax efter hennes död talas – i *Upsala Ärkestifts herdaminne* (1842), sammanställt av Fredricas brorson Johan Erik

⁶¹ Linder vol. 2, del III, s. 64.

⁶² Jfr Persson 2005, s. 175.

⁶³ Jfr *ibid*, s. 178.

⁶⁴ Se Lars-Erik Edlund, "Franskans inflytande på svenskans ordförråd – några tankar kring ett kapitel i vår språkhistoria" i Gertrud Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria* [1], Lund 1988, s. 35. Jfr även uppgifterna hos Elof Hellquist i "Bidrag till våra lånords historia" i *Festskrift till K. F. Söderwall på hans sjuttioårsdag den 1 januari 1912*, Lund 1912, s. 222 f. under återopande av Sophie von Knorrings *Skizzer* II, 1, s. 267 f.

Fant – om Fredrica såsom känd ”för flera poetiska försök af värde”.⁶⁵ I dikterna röjs god beläsenhet; i materialet efter Fredrica som finns i Linderska arkivet återges poesi av Carl Gustaf af Leopold, Johan Olof Wallin och andra.⁶⁶

I pjäsen *Marko Botzaris Grafoård* knyter Fredrica, som vi sett, an till den ”filhellenism” som också tar sig andra litterära uttryck. Detta är så mycket mer intressant som Fredrica verkar långt utanför de etablerade litterära kretsarna. Det här och mycket annat kommer att belysas i det kommentarband som avslutar utgivningen av Linders *Minnen*.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek

Handskrift nr 40A:1–11, Johan Anders Linders arkiv, *Minnen*, vol. 1–11 (1783–1870) [6–11 1829–1870]

Litteratur

von Beskow, Bernhard, *Swea till Hellas' söner. Cantate, att uppföras vid den Concert, som kommer att gifvas till förmån för Grekerna*, Stockholm 1826.

von Beskow, Bernhard, *De nya sulioterna eller Scenens undergång. Komisk hjeltedikt. Inkomsten af upplagan tillfaller Grekerna*, Stockholm 1827.

Burman, Lars, *Tre fruar och en mamsell. Om C. J. L. Almqvists tidiga 1840-talsromaner*, Uppsala 1998.

⁶⁵ Fant, Johan Erik & Aug. Th. Låstbom, *Upsala Ärkestifts herdaminne*, 1, Upsala 1842, s. 261.

⁶⁶ Ingegerd Stenström 1996, s. 21.

- Bygdén, Leonard, *Hernösands stifts herdaminne. Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning*, 4, Uppsala 1926.
<<https://digital.ub.umu.se/node/399069?fulltext-query=>>, hämtad 2021-12-30.
- Carlsson, Olle, "Kring J. A. Linders liv och verk" i *Västerbotten*, nr 4 1977, s. 207–221.
- Drake, Sigrid, *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Etnologiska studier*, Uppsala 1918. [Faksimilutgåva, Umeå 1979, med efterskrift av Katarina Ågren.]
- Edlund, Ann-Catrine, *Ett rum för dagen. En studie av två kvinnors dagboksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*, Umeå 2007.
- Edlund, Lars-Erik, "Franskans inflytande på svenskans ordförråd – några tankar kring ett kapitel i vår språkhistoria" i Gertrud Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria* [1], Lund 1988, s. 23–42.
- Elliot, Karin "Linders vyer" i *Västerbotten* 4 1977, s. 236–243.
- Eriksson, Karin, "Komministern som var arkitekt, byggmästare och träsnidare" i *Västerbotten* nr 4 1977, s. 247–259.
- Fant, Johan Erik & Aug. Th. Låstbom, *Upsala Årkestifts herdaminne*, 1, Upsala 1842.
- Fjellström, Phebe, "Five centuries of Northern-Swedish ethonology. From Olaus Magnus to J.A. Nensén" i Leena Sammallahhti, *Res referunt repertae. Niilo Valonen 1913–1983*, Helsingfors 1983, s. 37–47.
- Fjellström, Phebe, "Jonas A. Nensén (1791–1881). En nordsvensk folklivsforskare och fältarbetare i P A Säves anda" i Sven-Olof Lindquist, Torsten Gislestam & Ulf Palménfelt (red.), *Per Arvid Säve och hans samtida. Rapport från Visbysymposiet 1987*, Visby 1992, s. 67–76.
- Fjellström, Phebe, "Om Jonas Nenséns bild av nybyggarkulturen" i Lars-Erik Edlund & Anna Karolina Greggass (red.), *Kulturmöten i Lappmarken. Förhandlingar från ett symposium i Vilhelmina den 28–29 september 2000*, Umeå 2001, s. 29–39.
- Hansson, Åke, "Linder, Rietz och folkspråket i Ultima Thule" i *Västerbotten* 4 1977, s. 262–265.
- Hellquist, Elof, "Bidrag till våra lånords historia" i *Festskrift till K. F. Söderwall på hans sjuttioårsdag den 1 januari 1912*, Lund 1912, s. 219–260.

- Henriksson, Paula, "Swedish Philhellenism and the Question of Transnational Exchange" i Anne-Rose Meyer (red.), *Vormärz und Philhellenismus*, Bielefeld 2013, s. 216–239.
- Hættner, Eva, Larsson, Lisbeth & Sjöblad, Christina, *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650–1989. En bibliografi*, Lund 1991.
- Jacobsson, Roger, *Boklig kultur i Umeå före 1850. Om tryckeriverksamhet och bokförmedling*, Stockholm 1995.
- Jacobsson, Roger, "Johan Anders Linder – prästen som satte sin prägel på 1800-talets Umeå" i *Johan Anders Linders Minnen. Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå*, volym 1, del I–II, Umeå 2020, s. 17–27.
- Jacobsson, Roger, *Pastorskan Linders begravningstal – Umeås Första Trycksak. Om konstförvanten P. M. F. Lundberg och umeåtryckeriets etablering 1840–1843*, Umeå 1995.
- Jacobsson, Roger, *Typographic Man. Medielandskap i förändring – Studier i provinsens tryckkultur*, Umeå & Stockholm 2009.
- [Sophie von Knorring], *Skizzer*. Andra samlingen, förra delen, Göteborg 1845.
- Liljewall, Britt, "Ack om du vore här". *1800-talets folkliga brevkultur*, Stockholm 2007.
- Liljewall, Britt, *Själoskriverna liv. Studier i äldre folkliga levnadsminnen*, Stockholm 2001.
- Linder, Fredrica, *Dagbok öfver min resa från födelsebygden till Westerbotten och Norsjö år 1814*, se Karin Snellman (utg.).
- Linder, Fredrica, *Känslans Stunder*, Stockholm 1869. <<https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/LinderFC/titlar/K%C3%A4nslans-Stunder/sida/7/faksimil>>; hämtad 2021-12-17.
- Linder, Fredrica, *Marko Botzaris Grafvård. Prolog i 2 Akter med Musik och Sång. Uppförd d. 8. Oct. 1826 å Stora Rådhus-salen i Umeå Stad, då ett Sällskaps-Spectakel gafs till förmån för de olyckliga Grekerna*, Stockholm 1826.

- Linder, Johan Anders, *Beskrifning öfver Ume socken och stad i Westerbotens län och första fögderiet 1857*, utgiven av Karin Snellman, Umeå 1990.
<http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1367208/FULLTEXT01.pdf>; hämtad 2021-12-17.
- Linder, Johan Anders, "Om Svenska Lappmarken och dess inwånare", i *Läsning för folket*, årg. 15 (1849), s. 146–165, 200–250, 341–351; årg. 16 (1850), s. 147–169, 265–283, 345–361; årg. 17 (1851), s. 120–146, 271–285, 351–361; årg. 18 (1852), s. 249–269; årg. 19 (1853), s. 63–76; årg. 20 (1854), s. 154–178, 369–376, Stockholm 1849–54.
- Linder vol. 1 = *Johan Anders Linders Minnen. Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå*, volym 1, del I–II, Umeå 2020.
<<http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1554092/FULLTEXT01.pdf>>
hämtad 2021-12-17.
- Linder vol. 2 = *Johan Anders Linders Minnen. Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå*, volym 2, del III–V, Umeå 2021. <<http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1554095/FULLTEXT01.pdf>>;
hämtad 2021-12-17.
- Lundström, Gösta, "Grafström, Anders Abraham" i *Svenskt biografiskt lexikon*, 17, s. 203–207. Digitalt tillgänglig under adressen: <<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13127>>; hämtad 2021-12-17.
- Lundström, Hjalmar, "Kretsen kring Linders i Umeå" i *Västerbotten*, nr 4 1977, s. 225–230.
- Löfgren, Sven, [Om Backen på Linders tid] i *Umebladets* julnummer 1933.
- Meyer-Bexelius, Kerstin, "Liten kvällsmusik" i *Västerbotten* nr 4 1977, s. 260–261.
- Nensén digital = *J. A. Nenséns uppteckningar. En digital utgåva av J. A. Nenséns tre volymer från Uppsala universitetsbibliotek (R 649, R 650 och R 649a), en volym från Folkrörelsearkivet i Umeå (F:I) samt en Diarii-Bok 1841–78 i privat ägo*. Digitalt utgiven av Lars-Erik Edlund tillsammans med Robert Eckeryd under medverkan av Stina Karlgren <<http://janansen.ub.umu.se/>>

- Nicander, Carl August, *Markos Botzaris eller den selleidiska örnen. En grekisk sång*, Stockholm 1826
- Nordmark, Dag, "En mödosam resa. Teaterdirektören Lars Erik Elfors' Norrlandsturné år 1846" i *Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets årsbok* 1992, s. 17–31.
- Nyberg, Julia, *Vublina, dramatiskt poem af Euphrosyne*, Stockholm 1823.
- Olsson, Björn, *Den bildade borgaren. Bildningssträvanden och folkbildning i en norrländsk småstad*, Stockholm 1994.
- Persson, Anders, "Romantikern och Umeåförfattaren A. A. Grafström" i *Umeå 1314–2014. 100 berättelser om 700 år* samlade och redigerade av Lars-Gunnar Olsson & Susanne Haugen under medverkan av Lars-Erik Edlund & Lars-Göran Tedebrand, Umeå 2013, s. 187–191.
- Persson, Kristina, *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*, Uppsala 2005.
- Sjöblad, Christina, *Bläck, äntligen! kan jag skriva. En studie i kvinnors dagböcker från 1800-talet*, Stockholm 2009.
- Sjöblad, Christina, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Lund 1997.
- Snellman, Karin (utg.), *Dagbok öfver min resa från födelsebygden till Westerbotten och Norsjö år 1814 af Fredrique Chr. Linder*, Umeå 1991. <<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1367210/FULLTEXT01.pdf>>; hämtad 2021-12-17.
- Stenberg, Göran, "Att återberätta sitt liv. Pehr Stenbergs levernesbeskrivning som självbiografisk text" i *Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets årsbok* 2013, s. 97–106.
- Stenberg, Göran, Wennstedt, Ola & Elgh, Fredrik, "Pehr Stenbergs levernesbeskrivning" i *Biblis* 62 (2013), s. 54–69.
- Stenbergs Levernesbeskrivning = *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning av honom själv författad på dess lediga stunder*, utgiven av Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt 1–5, Umeå 2014–2018.
- Stenbergs Ordbok = *Ordbok över Umemålet av Pehr Stenberg (1804)*, utgiven med inledning och kommentar av Gusten Widmark, 1 och 2, Uppsala 1966 och 1973. <Del 2: <http://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1106947/FULLTEXT01.pdf>>; hämtad 2021-12-17.

Stenbergs Umebeskrivning = *Pehr Stenbergs Umebeskrivning* utgiven av Margit Wennstedt, Umeå 1987.

<<https://digital.ub.umu.se/node/187893?fulltextquery=&pre-view=187893%2F5%2Fsimple%2F0>> hämtad 2021-12-17.

Stenström, Ingegerd, *Förteckning över familjen Linders arkiv*, Umeå 1996.

<<http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:623670/FULLTEXT01.pdf>>;
hämtad 2021-12-17.

Ågren, Per-Uno, "Prästen som var kulturarbetare" i *Västerbotten*, nr 4 1977, s. 204–205.

Åkerlund, Niklas, "När det tryckta ordet kom till Umeå", <<https://trycktochotryckt.ub.umu.se/2019/10/01/nar-det-tryckta-ordet-kom-till-umea/>>; hämtad 2021-12-17.

GÖRAN LARSSON

Min allra käraste lilla Mamma!

Torsdagen den 12 januari 1967 sitter en 46-årig kvinna i Traneberg utanför Stockholm och skriver ett brev till sin mamma. Brevet börjar så här:

Min allra käraste lilla Mamma!

Under många, många år – först och främst under den tid jag varit i Stockholm – 20 år nu den 20 januari – har jag skrivit brev mest varje vecka till käraste vännen min. Det ligger något av tradition i det och när jag nu första gången på det nya året kommer med ett litet brev, blir det en länk i en lång rad; en liten räkneoperation ger vid handen att det under årens lopp måste blivit bortåt 2 000! Innehållet i dem har väl växlat mellan glada nyheter och mindre glada, men mest har de varit förmedlare av enkla vardagsupplevelser och tankar.

Den som skrivit raderna hette Karin Sjödin, född och uppvuxen i Gideåbacka i Grundsunda församling och sedan 1947 bosatt i Stockholm. Brevet ovan är skrivet till "käraste vännen min" – Karins mamma Anna Sjödin. De "bortåt" 2 000 breven som Karin nämner kom med åren att bli drygt 2 300 brev, en 40 år lång brevväxling mellan mor och dotter

som varade mellan 1934 och 1974. Alla brev sparades och återfinns numera i Umeå universitetsbiblioteks handskrifts-samling.

Bild 1. Brev ur Karin Sjödens arkiv. Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek, handskrift nr 58A. Foto: Göran Larsson.

Brevsamlingen skänktes 1994 av Karin Sjödin till Umeå universitetsbibliotek (dåvarande Forskningsarkivet) med restriktionen att breven skulle vara spärrade för forskare i 25 år. Nu har denna tid passerat, spärren har hävts och brevsamlingen är ordnad och redo för framtida forskning. Den som tar sig an uppdraget ges då möjlighet att ta del av ett stycke 1900-talshistoria, i stort och smått, förmedlad genom brev mellan en mor och hennes dotter.

SJÖDIN, Karin Charlotta

Född 4. 8. 1921 i Grundsunda. Umeå Handelsgymnasium, språkstudier. — Anställd 41, kontorist vid Husums sulfatfabrik, vid ekonomiavdelningen 43, vid försäljningsavdelningen för cellulosa 47.

Bild 2. Foto av Karin Sjödin hämtat ur boken *Mo Och Domsjö, Örnsköldsvik* 1958.

Vem var då denna Karin Sjödin som skänkt sina sparade brev till arkivet? Hon föddes den 4 augusti 1921 i Husum som dotter och enda barn till maskinisten August Sjödin (f. 1890) och hans hustru Anna (f. Östman 1895). I byn Gideåbacka några kilometer från Husum växte Karin upp tillsammans med sina föräldrar. Hennes pappa arbetade på kraftstationen i byn och mamma Anna var som de flesta kvinnor vid den här tiden hemmafru med ansvar för barnuppfostran och hushåll.

I mitten av 1930-talet – vid 13 års ålder – flyttade Karin hemifrån till Örnsköldsvik för att där gå realskolan. I Örnsköldsvik bodde hon inneboende hos "tant Hesselgren" på Lungviksgatan 7. Från den tiden härrör sig de äldsta breven i samlingen. Efter realexamen läste Karin vidare, hon flyttade då till Umeå för att studera på handelsgymnasiet. I Umeå bodde Karin inneboende på olika adresser och skrev regelbundet hem till sina föräldrar. Studenten tog Karin 1941 och hon fick därefter snabbt anställning som kontorist vid Modo AB:s sulfatfabrik i Husum. Efter något år flyttade hon över till Modo:s centralkontor i Örnsköldsvik för att 1947 ta

det stora steget att flytta till Stockholm. Här väntade ett arbete som kontorist vid Modo AB:s huvudkontor, som låg exklusivt på Strandvägen 1, granne med Dramaten. Vid huvudkontoret blev Karin kvar i nästan 40 år, fram till sin pensionering 1985.

Bild 3. Mo och Domsjös huvudkontor. Vykort sänt från Karin Sjödin till mamma Anna, daterat 10/4 1947. Karin har noterat med X och XX var hennes chefer, direktör Kempe och direktör Lyberger, hade sina arbetsrum. Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek, handskrift nr 58A.

När Karin flyttat till Stockholm skrev hon i princip ett brev i veckan till sin mamma. Ofta skrev hon sina brev i slutet av arbetsveckan så att de kunde postas på fredagar, för att finnas i mamma Annas brevlåda på lördag (vid den här tiden delades post även ut på lördagar). De efterlängttade lördagsbrev innehöll rapporter från dotterns förehavanden på jobbet och fritiden. Här behandlades exempelvis vad som

hänt på arbetsplatsen, Karins semesterresor, bio- och teaterbesök, och vad hon läst i tidningarna, hört på radio eller sett på tv. Ibland fick modern även ta del av detaljer kring Karins uppvaktande kavaljerer.

Mamma Anna svarade i sin tur på Karins lördagsbrev under söndagarna eller i början av veckan. Anna beskriver i sina brev livet från sin horisont – om matlagning, tvätt, om pappa Augusts nycker och humör. Hon lämnar rapporter från kafferep, om resor i närområdet och om sådant som hänt andra i byn. Det framgår tydligt i breven att mamma Anna lever sitt liv genom dottern. Breven med nyheter från huvudstaden lyfter på många sätt mamma Annas vardag. Samtidigt läser man i Annas brev om oron för dottern i storstaden, de ständiga förmaningarna om att inte förkyla sig och att inte gå ensam hem om kvällarna. Förutom veckobrev skickas även en hel del paket till dottern. Det rör sig ofta om matpaket med fisk, fläskkotletter och annat ätbart. Även hembakta bullar och kakor anländer i paket från hemmet i Gideåbacka. I gengäld skickar Karin inhandlade kläder och annat exklusivt från olika Stockholmsbutiker till sin mor.

Då och då i breven får man även ta del av vad som händer ute i stora världen, kommentarer om händelser som Ungernkrisen, Kennedymordet, högertrafikomläggningen och Norrmalmstorgsdramat (som Karin ser från första parkett från sitt arbetsrum på Strandvägen). Tv:s stora genomslagskraft i Sverige på 1960-talet framkommer tydligt i breven och en ofta återkommande person som diskuteras i breven är Lennart Hyland, som med sina radio- och tv-program verkar ha haft stor inverkan på svenska folket under 1950- och 60-talen.

Pappa August skymtar i breven mest som ett diskussionsämne mor och dotter emellan. Det är i ärlighetens namn inte pappa Augusts bästa sidor som lyfts fram i breven. August själv återfinns i brevsamlingen med några få egna brev skrivna till hustrun och dottern. Läser man mellan raderna i August brev anar man nog en sorts avundsjuka på den nära kontakten som rådde mellan mor och dotter.

I Karin Sjödins arkiv finns förutom breven från mor och far även fem välfyllda arkivkartonger med brev från släktingar och vänner. Karin var språkbegåvad och hade genom språk- och semesterresor skaffat sig en del utländska brev- vänner från bl.a. Nederländerna, England, och Finland.

Det är inte bara breven som återfinns i Karin Sjödins arkiv. Utöver dem har Karin även donerat sina fickkalendrar med noteringar, adressböcker, kassaböcker och deklarationer. Däremot saknas nästintill fotografier i detta arkiv. Ett enda foto av Karin finns sparat och inget alls av mamma Anna. Av brevväxlingen framgår att fotografier ofta bifogats breven. Besök hos porträttfotografer och att foton klistrats in i fotoalbum nämns även. Inga av dessa finns tyvärr sparade för eftervärlden.

Hur slutar då historien om Karin och hennes brevväxling med sin mamma? Jo, i breven ser man att Karin under 1960-talet får reumatisk värk, blir sjukskriven och behöver rehabilitering. Hon ser risken att bli uppsagd eller omplacerad på grund av sitt handikapp. Även i början av 1970-talet nämns hennes oro för att förlora jobbet. Karin ser då datoriseringen som ett stort hot. En av hennes arbetsuppgifter är att sammanställa statistik och hon undrar oroligt om hon inom en snar framtid skall ersättas av en datamaskin. Men så blev inte

fallet, Karin jobbade kvar på Modo:s huvudkontor fram till sin pensionering i mitten av 1980-talet.

Vad hände då med de uppvaktande kavaljererna? Det framgår inte riktigt, men ingen stor kärlek verkar dyka upp i Karins liv – åtminstone syns ingen sådan i hennes brevsamling. Hon bor i hela sitt liv ensam i sin tvårumslägenhet på Minnebergvägen i Traneberg. Somrarna tillbringade hon med föräldrarna hemma i Gideåbacka och efter deras död övertog Karin deras lilla hus som sommarhus.

Mamma Anna drabbades i början av 1970-talet av en stroke som medförde att hon inte längre kunde skriva brev till sin dotter. Hon hamnade så småningom på ett sjukhem där hon regelbundet fick brev från dottern ända fram till sin död 1974. Pappa August levde ytterligare några år och avled 92 år gammal 1982. Karin själv gick bort vid 76 års ålder i oktober 1997, tre år efter att hon donerat alla sina brev till Umeå universitetsbibliotek.

Efterord

Efter att jag under några månader våren 2020 gått igenom och ordnat Karin och Annas brevsamling började familjen Sjödin kännas alltmer som mina nära vänner. Enligt uppgift skulle Karin med sina föräldrar vara begravda på Grundsunda kyrkogård, och en augustidag 2020 begav jag mig dit för att besöka gravplatsen. Efter någon timmes vandring på kyrkogården fick jag ge upp mitt sökande då jag inte lyckats finna familjen Sjödins gravsten. Efter kontakt med Grundsunda kyrkoförvaltning fick jag sedan besked att gravstenen

hade tagits bort då gravrätten upphört 2011. Kyrkoförvaltningen hade vänligheten att sända mig en bild på gravstenen som den såg ut innan den plockades bort.

Bild 4. Familjen Sjödens gravsten. Fotot taget innan gravrätten upphörde 2011. Foto: Eva Forsberg, Grundsunda församling.

Nu finns inte längre någon gravsten kvar. Familjen Sjödens lilla hus i Gideåbacka – som jag också spanat efter – är i dag ett ombyggt fritidshus. Karin skulle i år ha fyllt 100 år och minnena efter August och Anna Sjödin börjar alltmer blekna.

Kanske är det bara bland breven i arkivet på Umeå universitetsbibliotek som minnet av Karin och hennes föräldrar finns bevarat? Minnen från ett liv, en by och en storstad i förvandling i folkhemsepokens tid.

Jag kom i samband med ordningsarbetet av arkivet att tänka på en slogan som Posten hade under 1960-talet: "Ett brev betyder så mycket". Jag kan inte annat än instämma och tillägga att 2 300 sparade brev betyder ännu mycket mer!

Källförteckning

Otryckta källor

Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek

Handskrift nr 58A, Karin Sjödins arkiv

Handskrift nr 58B, Anna Sjödins arkiv

Bilaga

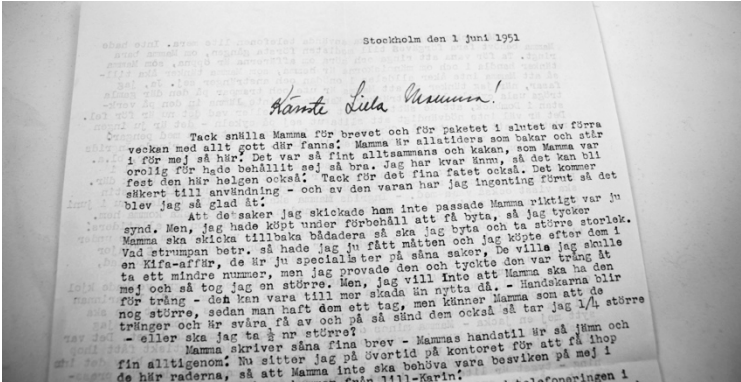

Bild 5. Brev ur Anna Sjärdins arkiv. Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek, handskrift nr 58B. Foto: Göran Larsson.

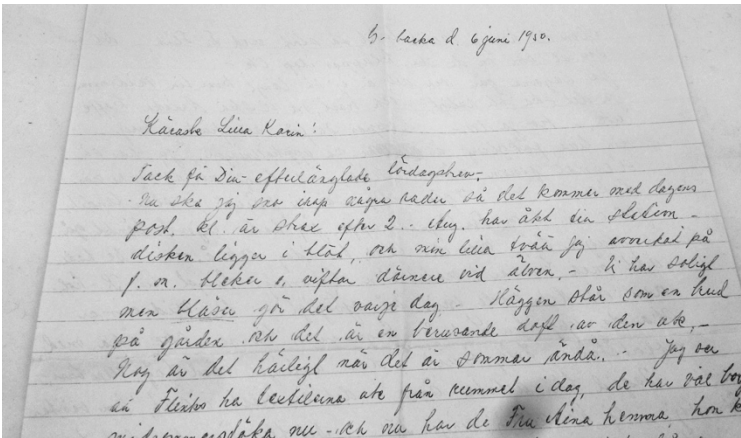

Bild 6. Brev ur Karin Sjärdins arkiv. Arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek, handskrift nr 58A. Foto: Göran Larsson.

Björn Olsson 1948–2021 in memoriam

En kär vän och kollega har gått bort. Idéhistorikern och hemmansägaren Björn Olsson, Umeå, avled den 27 november 2021, efter en långvarig sjukdom i en ålder av 73 år. Han föddes den 26 februari 1948 i ett jordbrukarhem på Gran beläget vid Umeälvens strand strax väster om Umeå stadsgräns. Björn kom att växa upp i en slags brytningstid; det var mycket som förändrades i samhället i det kalla krigets skugga, och det var nog inte längre helt självklart för en yngling att ta över jordbruket och att ställa sig bakom plojen eller gå ut i "lagårn". Förutsättningarna för att gå i fädernas spår var för alltid förändrade.

Björn kom att gå andra och egna vägar. Det stod nog tidigt klart att äldste sonen Björn hade en alldeles särskild begåvning, med stor bredd. Pappa Gösta Olsson fortsatte själv skötseln av jordbruket och mamma Hermine Olsson bidrog till hushållet som lärare vid Backenskolan. Björn fick blomma ut på Östra gymnasiet latinlinje och tog studenten med höga betyg. Här lades grunden till att Björn med tiden kom att tillägna sig ovanligt goda språkkunskaper. Förutom engelska och "bondskan" nere på Gran skrev och läste han utan svårigheter spanska, portugisiska och franska. Redan vid mitten av 1960-talet hade han framgångsrikt och med stor iver gett sig i kast med hobbyn DX-ing (dvs. radiolyssning av utländska radiostationer) och han bedrev snart en omfattande korrespondens med framför allt radiostationer i det portugistalande Brasilien och i det spansktalande Sydamerika. Björn blev med tiden under flera decennier en av Sveriges mest aktade och främsta representanter på detta område. Han förblev livet ut starkt engagerad inom DX-ingen, han gav ut och skrev i tidskrifter inom fältet och underhöll ett stort nätverk av personer.

Efter studier vid Umeå universitet i bl.a. språk och andra humanistiska ämnen blev han så doktorand i ämnet idéhistoria. Det blev en väl grundad doktorandutbildning som kom att varvas med läraruppdrag vid institutionen, och samtidigt var han under åren 1970–1988 anställd på heltid som korrekturläsare vid Västerbottens-Kuriren. Eftersom korrjobbet var nattetid kunde han skriva på dagarna mellan arbetspassen. Till saken hör att karakteristiskt för Björn var att han kunde sova var som helst och när som helst. En bra egenskap att ta till när uppdrag och plikter krävde sin tribut.

Professor Ronny Ambjörnsson, som blev Björns handle-dare, drog in Björn i det pågående projektet "Norrlands bild-ningshistoria". Här ingick flera andra av humanisthusets mer framträdande namn, som Dag Nordmark, Roger Qvarsell och Bosse Sundin. Björn disputerade 1994 på dok-torsavhandlingen *Den bildade borgaren – Bildningsströvan och folkbildning i en norrländsk småstad*. I avhandlingen, som fått stor och berättigad uppmärksamhet, diskuteras hur borger-skapet under tre sekel odlat bildning för olika syften. Forsk-ningsinsatsen har utgått från Umeå som exempel och repli-punkt.

Björn utgav och redigerade även ett stort antal andra tryckta arbeten och artiklar, till exempel, *Att torgföra veten-skap. Det vetenskapliga föredragets och populärföreläsningens te-ori, praktik och kultur* (1998), *Verklighetens texter. Sjutton fallstu-dier – Svensk sakprosa – empiri* (red. tills. m. Björn Melander, 2001), *Universitetet och den regionala utmaningen* (Red. tills. m. Ulf Wiberg, 2003). Han medverkade även med sex inspire-rande och belysande artiklar om Umeå stads historia i boken *Umeå 1314–2014. 100 berättelser om 700 år*, som utkom under Kulturhuvudstadsåret 2014, redigerad av Lars-Gunnar Ols-son och Susanne Haugen (2013), samt med essäer i ett flertal vetenskapliga antologier och festskrifter. Han bidrog också till en nytugivning av Astrid Värings böcker om Folke och Frida (i Umeå) med kongeniala efterord.

Ett arbete som skulle ha blivit Björns magnum opus är verket om *Grubbe-Västerhiske byars historia*, som är planerat att utkomma i två volymer. Verkets första volym, om Bonde-livet i Grubbe-Västerhiske byar (red. Åke Fransson, Roger Jacobsson, Anders Lidman, Björn Olsson och Anders

Löfquist), planeras utkomma under 2022. Björn har själv skrivit merparten av texten i denna volym, och han höll sig in i det sista noga underrättad om hur produktionen framskred och gladd sig åt den kommande utgivningen. Byalaget för Grubbe-Västerhiske byar var en viktig institution för Björn, och det var också byalaget som var drivande för utgivningen av den planerade byaboken.

Efter disputationen förblev Björn trogen vid idéhistoria i Umeå. Efter en ädel kamp mot starka sökande fick han en tjänst som universitetslektor. Under en period var han också studierektor i idéhistoria. Han var en mycket uppskattad, kunnig, engagerad och spirituellt lärare på alla nivåer i ämnet, och han var också huvudhandledare till flera doktorander som han handledde fram till disputation. År 2006 blev han utsedd till docent i idéhistoria i Umeå. Björn var också under ett flertal år verksam som föreståndare för bibliotekarietutbildningen vid Umeå universitet. Han var också under en följd av år redaktionssekreterare i Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets (HSFR) tidskrift Tvärsnitt.

På sin fritid var Björn engagerad med att hålla i historiska vandringar i arrangemang av Grubbe bibliotek, både på plats och även ute i landskapet på Gran. Björn var också aktiv i styrelsen för Stiftelsen Ume älvdal och var drivande i Aktionsgruppen för bevarandet av älvslandskapet nedströms Backens kyrka. Han var även drivande i Tväråns fiskevårdsförening. Dessutom var han (inte att förglömma) en ivrig löpare, och genomförde ett stort antal maratonlopp.

Björn Olsson var under en följd av år en uppskattad ledamot av Johan Nordlander-sällskapets styrelse. Björn var, det

skulle nog många skriva under på, en mångsidig och lärd person.

Trots att han drabbades av en stroke 2006 och senare av Parkinsons sjukdom och blev rullstolsburen så bar han genom åren med sig en stor portion av humor och hade ofta en varm glimt i ögonvrån.

Jag minns Björn med stor saknad.

Roger Jacobsson

Per Tingbrand 1937–2020 in memoriam

Per Tingbrand, Dalarö och Piteå, avled den 21 oktober 2020 i sitt hem på Dalarö i kretsen av sina närmaste, hustrun Ulla-Britt och döttrarna Helena, Katarina och Teresa med familjer. Han var född i Råneå 1937 och avlade juristexamen i Uppsala. Per valde sedan advokatbanan och var mycket framgångsrik och hängiven i yrket i Piteå under åren 1964–1991. Han hade stor humor och var vänfast och synnerligen omtyckt i vida kretar, även utanför sin kära familj som var honom till mycket stor glädje. Som pensionär flyttade Per och Ulla-Britt till Dalarö eftersom döttrarna redan bosatt sig i Stockholm.

”Advokatrollen är min födkrok och forskningen mitt stora intresse”, brukade Per ibland säga till sina närmaste vänner. Och det var forskningen som gjorde honom nationellt och internationellt känd. Det var framför allt tre områden som intresserade honom: Nordkalottens historia och Sveriges fem krig med Ryssland, Linnélärjungen Daniel Solanders världsomsegling med James Cook 1768–1771 samt Sveriges forna koloni Saint-Barthélemy i Västindien.

Per Tingbrand noterade redan under sin tingsmeritering i Piteå att kunskapen om Daniel Solander, prästson från Öjebyn, var mycket bristfällig både lokalt i Piteå och i Sverige. Solander var däremot välkänd i botaniska kretsar i London samt både i Australien och på Nya Zeeland. I Sidney finns till exempel både *Botany bay* och *Solander Garden* uppkallade efter den store svensken och i Solander Garden finns han som byst. Per Tingbrand skrev en bok om Piteåsonen och var initiativtagare till både Solanderföreningen, med säte i Piteå, och Solanderparken i Öjebyn.

När James Cook blev utsänd av briterna för sin första segling runt jorden var södra halvklotet nästan okänt i den västliga världen. Solander var erkänd botaniker inom British museum och bjöds med på resan för att göra naturvetenskapliga observationer.

När det gäller de fem krigen mot Ryssland var det händelserna på Nordkalotten och slagen till sjöss som främst fångade Per Tingbrands intresse. Han var mycket grundlig och lärde sig till och med ryska för att kunna forska även i ryssarnas arkiv. Det ledde till ny insikt om hur kriget mellan Sverige och Ryssland 1808–1809 slutade. Per Tingbrands forskning visar att de avslutande krigshandlingarna skedde vid Pitsundet i Piteå och inte i Ratan norr om Umeå som det

står i historieböckerna. Per såg till att en minnessten restes den 20 augusti 2009 vid Pitsundet till minnet av de senaste, och förhoppningsvis sista, krigshandlingarna på svensk mark. Kung Carl XVI Gustaf, kronprinsessan Victoria, landshövding Per-Ola Eriksson, ryske militärattachén Sergei Ilinitsky och ryske ambassadören Alexander M. Kadakin med flera närvarade vid resningen.

Men kanske var det forskningen om Saint-Barthélemy som gjorde Per Tingbrand allra mest känd. Han stod i ledningen för en liten expedition till ön 1976. Han fick med sig seglarvännerna i Piteå, S. S. Rune Almqvist, Bernt Edlund och undertecknad Sven Lindblom. Med flyg via Frankrike till Jungfruöarna hyrde kvartetten en kanadensiskt ägd segelbåt och seglade till Saint-Barthélemy med Saint-Martin som delmål. Fyren Gustavia var nymålad och vacker vid inloppet till huvudstaden med samma namn. Där blev det snabbt ett trivsamt möte med Marius Stackelborough som redan då var svensktidens bevarare nummer ett på ön. Det ledde till en synnerligen djup och varaktig vänskap mellan Per och Marius och många möten både i Piteå och på Saint-Barthélemy. Marius dog vid 97 års ålder ett halvår före Per. Seglingen 1976 ledde till att Piteå och Saint-Barthélemy blev vänorter 1977.

Per Tingbrand blev hedersdoktor vid Umeå universitet 2006, årets Pitebo 2006, hedersmedlem i vänortsföreningen Piteå-Saint-Barthélemy, samt motsvarande på Saint-Barthélemy, och hedersmedlem i Piteå Segelsällskap. Per fick också Johan Nordlander-sällskapets kulturpris 2005.

Bland Per Tingbrands publikationer kan nämnas *Med svenska örlogsmän till St Barthélemy 1785–1994* (1997), *Who was who in St. Bartholomew during the Swedish epoch?* (2001) – en

mastodontbok på 635 sidor och 2,3 kg tung med förteckning över svenskar som besökte ön och över befolkningen på ön under svensktiden – ett uppslagsverk för andra forskare –, *Forna konflikter inom Nordkalotten. Strövtåg, gränsfejder och krig till och med 1809* (2000 och 2009; den senare utgiven av Johan Nordlander-sällskapet) samt artikeln *Daniel Solander – linnélärjungen och världsomseglaren*, publicerad i *Oknytt* 3–4 2005.

Sven Lindblom

Kjell Danell. *Vilt, jakt och människor i Norrlands skogar 1870–1900*. Gidlunds förlag och Kungl. Skytteanska Samfundet 2020.

Kjell Danell, professor emeritus vid Sveriges lantbruksuniversitet i Umeå, har skrivit en 496-sidig rikt illustrerad bok om sambandet mellan människor och skog i Norrland under 1800-talets sista årtionden. Det är fråga om en djupgående och systematiskt genomförd studie som tillkommit under en 20-årsperiod vid sidan av författarens huvudsakliga arbetsuppgifter. Efter en ekonomisk-historisk exposé över norra Sverige kombinerad med en 50-sidig bildbilaga beskrivs den statliga skogsorganisationens framväxt över tid med tonvikt på reviderorganisationen och jägmästarnas årsberättelser åtföljd av en omfattande inventering av däggdjurs- och fågelbestånden. Danell är zoolog av facket och har forskat om samspelet mellan växter, djur och människor i så olika habitat som boreala skogar, tundra och savanner. Vilt, jaktfrågor, jägare och vapen står i fokus i bokens stora avslutande kapitel.

Hur naturresurserna i Norrland utnyttjades under 1800-ta-

lets andra hälft exemplifierar Danell genom den inledningsvis nämnda bilagan, som inleds med några vackra landskapsmålningar i olja av Helmer Osslund och andra. Merparten består av ett urval äldre foton hämtade från de stora samlingarna i Åjtte det svenska fjäll- och samemuseet, och museerna i Norrbotten, Skellefteå, Västerbotten samt Skogsmuseet i Lycksele. Bildmaterialet ger en närmast unik inblick i arbetsliv och könsroller i det gamla nordsvenska bondesamhället och förmedlar en närvarokänsla som ord aldrig kan ge. En samisk bosättning med ett mindre gårdsbruk i Jokkmokk inleder bildkalkaden. Två kullor fotas med lamm på en fåbod. En slätterstuga vid Ersmarksbodarna i Kåge visar ägarparet tillsammans med två hästar, ett tecken på att man hade det gott ställt. Slätterbilderna är överhuvudtaget många. Männen slår med liar och kvinnorna räfsar som Strindberg så litterärt lysande beskrivet det i Hemsöborna. Myrslätter med forsbåt i Kalixälven hade även kvinnliga deltagare. Ett foto av en slätterkarl med en sjöforlie försedd med dubbla lieblad för starr- och fräkenslätter återges.

Skogsarbete, flottning och dikning var manliga sysselsättningar men de ofta omtalade kockorna bland skogsarbetare och flottare finns med på flera bilder. När en tjärddal fylls med ved på en bild deltar lika många kvinnor som män.

Som nästan alltid i fotokonsstens barndom blickar de avporträtterade med allvarsamma minner mot kameran. Bildkavalkaden är sammantaget av stort kvinno- och socialhistoriskt värde. I kyrkböcker och folkräkningar anges nämligen bonde-, småbrukar- och torparhustrur endast som "hustrur" trots att de inte bara skötte barn, hushåll och ladugård utan även arbetade på åkern ibland även i skogen.

1800-talets senare hälft var en dynamisk tid i Norrland när skogens värde ökade dramatiskt. Vid vår första folkräkning 1749, världens äldsta, uppgick landsdelens folkmängd till 8,2 procent av rikets för att 1850 ha stigit till 11,5 procent och 1900 till 16,7 procent. En fördröjd demografisk transition med länge barnrika familjer i främst Väster- och Norrbotten i kombination med kolonisation och stor inflyttning i samband med sågverksindustrins expans-

ion förklarar denna befolkningstillväxt. Sedan Storbritannien 1842 sänkt importtullarna och Sverige samtidigt avskaffat exporttullarna på sågade plankor och bräder blev Norrland "ett Amerika i Sverige" som statistikprofessorn Gustav Sundbärg uttryckte det. Flottningsleder rensades, lastageplatser och sågverk anlades i snabb takt. Sveriges trävaruexport blev den största i Europa. 1849 anlades den första ångsågen i Tunadal straxt norr om Sundsvall. Snart fanns det ett 40-tal ångsågar runt sundsvallsbukten. Författaren Elias Sehlfstedt skaldade 1872 vid anblicken de berömda orden "Och såg vid såg jag såg, varthelst jag såg". I Västerbotten hade Baggböle stora vattensåg utanför Umeå anlagts redan 1842 av Dickson och Co. På 1890-talet uppfördes på initiativ av Frans Kempe, VD för Mo och Domsjö AB, ett av Sveriges största ångsågverk på de obobodda Norrbyskären söder om staden. Ett vida omtalat mönstersamhälle i brukspatriarkalisk anda växte snart fram kring sågverk och hyvleri. Ett foto av arbetarbostäderna på Norrbyskär, i dag sommarnöjen för umeåbor och andra, återges i bildkavalkaden.

Sågverkens och lastageplatsernas behov av arbetskraft växade mellan vårens och sommarens febrila verksamhet och vinterns stillastående. För bolagen var det därför många gånger fördelaktigare att ha tillfälligt anställda "lösarbetare" framför årsanställda. Arbetsvandrare i tusental från Dalarna, Värmland och Finland kunde svara för halva arbetsstyrkan under högsäsongen vid många norrländska sågverk. Åtskilliga arbetsvandrare, som recensentens morfar från Västra Ämtervik i Värmland, blev snart bofasta på målorterna och lockade grannar och vänner att följa efter och bidrog på så sätt till "befolkningsexplosionen" i den tidiga industrialismens Norrland.

Kronan hade ända sedan 1500-talet utfärdat förordningar om den svenska skogens skötsel och utnyttjande. Gustav Vasa bestämde att eken var ett "kronans träd". Detta "ekregal" skulle trygga virke till flottans fartyg. De öde skogstrakterna i Norrland, Dalarna och Värmland kallades tidigt för kronomarker. Genom avvitringen som inleddes på 1680-talet och pågick ända in på 1930-talet särskiljdes kronans och enskildas jord och skog. På

1600-talet tilldelades järnbruken s.k. rekognitionsskogar av kronan för masugnarnas träkolsförsörjning. Skogarna togs från allmänningar som kronan hävdade sitt delägarskap i och från obodda områden som kronan av hävd ansåg vara uteslutande sina. En avgift, rekognition, uttogs från bruken för dessa privilegier. 1739 fick bruken även rätt att fälla timmer i kronoskogarna s.k. stockfångstskog. 1811 tilldelades de slutligen rätt att helt friköpa rekognitionsskogarna. Man har uppskattat att över 300 000 hektar kronoskog på så sätt övergick i brukens ägo.

Inrättandet av kronoparker på de tidigare kronomarkerna reglerades genom en kunglig förordning 1865. Flertalet kronoparker ligger i Norrland. 1905 var antalet så stort som 1 082 i hela Sverige och med en yta på fyra miljoner hektar varav tre miljoner låg i Norr- och Västerbottens län. 1869 tillkom en detaljerad instruktion om hur de statliga skogarna skulle förvaltas och övervakas. Totalt organiserades 74 revir i landet. I Norrland kom antalet att variera mellan 28 och 33. Reviren skulle förvaltas av en jägmästare och kronojägare skulle utgöra bevakande personal. Jägmästare

och kronojägare utbildades vid Skogsinstitutet i Stockholm, som grundats redan 1828 vid Djurgårdsbrunnsviken i Stockholm. Snart tillkom även statliga skogsskolor för att utbilda kronojägare och skogsvaktare. I Norrland hade en sådan inrättats redan 1861 i Sillre, Lidens socken, Medelpad men 1898 flyttats till Bispgården i Jämtland. Alla dessa satsningar kan ses som led i en viktig samhällssektors professionalisering under den svenska moderniseringsprocessen.

Danell har sammanställt 36 minibiografier över jägmästare. Av dessa framgår att det stora flertalet kom från högre ståndsmiljöer. Fäderna hade titlar som brukspatron, bruksägare, godsägare och possessionat. Andra fäder var jurister som bergsfiskal, hovrättsråd (2), häradshövding (2), justitieråd och rådman. Ytterligare andra var officerare som kapten och major. Endast två fäder var själva jägmästare varav en var överjägmästare. En avsevärd klassresa, ett ofta missbrukat uttryck, dvs. uppåtgående social mobilitet, företog sonen till en verkmästare och sonen till en trädgårdsmästare. Inga jägmästare hade märkligt nog bondebakgrund.

Jägmästaren var en uniformerad ståndsperson som med auktoritet företrädde statsmakten ute i reviren. På en bild återges ett stämplarlager med en jägmästare i full ämbetsmundering omgiven av några kronojägare med skärmmössor, också maktens symboler, och några drängar med enkla mössor. Det hörde till att en jägmästare skulle bo ståndsmässigt. I recensentens hemby Silje i Selånger väster om Sundsvall ägde riddaren och jägmästaren Gustaf Vilhelm Fellenius 1869–1879 byns herrgård.

Danells huvudkälla, tidigare ej utnyttjad av skogsforskningen, är revirjägmästarnas årliga ämbetsberättelser till Kungl. Skogsstyrelsen och förvarade i tjocka läderpärmars i Riksarkivets filialer i Arninge och Härnösand. 1 023 årsrapporter intensivstuderas med utförliga tabellbilagor. Materialet är viktigt eftersom det inte endast ger besked om tillståndet i de statliga reviren utan i viss mån också om förhållandena i bolags- och bondeskogarna. I tilläggsdirektiv till 1869 års instruktion ålades nämligen jägmästarna att hålla ett vakande öga även över dessa stora skogsbestånd sammantagna vida större än kronoskogarna. Det kan

tilläggas att en del revirjägmästare upptagna i biografierna anställdes av bruks- och skogsindustrin. Två exempel skall ges hämtade ur Danells biografier. 1882 utsågs revirjägmästaren Karl Fredenberg, majorsson född 1857 i Fläckebo, Västergötland, till skogsförvaltare och inspektor vid Iggesunds bruk. 1892 kom Arvid Lindman den senare högerledaren och statsministern att tillträda som disponent vid bruket. Efter anställning vid Skellefteå revir utsågs jägmästaren Nils Ringsstrand, född 1863 i Strängnäs som son till en läroverksadjunkt, 1897 till skogschef vid Mo och Domsjö AB. 1923 utnämndes han till landshövding i Västerbottens län.

Under 1800-talets senare del uppstod den inflammerade Norrlandsfrågan. Ytterst handlade den om den självägande bondeklassens fortbestånd. Trävaruindustrins hemmansköp i Norrland och Dalarna ledde till att 34 procent av jord tillhörig enskilda år 1900 ägdes av sågverksbolag och bruk. Försäljningarnas sociala och politiska följdverkningar uppmärksammades alltmer. På många håll, särskilt i Medelpad och Ångermanland, fanns det fler bolagsarrendatorer än självägande bönder. Flera stridsskrifter

mot bolagens hemmansköp, ibland betecknade som "lagliga stölder", publicerades. Redaktören på den socialdemokratiska tidningen *Nya Samhället* i Sundsvall Otto Dalkvist publicerade pamfletten "Jag anklagar. Ett rop från och om Norrland". Titeln anspelar givetvis på Zolas berömda tidningsartikel under Dreyfusaffären i Frankrike. Efter förslag från den s.k. Norrlandskommittén antog riksdagen 1906 en bolagsförbudslag, som förbjöd bolag eller ekonomisk förening att förvärva fast egendom på landet i Dalarna och Norrland. I debatten kring bolagens köp av bondehemman menade somliga att bolagen försummade att hävda åkrarna på bolagsgårdarna. Hur bolagen överlag skötte de tidigare bondeskogarna vid timmeruttag, nysådd och gallringar är en öppen fråga. Bolagens nyss nämnda anställning av egna jägmästare torde ha inneburit en förbättring i dessa avseenden.

Vid beskrivningen av viltet och jakten kan Danell repliera på professor Sven Ekmans *Norrlands jakt och fiske* (1910, nytryck 1983) den första grundliga översikten av en hel landsändas jakt- och fis-

keförhållanden. Danell aktualiserar och fördjupar emellertid framställningen i viktiga avseenden genom att dra in tidigare obeaktade källor. Trots skiftande revirgränser och vissa lakuner i rapporteringen lyckas Danell ta fram ytterst värdefulla tidsserier över viltpopulationerna. Inventeringen av däggdjursbeståndet visar att björn främst fanns i fjäll- och bergstrakter. Varg tycks ha förekommit i stora delar av Norrland. Älg och rådjur var hårt skattade och tidvis nästan utrotade. Älgen förekom sparsamt främst i södra Norrland och var tidvis helt fridlyst i Norr- och Västerbotten. Den verkliga älgexplosionen kom så sent som på 1980-talet i samband med hyggenas tillkomst. Recensentens jaktlag i Selånger fick nu sin tilldelning mer än fördubblad. Överraskande är revirförvaltarnas uppgift att grävling nästan var okänd för befolkningen i Medelpad på 1890-talet. Stammen hämtade sig dock. På 1950- och 1960-talen fanns flera grävlingsgryt vid Siljebergets fot. Recensentens far fick en och annan grävling i sin värmländska tunnelfälla avsedd för rödräv. Grävlingfett kunde användas för att smörja in läderstövlar.

Jakt var i äldre tid förbehållen adeln och kungahuset. Genom Förenings- och säkerhetsakten 1788, genomdriven av Gustav III i samråd med bondeståndets talmän Anders Andersson från Tavelnsjö, förbättrades böndernas ställning på ett avgörande sätt. Feodala kvarlevor avskaffades. Skattebönderna fick nu bland annat full äganderätt till sin jord inklusive skogsavverkning, jakt och fiske. Jakten ökade drastiskt i de norrländska skogarna. Fångstmetoderna var länge primitiva. Björn jagades med spjut, yxa och kniv förutom med fångstgropar och björnsaxar. Danell återger en bild från Frostviken i Jämtland där en jägare med ett spjutliknande föremål söker lägga ner en björn upprest i fullt slagläge. Tankarna går till Pelle Molins fina novell "En ringdans medan mor väntar" (*Ord och Bild*, 1895).

Svenska Jägareförbundets tillkomst med lokala underavdelningar utvecklade jaktens former och beivrade överträdelser mot jaktstadgorna. För djuren plågsamma jaktmetoder förbjöds. De gamla lodbössorna byttes ut bland vanliga jägare på 1870-talet mot Remingtongeväret utvecklat omkring 1865 i USA. Välbeställda

jägare använde helst tyska, engelska och tjeckiska gevär. Märkligt nog förekom Remingtongeväret vid svenska jakter ända in på 1960-talet då det försvann i samband med förbudet mot svartkrut. I dag jagas älg med studsare av kaliber 1,5 gånger 55 mm.

Tjuvjakt förekom länge inte minst vid nödår. Ett foto i boken föreställer en länsman och en fjärdingsman vid en tjuvskjuten älg. Jägmästarna var åklagare vid jaktbrott på kronans mark. Det var ibland svårt att lagföra de skyldiga eftersom vittnen vid tingsförhandlingarna knappt kunde identifiera sina egna granar. J. R. Sundström skildrar i sina böcker om Janne Vängman, med Uno Stallarholms färgglada jaktillustrationer på omslagen, hur Vängman i Risnäs, Stigsjö tjuvjagar älg på Lögdö bruks marker sedan Jannes gumma klagat över att "nu äre bare vattvällingen på kornmjöle vi ha tellå äte, Janne". När han påträffas av bruksinspektoren stäms han inför tingen för jaktbrott men frikänns efter att ha framfört några av sina vanliga burleskerier inför roade domare och nämndemän. Sundströms populära böcker filmades fyra gånger på 1940-talet delvis

vid Västanå bruk i Viksjö med Adolf Jahr i huvudrollen.

Kjell Danells välskrivna bok utgör en veritabel skattkammare för alla som är intresserade av norrländsk skog, vilt och jakt. Den kan användas att bläddra i, som uppslagsbok men främst inspirerar den till fortsatt forskning. Att den kommer att bli en klassiker inom sitt område råder det inget tvivel om.

Lars-Göran Tedebrand

Mats Rolén. *Stavre – En by i Jämtland*. Jengel Förlag AB, Östersund 2021.

Jämtland och Härjedalen betraktas väl i dag lika svenska till sin karaktär som något annat nordligt landskap i Sverige. Men den som erinrar sig huvuddragen av Sveriges historia kommer säkert ihåg att först vid freden i Brömsebro 1645 blev Jämtland och Härjedalen en del av det svenska riket. Innan dess var dessa landskap underställda Norge och senare det danska riket. Ett förhållande som satte sin prägel på invånarna lång tid efter inkorporeeringen med Sverige.

Docent Mats Rolén har ända sedan han skrev sin doktorsavhandling under 1970-talet i Uppsala ägnat det mesta av sitt forskarintresse åt Jämtland. Avhandlingen *Skogsbygd i omvandling. Studier kring befolkningsutveckling, omflyttning och social rörlighet i Revsunds tingslag 1820–1977* (1979) var inledningen till hans Jämtlandsforskning. Efter ett antal mindre studier färdigställdes 1990 *Jämtlands och Härjedalens historia D.5 1880–1980*, med Rolén som huvudförfattare och redaktör. Under 1990-talet berörde han i en rad studier förvaltningen i Jämtland, landskapets ekonomiska historia, järnvägar och vattenkraftsutbyggnaden. Ett uppdrag som förde honom närmare hans hemby Stavre var när han skrev en biografi över Erik Olof Sundin 2017: *En man steg på tåget. Grosshandlare Erik Olof Sundin i Stavre*. En märkesperson som satt sin prägel på mycket i hembyn.

Från grosshandlare Sundin till en studie över själva byn Stavre blev nu steget ganska kort och resultatet föreligger nu. Den digra studien har dock krävt mycken forskarmöda.

Stavre är ett litet samhälle med i dag 140 invånare som ligger i ett sjörikt distrikt i Jämtland.

Till närmaste stad Östersund är det 6 mil, till Sundsvall 20 mil och till Trondheim 32 mil. Byn ligger inte på något sätt långt ifrån allfartsvägarna, men innan järnvägen nådde orten upplevdes alla centralorter långt borta. Stavre ligger nu vid den stora huvudvägen E14 som går mellan Sundsvall och Trondheim via Östersund. Järnvägen har i stort sett samma sträckning.

Denna vägsträckning har gamla anor, ursprungligen en av de vandringsleder som användes av pilgrimer som från slutet av 1000-talet besökte Olav den heliges grav i Nidaros (dagens Trondheim). S:t Olavsleden har sedan 1970-talet åter blivit en populär vandringsled.

Mats Roléns framställning inleds med en kronologisk framställning där han belyser Stavre i olika skeenden i Sveriges och Jämtlands historia. Detta är ett djärvt och originellt sätt som till en början överraskar läsaren, men som visar sig vara fruktbart. Dessutom är det hälsosamt med en repetition av de stora dragen i den svenska historien, t.o.m. för en fackhistoriker. Den senare delen av historiken är tematisk.

Jämtland fick mycket tidigt sina första invånare, sannolikt invandrare från Tröndelag. Likaså etablerades tidigt handelskontakter mellan Tröndelag, Storsjöbygden och samhällen kring Indalsälvens och Ljungans mynning bl.a. Selångers socken nära dagens Sundsvall. Jämtland var ännu under 1000- och 1100-talet ett oberoende område där befolkningen skötte sina egna angelägenheter.

Det är oklart när Jämtland hamnade under Norges kung. Den vanligaste tolkningen är att det självständiga landskapet 1178 erövrades av norrmännen, och jämtarna blev då skattskyldiga till Norge. Men landskapet blev inte införlivat i det norska riket. Jämtarna fick mer eller mindre sköta sig själva och hade egen lag och egna mynt. Första gången Stavre nämns i skrift är i ett dokument från 1410.

Men kontakterna med Svea rike var inte brutna. Tvärtom, Jämtland knöts under kristnandet till Uppsala ärkestift, som också uppbar skatt till kyrkan. Denna tudelning upprätthölls under seklerna trots att Norge inrättade ett lagting i Jämtland mot slutet av 1400-talet. Ärkebiskopen i Uppsala styrde den kyrkliga

förvaltningen. Sedan Gustav Vasa 1523 skapat ett självständigt Sverige upplöstes Kalmarunionen de facto. Den dansk-norska unionen upphörde 1536 när kungariket Norge degraderades till en provins i Danmark. Norge var sedan ett lydrike under Danmark ända till 1814.

Jämtland blev under tvåhundra år ett konfliktområde mycket beroende på att området kyrkligt hörde till Uppsala ärkestift samtidigt som både danska och svenska kungen gjorde anspråk på skatt av jämtarna. I nordiska sjuårskriget mellan Sverige och Danmark erövrade svenska trupper 1563 Jämtland och Härjedalen, men tvingades återlämna landskapen 1571. Samtidigt överfördes Jämtland i kyrkligt hänseende till Nidaros (Trondheim) ärkestift. Härigenom blev Danmarks kung kyrkans överhet.

Ett nytt krig, Kalmarkriget, bröt ut 1611 mellan Sverige och Danmark. Nu berördes åter igen Jämtland av krigshandlingarna då svenska trupper trängde in i landskapet. Men Sverige tvingades igen att återlämna Jämtland och Härjedalen till Danmark vid freden i Knäred 1613. I slutet av trettioåriga kriget lyckades Sverige tvinga den danska kungen

att avstå Jämtland och Härjedalen, Gotland och Bohuslän som blev svenska vid freden i Brömsebro 1645.

Den svenska överheten var knappast välkommen i Jämtland. Folket hade stött de danska trupperna 1643. Under 1657–1658 försökte Danmark genom ett anfall från Tröndelag återta Jämtland. Även den här gången med betydande stöd från lokalbefolkningen. Trots svenska motgångar i Jämtland tvingades Danmark efter den svenska arméns tåg över Lilla Bält vid freden i Roskilde 1658 att avstå Skåne, Blekinge och Halland (på 30 år), Bornholm och Trondheims län.

Jämtland likformades nu med övriga delar av Sverige. Förvaltningen blev svensk, representanter för Jämtland deltog i riksdagarna, utskrivning av soldater inleddes. Under och efter det ödesdigra fälttåget 1718/1719 då general Carl Gustaf Armfelt retirerade från Tröndelag i en fruktansvärd snöstorm under jul och nyår dukade 3 000 man under av totalt 5 000, varav cirka 1 000 var jämtar.

Perioden 1810–1880 har Rolén kallat "Fred och återhämtning". Efter nederlaget mot Ryssland

1809 då Sverige förlorade riksdelerna Finland, en tredjedel av rikets yta och en fjärdedel av befolkningen deltog svenska trupper i endast ett krig. Den nyvalde kronprinsen marskalk Bernadotte anföll framgångsrikt Danmark, som i freden i Kiel 1814 tvingades avträda Norge till den svenska kungen. Härefter har Sverige hållit sig utanför krigiska konflikter.

För Jämtland började denna tidsperiod med en genomgripande nyordning. År 1810 inrättades nämligen Jämtlands län (omfattande landskapen Jämtland och Härjedalen) och samtidigt också Norrbottens län. Östersund som grundats 1786, blev residensstad i det nya länet, Sveriges minsta stad vid denna tidpunkt med endast 221 invånare. Sundsvall som också var en liten stad vid denna tidpunkt hade som jämförelse 1 473 invånare. Trondheim måste ha tett sig som en storstad med drygt 13 000 invånare; Stockholm hade en befolkning på 65 000.

När länet inrättades var befolkningstalet 33 179 invånare varav Jämtland hade 28 886 och Härjedalen 4 293. I Revsunds socken fanns vid denna tidpunkt

608 invånare och i Stavre 56. Under perioden 1810–1880 ökade länets befolkning 2,5 gånger till drygt 83 000. Östersunds befolkning ökade kraftigt sedan järnvägen nått staden till drygt 5 300 personer 1890.

Järnvägen var ett revolutionerande färdmedel och länets tidigare isolering med långa avstånd till centralorter bröts sedan den nått Östersund 1879. Järnvägen byggdes senare vidare från Östersund till Storlien och kunde 1881 sammankopplas med norska järnvägen från Trondheim till Storlien. Plötsligt hade restiden till Sundsvall och Trondheim förkortats från veckor till timmar och resorna kunde företas året om och inte enbart när det var vinterföre. Järnvägen drogs längs Revsundssjön och Stavre fick sin station 1878.

Järnvägen fick en avgörande betydelse för industrialiseringen och för moderniseringen av jordbruket. Tack vare den blev det möjligt att skeppa trävaror via hamnar i Trondheimsfjorden, som Hommelvik, och till Sundsvall eller på järnvägsvagnar söderut genom Sverige. Jämtlands rika skogstillgångar kunde nu fullt ut exploateras och enbart under 1880-talet startades hela 13

ångsågar och 4 vattensågar vid eller nära järnvägen Bräcke-Storlien. I västra Jämtland byggdes tre massafabriker och i början av 1900-talet tillkom ytterligare två massafabriker.

Järnvägens tillkomst blev en livgivande injektion för det lilla samhället Stavre. År 1860 hade byn 69 invånare för att trettio år senare ha 284 personer. De järnvägsanställda var inte de enda som flyttade in. Ångsågen som byggdes 1886 lockade många nya arbetare till byn. De flesta nya Stavrebor var mellan 20 och 40 år, bildade familj och fick barn. Stavres folkmängd kulminerade 1920 till 416 invånare. Antalet invånare började sedan sakta sjunka under 1920-talet. Nedläggningen av ångsågen 1925 var ett hårt slag för byn och medförde att drygt 70 personer förlorade sina arbeten.

Men det var skogen som ofta kom att ge arbete år Stavreborna. En översikt av ägora 1870 visar att av böndernas innehav av odlingsjord, 248 hektar, var drygt hälften äng. Medan skogsinnehaven var betydligt större. De största bondgårdarna hade över 200 hektar skog. Byns hela skogsareal var 1 380 hektar.

Under 1840-talet började sågverksnäringen i Sundsvallsregionen växa på allvar. Den första ångsågen som byggdes vid Tunadal 1849 blev startpunkten för en enastående expansion. Redan 1870 var Sundsvallsregionen ett ledande sågverksdistrikt i Sverige. Sågverkens behov av timmer utvidgade anskaffningsområdena allt längre in i landet. Redan 1842 tecknade således grosshandlare Per Fredrik Heffner, Sundsvall, kontrakt om timmerleveranser med bönderna i alla byar i Revsunds, Bräcke och Bodsjö socknar. Detta blev upptakten till ett långvarigt affärssamarbete med Heffner. Vanligt var att köpa avverkningsrätten på viss tid, 30 eller 50 år. Men snart skulle fler köpare uppträda i Stavre. Träpatronen Fredrik Bünsow, Sundsvall, blev ägare till ett hemman i Stavre och hans 1861 bildade Skönviks AB kom snart att bli den dominerade aktören i Jämtland.

Skogsbolagens skogsköp blev efterhand omfattande. I Jämtlands län var 1906 43 % av all skog ägd av bolag. Riksdagen gick in för att stoppa denna utveckling och 1906 stiftades en lag som förbjöd aktiebolag och ekonomiska stiftelser att förvärva

fast egendom i större delen av Norrland.

Som en central aktör i trävarubranchen uppträdde bondsonen Erik Olof Sundin (1849–1930), från Stavre. Han var en gudabenådad entreprenör, som lyckades med det mesta han företog sig. Han startade en handelsbod i Stavre, hade egen kolproduktion och var delägare i flera sågverk. Sundin var även med och gjorde skogsaffärer i Kuusamo i Finland och var delägare i ett sågverk i Ryssland vid Vita havet. Han kombinerade hästhandel med avverkning och flottning åt Sundsvallsbolagen. Han köpte och sålde en mängd stora fastigheter i samverkan och konkurrens med Sundsvallsdistriktets mer bekanta sågverksägare. Grosshandlare Sundin var sin hemort trogen och byggde en ståtlig gård 1890, som i dag förvaltas av Stiftelsen Stafgård.

I den tematiska delen av boken genomgås kommunikationer och transporter, telegraf, telefon och elektricitet, handelsbodar och hantverk och folk rörelser och föreningsliv i Stavre.

I slutet av 1950-talet blev byn också känd för sina stora jordgubbsodlingar med leveranser

till både Östersund och Stockholm.

Framställningar av bebyggelsen i Stavre från 1800-tal till vår tid ges mycket utrymme i boken. Mats Rolén har inte sparat någon möda då det gällt att utreda vem som bott i de olika husen. En imponerande arbetsinsats! Här har han vänt på alla stenar för att få en fullständig förteckning över boende. Alla hus presenteras med fotografier vilket gör det lätt för en ortsbo att orientera sig.

Boken är en guldgruva för de som bor eller har bott i Stavre. Ett heltäckande personregister gör det dessutom lätt att hitta specifika personer. Boken är mycket detaljerad och den ska med fördel läsas under längre tid. Boken om Stavre kan utmärkt användas som uppslagsbok för den som intresserar sig för speciella detaljer.

Det blir en mycket mera påläst Mats Rolén som nästa sommar leder byvandringarna i Ångbåtsföreningen Alma af Stafres regi.

Holger Wester

Kurt Bäckström. *Från Holmön till Wien. Minnen och lärdomar*. Vulkan förlag 2018.

Från Holmön till Wien. Minnen och lärdomar har Kurt Bäckström valt att benämna sin nätta memoarbok. Fast memoarer är nog en alltför anspråksfull beteckning. Här rör det sig mer om författarens egen levnadsbana inom pedagogikens regioner, kantad med både bakslag och framgångar.

Kurt Bäckström klarlägger såväl översiktligt som levande sina personliga skolminnen, en utbildningsresa som tar sin början i en liten B-skola i skärgårdsbyn Holmön utanför Umeå, med då cirka 350 invånare fördelade på ett 50-tal småjordbruk och tre fyrplatser. Och han slutar sin resa i det forna österrikisk-ungerska kejsardömet i dag överstora huvudstad Wien. Liksom kulturmetropolen Wien förskonades inte heller det lilla samhället ute i Kvarken under andra världskrigets krigsår. Skraltiga träbåtar med finländska båtflyktingar på Kvarken och i luften dundrande flygplan med hakkors på vingarna var inte helt ovanliga.

I vår tid, när skolan nästan för jämnas sägs befinna sig i "kris",

tillhör de pedagogiska institutionerna lika fullt de snabbast växande, inte minst vid våra högskolor. Men kanske var det inte så illa beställt förr i tiden heller, resonerar författaren. När han som sjuåring 1941 började i första klass på Holmön fanns det två undervisningsgrupper på skolan: en för folkskolebarnen med öns prästman som lärare, och en för de i småskolan med fem elever plus "fröken" i klassrummet. Det var som sagt krigså och Kurts far hade fått tjänst som tullare på ön. I sin tillbakablick konstaterar författaren, att "givetvis fanns det brister i idyllen. Katederundervisning ställdes här på sin spets, grupparbeten och egna initiativ uppmuntrades inte. I undervisningen saknades tekniska hjälpmedel, om detta var enbart av ondo kan diskuteras."

Kurt Bäckström var den förste i sin släkt som tog studentexamen, ett vid tiden vanligt förhållande för norrländska ungdomar i hans generation och med rötter i västerbottnisk landsbygd. Starkt stöd (inte minst ekonomiskt) från föräldrarna var här en viktig pusselbit liksom uppmuntrande lärare. Efter de tidiga barndomsåren för Kurt på Holmön, med efterföljande folkskola, realskola,

läroverk och värnpliktstjänstgöring i Umeå, följde så högskolestudier varvid på samma gång "världen" öppnade sig.

Men nu åter till författarens tid vid Umeå läroverk (i dag Hotell Mimer). I boken ges härifrån korta porträtt av pedagogiska förebilder författaren mött, och då minns han särskilt sin lärare i tyska och engelska. Hon var, säger han "en helt igenom perfekt pedagog. Hon lärde ut så att vi förstod och hon brydde sig om oss, det kände vi ut i minsta tonårsfinne." I minnesbilden framskymtar samtidigt hans egen pedagogiska grundsyn, om än kanske inte allt för uppmuntrande för vår tids lärarutbildare, och särskilt då han tillägger: "Ingen lärarhögskola i världen kan lära ut dessa förmågor till lärarkandidater. De är medskickade."

Med viss möda erövrade författaren sin studentexamen, framgår det. Sedan följde studier vid universitetet i Uppsala i ämnen som svenska, tyska och historia, och därefter folkskollärarseminariet i Umeå med efterföljande lärarjobb vid högstadier i Hörnefors och Skövde. I Skövde blev han kvar, nu jämte hustru och två barn, och härifrån gjordes

avstickare som gästlärare till Halden i Norge och – som kom att få särskilt stor betydelse – till Wien i Österrike. Bakgrunden var den, att 1991 hade vid den då tämligen nya högskolan i Skövde bildats ett centrum för Österrikestudier och där Kurt Bäckström nu blev föreståndare under nästan tio år. I sysslorna ingick arbetsuppgifter som lärar- och skollärover utbildning och inte minst att verka för och understödja bilaterala kulturkontakter mellan Skövde (och Sverige) och Wien. Och ännu flera år efter sin pensionering verkade han inom samma gebit som projektanställd vid Österrikes utbildnings- och kulturministerium. I hemstaden Skövde deltog han sedan vid inrättandet av ett motsvarande centrum för Mexicostudier. För Kurt Bäckströms insatser förärades han 2001 en variant av hedersmedaljen *Das goldene Ehrenzeichen für Verdienste um die Republik Österreich* och på hemmaplan 2003 Skövde kommuns honorärstipendium.

Författarens vurm för Österrike framgår på flera håll i hans bok, såsom av den räcka miniatyressäer han presenterar om andra landsmän med stark anknytning dit: författaren August Strindberg och hans Frida Uhl, politikern

Bruno Kreisky, kulturprofilen Harry Schein och sångerskan Birgit Nilsson. Mindre eftertänksamt var att också ge Adolf Hitler och Josef Stalin ett kapitel i boken – det kunde ha utgått.

I sin tillbakablick uppehåller sig författaren ändå nästan mer vid sina egna tillkortakommanden än vid de insatser han gjort som skolman, som då han uppehåller sig vid att hans betyg i svenska språket från läroverket "var rättvist lågt, det har jag själv konstaterat när jag läst igenom mina uppsatser från den tiden." Och han menar, att där hade hans texter i första hand behövt en korrekturläsare. Också på fler håll hos författaren framträder en sympatisk motvilja mot alltför stora ord och en rädsla att slå sig för bröstet. Han gör likväl ingen hemlighet av sina politiska värderingar och åsikter på skolområdet, vilka kläs in i kärnfulla uttryck eller mild ironi.

Bland bokens självupplevda berättelser framträder en berättigad lokalpatriotisk stolthet över namngivna profiler från författarens ungdomstid i Umeå, som över någon berömd skidåkare, fotbollsspelare, jazzmusiker eller författare, vad gäller det senare

särskilt Lars Widding, vars romaner med Umeåanknytning tycks ha berört. Och detta gäller i synnerhet Widdings debutroman *Inga stormar än* från 1950. I den skildras elever i en läroverksklass under deras sista skolor, ett grundtema varvat med dramatiska händelser, originella lärare och kärleken till den lilla stadens egenheter i norr. Kurt Bäckström skriver: "För mig som gammal umebo och elev i Umeå läroverk, och som upplevde 1940-talet i ett hus nära Widdings hem på Kungsgatan 97, var det särskilt givande att ta del av Widdings återbesök i sin gamla skola".

Men också boken *Från Holmön till Wien* är full med intresseväckande och överraskande inslag från lilla Umeå, dessutom försedd med kontinentala utblickar.

Åke Sandström

Kurt Bäckström. *Hoppet är vår Vän. Roman i 50-talsmiljö*. Vulkan förslag 2020.

Kurt Bäckströms andra bok (jfr ovan), romanen *Hoppet är vår Vän* (2020), är också baserad på hans skolgång, eller mer specifikt på hans sista läsår på latinlinjen vid Umeå gamla läroverk. Romanen

gestaltar en berättelse ur både lärarens och elevers perspektiv, och det rör sig nu om 1950-talet. Och jag kan tro att den som själv förekom i faggorna den tiden lätt identifierar det persongalleri som exponeras i lätt maskerad form. Det är alltså här fråga om viss fiktion på autentisk grund. I fonden framskyntar dessutom en mindre grupp lokala lobbyister för ett norrländskt universitet till staden. Huvudtemat är därutöver i mångt och mycket byggt på författarens självbiografi *Från Holmön till Wien* från 2018. Ur den har ett flertal partier hämtats mer eller mindre ordagrant.

Romanen *Hoppet är vår Vän* är ett tidsdokument från ett Sverige, när dess folk tycks ha haft en utbredd tro på framtiden och med stor tillförsikt var i gång med att bygga välfärd i tätorter. Nu hade också stadens unga börjat odla en helt egen ungdomskultur inom framför allt musikens område – framför allt importerad – parat med en friare syn på sexualitet, politik och utbildningsval, dock alltjämt under tydliga hierarkier mellan gammal och ung.

Romanens handling är alltså förlagd till läroverket centralt i Umeå. En skötsam gymnasist i tredje ring, Lena, blir efter en

danskväll på festplatsen Erikslund oplanerat med barn, barnafadern och Lenas föräldrar hålls i det längsta utanför medan Lena själv inleder ett förhållande med en kvinnlig lärare, Monika. Lenas klasskamrat Jonas Berglund (författarens alter ego) berörs inte direkt utan hankar sig fram i periferin och så gott det går i skolarbetet. Han framställs som en medelmåttas liksom även utanför skolan på kärlekens och idrottens fält. Monika är ny ämneslärare på skolan medan hennes närmaste kollega, trojänaren och den smula trötte Helge Söderkvist, drar sig fram på sitt allra sista läsår. Det är därmed upplagt för viss dramatik parat med återpeglingar.

Handlingen i romanen varvas med uppgifter om hur några ur stadens etablissemang lyckas få till stånd en tandläkarhögskola och i förlängningen ett riktigt universitet till Umeå, och därtill som ett första steg "det femte exemplaret" av allt svenskt tryck, en grundbult i sammanhanget. Här spelar läroverkets rektor Hedlund (i verkligheten Nils Eriksson) jämte sin hustru (tandläkaren Inger Brynolf) en avgörande roll. Men i allt detta, hur få eleven Jonas Berglund att skärpa sig och

ta tag i sina studier? Emellertid har Jonas börjat dagdrömma om en elev som redan lämnat skolan: Lars Widding och som nu redan är en respekterad författare. Det hade visst börjat med en roman han skrev, tänker han, som handlade om en avgångsklass på väg mot studentexamen. "Inga stormar är" hette boken och tidskedet var sent 1930-tal.

Det är alltså i skuggan av Lars Widdings skildring Kurt Bäckströms roman träder fram, men i form av en helt ny läroverksskildring från 1950-talet och med författarens egen läroverksklass' sista läsår i ny litterär skepnad.

Kurt Bäckströms 50-talsskildring om sitt och sina klasskamraters abiturientår vid läroverket i Umeå har förstås sitt givna värde för dem som själva var med. Men som jag hoppas framgått av det föregående har boken också ett mer allmängiltigt värde genom den bild av försvinnande miljöer den kan förmedla, och inte minst för de glimtar av levnadsförhållanden i en svunnen tid som passerar revy. Boken *Hoppet är vår Vän* förtjänar väl inte ett nobelpris men ger likväl en medryckande och inte minst (som jag vill tro) tidstypisk bild av elever, lärare

och småstadsliv vid ett litet Norrlandsläroverk innan staden fick sina högre utbildningar. Att persongestaltningen ibland följer väl upptrampade stigar tar jag med ro. Det är inte där krutet ska läggas i den här typen av roman. Viktigare blir i stället igenkännandets lokala tidsmarkörer.

Men en korrekturläsare borde ha fått se över manuskriptet innan det gick i tryck. Nu förekommer en onödigt stor mängd språkliga fadäser som, måste jag tillstå, tjänat som sänke för läsupplevelsen.

Åke Sandström

Liselotte Weissbach och Anita Edling. *Skogen Släkten Sågen – om Edlings i Bräcke*. Bollnäs 2018.

Den som i dag besöker tätorten Bräckes centrum ser omedelbart två gårdar som tydligt skiljer sig från 1950- och 60-talens flerfamiljshus och Icas och Coops varuhallar från 1970-talet: den vita Edlingsgården i empirestil med två flygelbyggnader och mitt emot denna den pampiga trävillan Kjellsborg i nybarockstil med utskjutande fönsterpartier och verandor. Vi känner historiens vingslag från en tid innan Bräcke

blev en järnvägsknut och kommuncentrum. I boken *Skogen Släkten Sågen – om Edlings i Bräcke* får vi lära oss om Bräckes framväxt till en industri- och tätort och släkten Edlings viktiga roll i sammanhanget. Den har utgivits av systrarna Liselotte Weissbach och Anita Edling. Deras kusin Ingrid Olofsson och tremänningarna Margareta och Peter Edling har också medverkat.

Boken består av tre avdelningar. Först en allmän bakgrundsbeskrivning om hur det var för med skogen, socknen och bonden. I del två möter läsaren fem generationer bönder och gästgivare samt hur bebyggelsen och gårdarna utvecklats i Bräcke sedan 1700-talet. I mitten av 1800-talet fanns fyra bondgårdar där tre ägare var syskon och den fjärde en i familjen Edling. Flera av de gårdar som sedan byggdes upp i slutet av 1800- och början av 1900-talet var resultat av giftermål mellan barnen i de äldsta bondesläkterna. Bokens avslutande del behandlar ingående två generationer bönder och sågverksägare och lägger fokus på släktens portalfigur Petter Edling, hans barn och familjens affärsverksamhet.

Bräcke kyrkby har anor sedan åtminstone 1300-talet. Jag citerar Liselotte Wesisbach: "Sedan urminnes tider har det gått en viktig handelsväg genom byn. Den går från Selånger på östkusten och följer Ljungans dalgång, viker av norrut vid Borgsjö, fortsätter genom Jämstkogen till Bräcke, upp mot Storsjöbygden och vidare över fjällen in i Norge mot Nidaros (Trondheim) och Norges västkust" (s. 29). Den användes av förbönder på väg till marknader i Jämtland, Norge eller Sverige.

Bräcke var socknens och sedan 1863 kommunens tätort och ligger vid sydöstra delen av den nära fyra mil långa Revsunds-sjön. Ortnamnet, som givit socknen sitt namn, har tolkats som en böjd form av fornsvenskans *braekka*, backe eller sluttning. Det ser en besökare tydligt när man passerar Bräcke kyrka (byggd 1859) längs den gamla vandringsvägens sträckning. Då kommer man till en brant sluttning mot Revsundssjön. Den äldsta kyrkan låg längre ned i byn och fanns på 1300-talet. Socknen hade då ett fåtal invånare i enstaka gårdar. Den äldsta gården i Bräcke ska ha varit ett viloställe för resande. Efter Brömsebrofreden 1645 fick byn ökad betydelse när den svenska

kronan vidtog ett antal åtgärder för att inlemma Jämtland i riket. Vägen rustades upp och 1658 fick det gamla vilostället rang av gästgiveri. På vägen mellan gästgiveriet Jämtkrogen öppnat 1658 (vid den gamla riksgränsen mot Medelpad) och Bräcke anlades 1729 även den så kallade Lill-krogen. Dess förste innehavare var f.d. dragonen Lars Malmberg (1685/1687–1767) och denne man är släkten Edlings anfader. Han köpte även mark i kyrkbyn – för övrigt där de två hus som nämndes i inledningen står att se.

I Bräcke fanns två gästgiverier vid mitten av 1700-talet. År 1770 enades Olof Larsson (Lars Malmbergs son) och den andre bonden, Nils Göransson, att bedriva verksamheten varsitt halvår. Vid denna tid fanns enligt författarna endast 15 bönder i socknen och sammanlagt 154 invånare. I socknens ytterområden upptogs nybyggen först efter den äldre och yngre avvitringen: i slutet av 1700-talet och från 1830-talet och framåt.

Bräcke blev vid mitten av 1700-talet en viktig omlastningsstation mellan båt- och landsväg för transporter av koppar från Huså bruk i Kalls socken till Sundsvall. Denna roll blev ännu

tydligare när den Jämtländska kommunikationsleden med land- och sjötransporter från Levanger vid Trondheimsfjorden genom fjällen och sedan genom Jämtland mot Sundsvall öppnades 1865.

Men en ny tid var på väg. Tvärbanan Sundsvall-Östersund-Storlien nådde Bräcke 1878 och åren 1882–1886 byggdes delen Bräcke-Långsele av stambanan mot övre Norrland. Bräcke blev sedan en viktig knutpunkt för SJ:s trafik. Byn blev en expanderande tätort med många järnvägsanställda, sågverk, en rad handelsbodar och service av olika slag. En rad nya bostadshus uppfördes som gav byn ett helt nytt utseende.

Som visas i boken var hemmansägaren och handlanden Eskil Persson (1813–1889) en drivande kraft i ortens och socknens utveckling. Han drev detaljhandel, gjorde affärer med skogar och byggde 1851 den redan nämnda stora vita gården med flera byggnader. Han tog aktiv del i socknens/kyrkans och (från 1863) kommunens verksamhet. Eskil Persson hade uppenbarligen sinne för den nya tid som var i antågande. Han hade även satsat på sjöfart och var sedan 1869 en av ägarna till ångaren

Refsund. Han blev sedan en av huvudägarna i Refsunds ångbåtsaktiebolag som instiftades 1875. Då sjösatte bolaget en ny ångare, Thomée. Eskil fick även uppleva järnvägens ankomst till Bräcke 1878.

Eskils initiativförmåga gick uppenbarligen i arv till sonen Peter Edling (1851–1912) som efter framgångsrika studier i fem år vid Östersunds läroverk (då han antagit namnet Edling) och Johannisbergs lantbruksskola i Småland, började arbeta i familjeföretaget. Det var ett tidens tecken att han år 1882 tillsammans med fyra kompanjoner köpte Bräcke ångsåg av SJ. Han övertog ensam företaget 1896. Han gick även in som delägare i flera andra sågverk vid järnvägen Bräcke-Storlien, ofta tillsammans med sin gode vän grosshandlare Erik Olof Sundin i grannbyn Stavre, vars biografi jag publicerade 2017. Men Bräcke sågverk var Edlings skötebarn och blev tillsammans med SJ ortens viktigaste arbetsgivare. Sågverket ombildades till aktiebolag 1938, och ägdes av familjen till 1947. Han tog också aktiv del i uppbyggnaden av den nya tätorten, sålde tomter, byggde bostadshus och var drivande i kommunen. Han

var ordförande i municipalfullmäktige från 1907. Han var landstingsman i femton år och bidrog starkt till att den stora "sineslöanstalten" Furuhagen lokaliserades till Bräcke. Den invigdes 1916. Han hade då själv gått ur tiden.

Sönerna Per Gustaf (1879–1938) och Eskil (1878–1945) blev efter Petter Edlings död de som förde släktgården och affärerna vidare. Där drevs liksom under förfädernas tid ett stort jordbruk med åkerbruk och ladugård. Till gården hörde ett flertal skogsfastigheter som familjen under senare delen av 1800-talet köpt i Bräcke och angränsande byar. Per G. tog studenten i Gävle 1897 och började sedan att arbeta i familjens trävarufirma. Han blev efter några år chef för sågverkskontoret. Efter faderns död blev han sågverkets chef och hade genom sina offentliga uppdrag en viktig roll i ortens utveckling. Han var nog att betrakta som Bräckes starke man. Enligt boken *Ånge - ett stationssamhälles utveckling* (Runo Nilsson och Bo Arvidsson, 2004) hade Per G. sågverkets behov av mark i åtanke, när han och municipalsamhället på 1910-talet tackade nej till en förfrågan från SJ om att köpa mark för att bygga

ut bangården i Bräcke. SJ satsade i stället på att bygga ut trafikverksamheten i Ånge, knappt 4 mil söderut, vilket resulterande i en snabb tillväxt av denna ort. Ånge övertrumfades snart Bräcke som järnvägsknut.

Eskil Edling tog studenten i Sundsvall och läste sedan till agronom vid lantbrukshögskolan Ultuna, Uppsala. Han ville helst ägna sig åt lantbruk och flyttade år 1905 tillsammans med sin fru Ingeborg till gården Fågelmara, 3 mil öster om Karlskrona i Blekinge. Gården hade 1898 köpts av hennes far och den unga familjen köpte den 1905. Efter Petter Edlings död återvände de 1914 till Bräcke där han främst skötte familjens skogar. Han var också mycket aktiv i kyrka och föreningsliv liksom i municipalsamhällets styrelse. 1927 ville familjen ånyo bli lantbrukare och köpte därför Farsta säteri 2 mil söder om Södertälje och flyttade dit. Eskil behöll dock kontakten med släktgården och affärsverksamheten i Bräcke. 1932 sålde de Farsta sedan hans bror Per blivit sjuk och flyttade åter till Bräcke. Eskil fick då överta huvudansvaret för företaget, som 1938 ombildades till aktiebolag. Samma år

avled brodern Per G. Eskil var bolagets disponent till sin bortgång 1945. Arvingarna sålde 1947 Bräcke sågverks AB till de norska ägare som ägde de närbelägna sågverken i Gällö och Pilgrimstad.

Boken förenar på ett intressant sätt natur, samhälle och släkthistoria. Vi får läsa om skogarnas historia från äldsta tid till den hårdhanta avverkningen av urskogarna från 1850-talet och framåt. Den expanderande sågverksindustrin hade omättligen behov av de långa raka furor som det fanns gott om i höjdlägena i Bräcke socken och omkring Revsundssjön. I boken skildras också på ett mycket initierat sätt det tunga avverkningsarbetet i skogarna, timmerkörning, virkesmätning och flottning. Vi får även en god bild av hur arbetet vid sågen och brädgården bedrevs och var organiserat och den tydliga positiva patriarkala anda som rådde vid sågverket ända fram till 1930-talet. Författarna ger många exempel på hur det var att arbeta vid sågverket ur de arbetarminnen som de tagit del av.

I avsnittet "Bräcke Ångsåg" låter Anita Edling oss vara med på en tidsvandring "från framtiden" genom Bräcke tillsammans

med sin farfarsfar Petter. Vi får på ett intresseväckande vis följa verksamheten vid sågverket – jag tror alla arbetsmoment är uppräknade och förklarade. Även arbetarnas löner redovisas liksom att det på Petters tid aldrig blev någon fackförening vid sågen. Arbetarna var tydligen tillfreds med hans patriarkala styre. Hon belyser även arbetarhustrurnas villkor i ett mycket läsvärt avsnitt "...sågvisslan och lite kvinnoliv".

I boken finns flera fördjupningar. För Pehr Jonsson (1786–1851), sonen Eskil Persson (1813–1889) och sonsonen Petter Edling (1861–1912) redovisas bouppteckningarna som visar släktens väg från besuttna bönder till förmögna handelsmän. Petter Edlings dödsbo hade vid den värdering som gjordes vid arvskiftet 1915 tillgångar på drygt 70 miljoner kr i 2016 års penningvärde. Där ingick 22 fastigheter varav sju jordbruk med en areal på 43,9 hektar. På dessa gårdar, som sambrukades, fanns 1915 ca 30 kor och sju hästar. Det drevs av en rättare på Edlingsgården i Bräcke och tjänstefolk.

De 13 skogsfastigheterna hade en areal på ca 3 500 hektar. För sågverkets drift inköptes

dessutom under årens lopp avverkningsrätter och rotposter. Petter Edling var även en stor aktieägare. Aktieportföljen värderades till 22,2 miljoner kr (2016 års penningvärde). Den största posten var aktierna i hans eget Bräcke Handels AB vilka i bouppteckningen värderades till drygt 3 miljoner kr (2016 års penningvärde). Härutöver hade han aktier i Sundsvalls Enskilda Bank och AB Sundsvalls Handelsbank samt AB Gällö Sågverk (som efter hans död såldes till Mons AB i Sundsvall), AB Lockne Nya Sågverk och Skönviks AB. Hans söner Per G och Eskil, och Eric Sundins i Stavre sterbhus, sålde 1935 Locknesågen till Skönviks AB. Enligt en notis i dagboken efter Erik Olof Sundin dy i Stavre från den 29/8 1935, som jag tagit del av i ett annat sammanhang, såldes sågverket för att "edlingarna" behövde pengar. Det kan ha varit sviter efter Kreuger-kraschen och depressionen i början av 1930-talet.

Petter Edling var i flera avseenden lika framgångsrik som sin vän och kompanjon Erik Olof

Sundin i Stavre. Men han var i högre grad samhällsbyggare än affärsman, skriver Anita Edling. Jag har samma uppfattning.

Vi får genom släkttabeller och i text ingående presentationer av de många personer som ingår i familjen Edling och deras släktingar som har sina anor i socknen och på byns ursprungliga bondehemman. Det rör sig faktiskt om nio generationer!

Boken är väl förankrad i tidigare forskning om Jämtland och socknen. Den har en mycket tilltalande grafisk form, är rikt illustrerad bland annat med många tidigare opublicerade foton ur familjens och släktingarnas arkiv och har ett personligt tilltal. Den innehåller också vackra akvareller målade av Anita Edling. Den är trevlig och lärorik att läsa, både som släkthistoria och lokalhistoria om Bräcke och östra Jämtland.

Mats Rolén

Johan Nordlander-sällskapets kulturpris 2020 för framstående norrländsk kulturhistorisk gärning tilldelas Irma Ridbäck, Uppsala.

Irma Ridbäck tilldelas Johan Nordlander-sällskapets kulturpris för sina gedigna insatser inom arkiv- och biblioteksväsende, för forskning i person- och lokalhistoria samt för arbetet med att öka kännedomen om minoritetsspråket meänkieli.

Irma Ridbäck är född i byn Narken i Korpilombolo församling. Hennes modersmål är meänkieli och hennes mamma började tala svenska med henne först när Irma var tre år. Efter studenten i Malmberget flyttade hon till Uppsala för högre studier och fortsatte därefter med biblioteksutbildning i Stockholm.

Hon började sin yrkesbana med arbete på olika bibliotek i Uppland och flyttade 1973 till Östersund för en tjänst vid Jämtlands länsbibliotek. Från 1987 till 2006 tjänstgjorde hon som förste bibliotekarie vid Riksarkivets bibliotek, bl.a. fem år som informationsansvarig vid Riksarkivets avdelning Svensk Arkivinformaton i Ramsele (SVAR). Hon gjorde en stor insats genom att besöka och träffa avtal med landets bibliotek så att de mikrofilmade kyrkböckerna skulle bli tillgängliga för släktforskare i hela landet.

Hon har ägnat sig åt lokalthistorisk forskning i Uppland och Norrbotten. På 1980-talet började hon intensivt forska om sin egen släkt och kartläggning av släkterna i byn Narken.

Irma Ridbäck har ett stort intresse av att sprida kännedom bland läsarna om arkivens och bibliotekens möjligheter och hon har en imponerande produktion av skrifter, recensioner, artiklar, facklitteratur, utredningsrapporter och böcker på sin meritlista. I Libris återfinns hon med inte mindre än 85 titlar.

Hon har aktivt deltagit i arbetet med att öka kännedomen om minoritetsspråket meänkieli. Hon är aktiv i föreningen Tornedalningar i Uppsala och hon har deltagit i översättningsarbetet av Nya testamentet till meänkieli. Hon har bl.a. givit ut boken *Mobiliserad 1914, Menige 264 Tervahautas berättelse*, på svenska och meänkieli.

Johan Nordlander-sällskapets kulturpris för framstående norrländsk forskning utdelas årligen till någon som jämsides med sin normala yrkesgärning gjort en stor insats inom något område av den norrländska kulturen.¹

¹ Tidigare pristagare: johannordlandersallskapet.se/pristagare.htm

Johan Nordlander-sällskapets kulturpris 2021 för framstående norrländsk kulturhistorisk gärning tilldelas Eskil och Gertrud Dagman, Åsele

Eskil och Gertrud Dagman tilldelas Johan Nordlander-sällskapets kulturpris för sitt hängivna och uthålliga arbete för uppbyggnad av hembygdsområdet i Åsele samt för sitt engagemang att bevara och sprida Åseles lokalhistoria.

Makarna Dagman har bägge varit aktiva som lärare, Eskil som religion- och historielärare och Gertrud som textillärare. I samarbete med hembygdsföreningen i Åsele har de tagit sig an de omfattande samlingarna av föremål som förvaras på hembygdsområdet och skapar fortlöpande sevärda utställningar i de 17 byggnaderna.

Gertrud har ett stort intresse för textilier i alla former och har på ett förtjänstfullt sätt byggt upp historiskt värdefulla

utställningar, som illustrerar tidigare tillverkning och användning av textilier. Förutom kläder för barn och vuxna som använts i skilda tider och sammanhang finns uniformer och andra persedlar för olika yrkesgrupper. En samling av virkade brudkronor och andra värdefulla textilhantverk har en framträdande roll i utställningen.

Förutom att organisera och bygga upp 50-talet utställningar har Eskil egenhändigt tillverkat modeller av Åsele samhälle, från den första kyrkobygnaden på 1600-talet med ett fåtal kyrkstugor till i dag. Modellerna är detaljerade och hans miniatyrer levandegör hur samhället växt fram. Hans historiekunskaper har även resulterat i presentationer av Åseles historia skildrad i 15 filmer som har producerats av Åsele Videoteknik och Näslunds väg, tillgängliggjorts av Åsele bibliotek och nu kan ses på Youtube.

Eskil Dagman har i *Åsele prästbordstorp, dagsverkare och arrendatorer åren 1884–1970*, samlat sin forskning med 623 sidor personhistoria. Han har även utifrån handskrivna blad renskrivit och tillgängliggjort häften om nomadläraren Rut Lindblad (1895–1995), Hanna Lindblads familjeepos 1866–1982 och en skrift om flyktinghistoria i Åsele 1944–1945 (1985).

Åsele kommuns kulturstipendium 2005 tilldelades Eskil Dagman och år 2007 erhöll Eskil och Gertrud Dagman samt Gudrun och Lars Sörlin utmärkelsen Årets Åselebo.

Johan Nordlander-sällskapetets kulturpris för framstående norrländsk forskning utdelas årligen till någon som jämsides med sin normala yrkesgärning gjort en stor insats inom något område av den norrländska kulturen.¹

¹ Tidigare pristagare: johannordlandersallskapet.se/pristagare.htm

Lappmarkens berättare

Vilhelmina-biennalens åttonde symposium
26–27 september 2022

Alltsedan år 2000 har symposier kring nybyggarnas och samernas historia i södra Lappland anordnats med ojämna mellanrum. Johan Nordlander-sällskapet har sedan det första symposiet varit huvudarrangör tillsammans med Vilhelmina kommun och lokala ideella föreningar.

I det åttonde symposiet är huvudtemat *Lappmarkens berättare* och är en hyllning till dem som med stor kunskap och brinnande intresse ägnade sin tid åt att dokumentera för framtiden. Lapplands historia och kultur har beskrivits av många mer eller mindre kända författare och resenärer och det är naturligtvis endast ett litet urval som kan presenteras på ett tvådagars symposium. Det gäller också att finna berättare som vill och kan berätta om berättarna och vi har lyckats hitta kvalificerade personer som utan att tveka svarat ja på vår förfrågan att medverka i symposiet.

Det är de skrivkunniga, lärare, läkare och präster som har lämnat texter efter sig. Daniel Andersson tar i sitt föredrag upp röster och perspektiv i norrländska uppteckningar, främst från O. P. Pettersson och Laestadius.

Jonas Nensén var kyrkoherde i Dorotea och med ett stort intresse för Lappmarkens historia blev han en flitig upptecknare av svenskt, finskt och samiskt folkliv. Han upprättade också en svensk-rysk ordlista som han samlade in vid samtal med några ryska desertörer som tagit sin tillflykt till Lapp-

marken. Han lämnade efter sig en omfattande samling av berättelser, och hans dokumentation hade kunnat vara betydligt större om inte hela hans kvarlåtenskap auktionerats ut. Nensén har en framträdande roll i programmet genom presentationen av det projekt som bedrivits vid Umeå universitet. Robert Eckeryd berättar om Nensén och hur hans uppteckningar har tillgängliggjorts genom digitalisering och sökbara register. Lars-Erik Edlund kompletterar bilden av Nenséns betydelse genom några språkliga nedslag i uppteckningsmaterialet.

Den bok som för många förknippas med de norra delarna av landet är *Barnen från Frostmofället*. Berättelsen hämtade inte sitt motiv från egentliga Lappland, men naturen och klimatet som möter de sju syskonen var nog så utmanande. Författarinnan Laura Fitinghoff var dotter till prosten Runsten i Sollefteå, nära gränsen till Lappland. Som ung blev hon vittne till stora skaror av fattiga barn som kom vandrande och sökte en fristad i prästgården och fick mat och värme några dagar. Författarinnan Hervor Sjödin delar med sig av sin forskning om Laura Fitinghoffs liv och författarskap.

Lappmarksdoktorn Einar Wallquist kom som 26-årig provinsialläkare till Arjeplog och kom att verka där som läkare i 40 år. Hans stora intresse för samernas och nybyggarnas historia och kultur resulterade i 20-talet böcker, varav den mest kända *Kan doktorn komma?* också filmatiserades. Han illustrerade böckerna med svartvita teckningar och senare även akvareller. Efter sin pensionering byggde han upp ett museum med de stora föremålssamlingar han anskaffade under sina år i Lappmarken. Silvermuseet invigdes 1965 och Wallquist fortsatte oförtrutet att arbeta med museet fram till sin död vid 90 års ålder tjugo år senare. Han utnämndes till

dubbel hedersdoktor vid Umeå universitet. Ingela Bergman efterträdde Wallquist som museichef och hon är numera chef för forskning och utveckling vid Silvermuseet och delar med sig av sina kunskaper om hans författarskap.

Karl-Hampus Dahlstedt tillbringade som barn många somrar i Vilhelmina och Kultsjödalen. Äldre människor besökte ofta familjen för att få träffa fadern, den legendariske sanatorieläkaren Helge Dahlstedt. Karl-Hampus intresse för den ålderdomliga dialekten väcktes tidigt och hans efterforskningar resulterade i en avhandling om det svenska Vilhelminamålet. Sonen Gullik Dahlstedt berättar om sin far under rubriken Skolpojke, språkforskare och dialektupptecknare.

Elsa Laulas skrift *Inför lif eller död. Sanningsord i de lapska förhållandena* är ett kraftfullt inlägg i samefrågan. Hon tillhör inte de stora berättarna eller upptecknarna, men hennes skrift och hennes insats för att uppmärksamma de samiska förhållandena är historisk, vilket Ewa Ljungdal berättar om. Elsa var född inom Vilhelmina socken 1877 och hon fick genom ett stipendium av drottning Sofia möjlighet att studera och utbilda sig till barnmorska. Hon var en av de drivande krafterna bakom bildandet av Fatmomakke sameförening 1904, det första samiska gemensamma landsmötet i Trondheim 1917 och det första samiska landsmötet i Sverige i Östersund 1918. Elsa Laula gifte sig med Tomas Renberg och de levde större delen av sitt liv som renskötare i Norge. Hon avled 1931 och ligger begravd på kyrkogården i Mosjön.

Bo Lundmark, själv präst och poet, berättar om samernas Homeros, Solsönernas diktare. År 1795 föddes Anders Fjellner av samiska föräldrar på Rödfjellet i Ljusnedals församling i Härjedalen. Han prästvigdes i Härnösand 1828 och

kom efter olika befattningar i Norrbotten att tjänstgöra som kyrkoherde i Sorsele fram till sin död 1876. Under sin studietid i Uppsala blev han påverkad av romantiska folkdiktare och han skrev tidigt dikten om *Soldottern*. Denna liksom diktverket *Solens söner* bygger på samiska sånger och sägner både från Fjellners hemtrakter i Härjedalen och från norra delen av det samiska området.

Levi Johansson föddes i Vilhelminabyn Stornäs och kom som åttaåring till Raukasjö i Frostviken. Uppväxten var svår men gav honom motivering att börja studera. Han tog examen som folkskollärare i Härnösand 1906 och tjänstgjorde sedan på flera platser i Jämtland och Medelpad. Hans intresse för folklivsforskning väcktes tidigt, och han stimulerades bl.a. av Nordiska museet att göra uppteckningar om folkminnen och dialekter i Medelpad, norra Jämtland, södra Lappland och framför allt Frostviken med boken *Bebyggelse och folkliv i gamla Frostviken*. Han utsågs till hedersdoktor vid Uppsala universitet 1949 och avled 1955, 75 år gammal. Marianne Liliequist som själv har rötter i Frostviken berättar om hans liv och gärning.

Frank Orton är sedan 1994 vice ordförande i den då återuppväckta Släktföreningen Lindahl från Galagök, som utgår från komministern i Umeå Olof Eriksson Lindahl. Han berättar om några av de många ättlingar i Norrland som blev präster och prästfruar. Till Vilhelmina t.ex., som då fortfarande hette Volgsjö, kom sonsonen Olof Lindahl år 1796 som kappellpredikant och blev år 1813 utnämnd till förste pastor i Vilhelmina pastorat. Han var son till prosten Erik Lindahl i Lycksele, som bl.a. gett ut det första och fortfarande aktuella lapsk-svensk-latinska lexikonet, och fick själv bl.a. sonen

Olof, kyrkoherde i Vilhelmina år 1875, stor björnjägare känd som "Björn-Olle".

Lyrik och musik har som alltid en viktig plats i symposiet. Laila Eliasson står för det kulturella kvällsprogrammet genom att presentera Lapplandspoeter i ord och ton, bland andra Bengt Hansson och Bo Johansson.

Intresseanmälan görs senast 31 augusti 2022 till:

Carina Strömberg

Tfn: 070-648 25 17

Mejl: carina.stromberg@vilhelmina.ac

Mer information kommer på Johan Nordlander-sällskapets hemsida: www.johannordlandersallskapet.se

Medarbetare

Johan Brännström, f. 1985 i Indal. Gårdsägare och arkivassistent vid Medelpadsarkiv.

Kjell Danell, f. 1946 i Luleå. Professor emeritus i viltekologi vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU).

Josefin Devine, f. 1982 i Uppsala. Fil.dr i nordiska språk vid Umeå universitet. Forskningsarkivarie vid Institutet för språk och folkminnen.

Robert Eckeryd, f. 1972 i Holmsund. Fil.dr i historia vid Umeå universitet. Förste forskningsassistent vid Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.

Lars-Erik Edlund, f. 1953 i Trehörningsjö, Ångermanland. Professor i nordiska språk vid Umeå universitet, medgrundare av och ordförande i Johan Nordlander-sällskapet.

Leif Grundberg, f. 1964 i Huddinge med rötter i norra Ångermanland, nu bosatt i Gävle. Fil.dr i arkeologi vid Umeå universitet. Har bl.a. varit departementsråd vid Kulturdepartementet och överintendent och chef för Statens maritima och transporthistoriska museer.

Roger Jacobsson, f. 1947 i Stockholm. Fil.dr i etnologi med mediehistorisk inriktning vid Umeå universitet, docent i bokhistoria vid Lunds universitet och redaktör och styrelseledamot i Kungl. Skytteanska Samfundet.

Göran Larsson, f. 1955 i Umeå. Arkivarie vid Avdelningen för arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek.

Sven Lindblom, f. 1940 i Nordmaling. Härnösands folkhögskola. Journalist. Kommun- och regionpolitisk bevakning för Västerbottens Folkblad, Piteå-Tidningen och Örnsköldsviks Allehanda.

Ulf Lundström, f. 1953 i Skellefteå. Fil.dr i nordiska språk vid Umeå universitet. Tidigare tjänsteman vid Skellefteå museum. Styrelseledamot för Skellefteå hembygdsförening samt Föreningen för Skellefteforsknig.

Mats Rolén, f. 1948 i Nyhem. Docent i historia vid Uppsala universitet 1987. Har arbetat som forskningsdirektör vid Riksbankens Jubileumsfond. Forskar och skriver om Jämtlands historia.

Åke Sandström, f. 1948 i Umeå. Fil.dr i nordiska språk vid Umeå universitet 2015 på en avhandling om fornnordisk rodd- och båtterminologi.

Lars-Göran Tedebrand, f. 1939 i Sundsvall. Professor emeritus i historisk demografi vid Umeå universitet.

Holger Wester, f. 1942 i Solf, Finland. Docent i historia vid Uppsala universitet 1979. Docent i historisk demografi vid Åbo Akademi 1980.